

**Het sociale draagvlak
voor de quataire sector,
1970-2000**

Werkdocument 91

Het sociale draagvlak voor de quartaire sector, 1970-2000

Analyse van meningen

Jos Becker

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, april 2003

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn, die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid.

Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2003

Werkdocument 91

Zet- en binnenwerk: Trees Vulto, Schalkwijk

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

ISBN 90-377-0131-0

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

1	Inleiding	7
1.1	De quartaire sector	7
1.2	Het sociale draagvlak	8
1.3	Enige resultaten tot dusverre	9
1.4	Vraagstelling	12
	Noten	13
2	<i>Meningen in samenhang</i>	15
2.1	Scheidslijnen tussen opvattingen	15
2.2	Schalen 1970-2000	16
2.3	Complexen 1970-2000	19
2.4	Conclusies	27
	Noten	28
	Bijlage bij hoofdstuk 2	29
3	<i>De opvattingen over de voorzieningen</i>	33
3.1	Algemene opvattingen over de overheid: enige Nederlandse en internationale gegevens	33
3.2	Veranderingen	40
3.2.1	Gegevens	40
3.2.2	Meningsverandering 1970-2000	41
3.2.3	Meningsverandering in de jaren negentig	49
3.3	De waardering voor de voorzieningen	56
3.3.1	Algemeen	56
3.3.2	Waardering per voorziening	57
3.3.3	Waardering per voorziening en algemene tevredenheid gecombineerd	58
3.4	Het oordeel van bevolkingscategorieën	60
3.4.1	Keuze van gegevens	60
3.4.2	Resultaten	64
3.5	Samenvatting	78
	Noten	81
	Bijlage bij hoofdstuk 3	83
4	<i>De opvattingen over de uitkeringen</i>	89
4.1	Enkele internationale gegevens	89
4.2	Veranderingen	93
4.2.1	Gegevens	93
4.2.2	Verwachtingen omtrent de uitkeringen, 1980-2000	93
4.2.3	Uitkeringen afzonderlijk, 1970-2000	94

4.2.4	Houdingen	97
4.2.5	Waardering	98
4.3	Het oordeel van bevolkingscategorieën	99
4.3.1	Gegevens	99
4.3.2	Partijvoorkeur	100
4.3.3	Sociaal-economische status	102
4.3.4	Geslacht en leeftijd	103
4.3.5	Sociale groep	103
4.3.6	Gegevens in samenhang	105
4.4	Samenvatting	108
	Noten	110
5	<i>Meningen over ongelijkheid</i>	111
5.1	Enige internationale gegevens	111
5.2	Veranderingen	115
5.2.1	Gegevens	115
5.2.2	De veranderingen globaal bezien	116
5.3	Afzonderlijke meningen	119
5.4	Het oordeel van bevolkingscategorieën	122
5.4.1	Partijvoorkeur	122
5.4.2	Sociaal-economische status	124
5.4.3	Geslacht en leeftijd	126
5.4.4	Gegevens in samenhang	127
5.5	Samenvatting	129
	Noten	130
6	Samenvatting	131
6.1	Quartaire sector en sociaal draagvlak	131
6.2	De structuur van de meningen	131
6.3	Enige internationale aspecten	133
6.4	Draagvlak: voorzienigen, uitkeringen en nivellering	133
6.4.1	Niveaus van steun	133
6.4.2	Veranderingen	134
6.5	Bevolkingscategorieën	135
6.5.1	Voorzieningen	135
6.5.2	Uitkeringen	136
6.5.3	Nivellering	136
6.6	Slotconclusie	137
	Literatuur	139
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	141

1 Inleiding

1.1 De quartaire sector

De Nederlandse overheid doet veel en de mensen hebben daar meningen over. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) volgt met behulp van het project Culturele Veranderingen in Nederland sinds 1975 de meningen van de bevolking over tal van onderwerpen. Dit werkdocument bevat een verslag van de resultaten, voorzover die op de diensten, uitkeringen en voorzieningen van de quartaire sector betrekking hebben.¹ De maatschappelijke betekenis van overheidszorg voor de moderne samenleving is zo evident, dat deze belangstelling eigenlijk geen adstructie behoeft. Natuurlijk vloeit de interesse voort uit de taakstelling van het bureau, maar dat is niet eens het zwaarst wegende argument.

De quartaire sector heeft economisch belang. In 2000 bracht de sector 37% van de nationale productie voort. Daarvoor werden circa 1,8 miljoen arbeidsjaren ingezet of ongeveer 28% van de totale Nederlandse werkgelegenheid (SCP 2002: 77). De sector heeft eveneens een sociaal belang. Op de gebieden van zorg, wonen, onderwijs en vrijetijdsbesteding heeft vrijwel iedereen toegang gekregen tot voorzieningen, die vroeger alleen beschikbaar waren voor mensen die over ruime middelen beschikten. De uitkeringen van de sociale zekerheid verschaffen een inkomensgarantie. De quartaire sector bevordert daarmee de gelijkheid van levenskansen (SCP 2002: 709). Er is ten slotte een politiek belang aanwijsbaar. De concrete stand van zaken in de quartaire sector is het voorwerp van beschouwingen op verschillende niveaus van de politiek. Als het gaat om meningen, is het politieke belang minder duidelijk. Gunstige of ongunstige opinies aangaande de prestaties van de overheid dringen zeker door tot de media, maar zij hebben doorgaans weinig gevolgen voor het gedrag van de bevolking (Easton 1975: 436-427). Aan het eind van de jaren negentig ontstond er echter een crisisbesef rond de quartaire sector, dat wel politieke gevolgen had. De prestaties van de overheid werden tot inzet van de verkiezingen van 2002, die tot een sterk gewijzigde zetelverdeling van de Tweede Kamer leidden. De val van het Kabinet-Balkenende en de verkiezingen van 2003 zijn overigens het gevolg van aan de politiek interne incidenten en staan buiten de problematiek van de quartaire sector.

De recente klachten over de quartaire dienstverlening zijn bekend. Zij betroffen vooral de wachtlijsten in de gezondheidszorg en een tekort aan onderwijzend personeel. Daarnaast zouden ordehandhaving en de bestrijding van de criminaliteit ernstig te wensen over laten. Verder zou de overheid de toestroom van immigranten niet in de hand hebben en hun inburgering te weinig stimuleren. In de Sociale Staat van Nederland 2001 is de kritiek vermeld (SCP 2001: 276-278, 310-311). Dit is eveneens het geval geweest in het Sociaal en Cultureel Rapport 2002, waarin de bezwaren min of meer werden gewogen. Zo bleek uit onderzoek dat hoe meer men concrete ervaring had met de zorg, hoe minder men zich beklagde over wachttijden (SCP 2002: 54-55).

Het belang van de quartaire sector, het recente crisisbesef en de onverwachte gebeurtenissen vormen er de aanleiding toe meningsverandering nauwkeurig te bezien.

Onder meer de auteurs van verschillende publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau vullen het begrip quartaire sector in met concreet beleid. Volgens het *Sociaal en Cultureel Rapport 2002* gaat het om het openbaar bestuur, de defensie, het onderwijs, de zorg, cultuur en recreatie, het openbaar vervoer, de volkshuisvesting en overige diensten, waaronder die voor het milieu (SCP 2002: 79). Meninge(n) over de belangrijkste onderdelen van deze opsomming en de verandering van het opinieklimaat vormen het onderwerp van deze studie. Zij zijn aangevuld met opvattingen over sociale gelijkheid of de sociaal-economische nivellering, een onderwerp dat in verband staat met de sociale betekenis van de sector en in het bijzonder met de sociale zekerheid.

De resultaten van het onderzoek naar meningen over de quartaire sector zijn geregeld gerapporteerd, onder meer in de *Sociaal en Culturele Rapporten 1976-2000*, in de *Sociale en Culturele Verkenningen 1986-1999* en in *De Sociale Staat van Nederland 2001*. Dit werkdocument bevat het overzicht van de resultaten voor de periode 1970-2000.² In de eerste maanden van 2003 zullen er nieuwe gegevens beschikbaar komen, die in het najaar van 2002 zijn verzameld. Het zou jammer zijn als het materiaal, dat nu reeds beschikbaar is, bleef liggen totdat het geheel up-to-date is gemaakt. De eerste resultaten van de nieuwe meningspeiling zullen vermelding vinden in de publicatie *De Sociale Staat van Nederland 2003*. Daarna wordt dit werkdocument met de laatste gegevens uitgebreid tot een definitief rapport.

1.2 Het sociale draagvlak

De beschikbare gegevens verwijzen in hun totaliteit naar de steun of het sociale draagvlak van de quartaire sector. Het begrip wordt opgevat, zoals Easton dat deed met zijn begrip *social support*: ‘An attitude by which a person orients himself to an object either favorably or unfavorably, positively or negatively’ (Easton 1975). Het gaat bij het sociale draagvlak dus om de mate van instemming met het beleid en de mate van waardering voor het beleid. Het begrip is eerder gebruikt in een studie van het bureau over de opvattingen aangaande het milieubeleid (Becker et al. 1996). Toen werd het gedrag, de mate waarin het publiek meewerkte aan de realisatie van milieudoelstellingen, mede onder het draagvlak begrepen. In dit geval wordt ervan afgezien het gedrag te onderzoeken. Dit met uitzondering van het stemgedrag, dat zelfs een prominente plaats in de analyses inneemt. Gedragingen, waaruit goed- of afkeuring spreekt, zijn in de quartaire sector grotendeels institutioneel onmogelijk gemaakt. Degene die het met het beleid oneens is, kan weigeren belasting te betalen, maar daar zullen strenge maatregelen op volgen waar geen verweer tegen is. Bij het milieubeleid is dat anders, omdat de overheid daar een beroep doet op de vrijwillige medewerking van het

publiek. Door bijvoorbeeld de glas- en papierbak al dan niet te gebruiken, geven mensen al dan niet medewerking aan het beleid. Dwingende controle bestaat hier echter doorgaans niet, althans niet voor de individuele burgers.

Verder is het bij veel van het beleid in de quartaire sector onmogelijk om bepaalde gedragingen van steunverlening aan te wijzen. De quartaire sector bevordert met zijn beleid bijvoorbeeld de sociaal-economische gelijkheid. Er valt echter geen gedrag van het individu te noemen, dat daarmee correspondeert, of het moest het stemgedrag zijn.

Het sociale draagvlak is eveneens te onderscheiden van de vraag naar de diensten van de quartaire sector. Deze komt voort uit maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de vergrijzing, en uit verbeterde diagnostiek en behandelmethoden in de medische wetenschap. Verder bestaat de vraag uit een optelsom van individuele problemen en behoeften. Als mensen weten dat de arts een bepaalde aandoening kan verhelpen, zullen zij die behandeling ook willen hebben tenzij er zeer grote nadelen aan verbonden zijn. Dit geldt ongeacht allerlei meningen die zij er wellicht op na houden. Ten slotte is de culturele context van betekenis: de mate van behoeftebevrediging die in een samenleving als normaal of als passend beschouwd wordt. Cultureel gedefinieerde standaarden, gewenning en gepercipieerde mogelijkheden voor de oplossing van problemen zijn hiermee verbonden. Meninge maken natuurlijk deel uit van de culturele context, maar zij bepalen de vraag toch slechts ten dele.

Het zal in deze studie dus gaan om opvattingen over het beleid van de quartaire sector, die positief, minder positief of zelfs negatief kunnen zijn en die tezamen het sociale draagvlak vormen. Gedrag blijft buiten beschouwing. In de analyses wordt echter wel in enige mate een relatie gelegd met het stemgedrag, doordat de opvattingen van respondenten met een verschillende politieke partijvoorkeur worden weergegeven. Vooral in dit opzicht verschilt deze publicatie van vorige.

1.3 Enige resultaten tot dusverre

Dynamiek en stabiliteit

In de enquêtes is vooral gevraagd naar de gewenste inspanning van de overheid. Moet de overheid meer of minder doen aan bepaald beleid of moeten de inspanningen hetzelfde blijven? De beantwoording kan men beschouwen als in bepaalde mate positief of negatief voor de quartaire sector. Daarnaast zijn er vragen gesteld over de waardering voor en de tevredenheid met het beleid of zelfs naar het rapportcijfer, dat men aan het beleid zou willen toekennen. Het laatste type vragen is vrijwel uitsluitend in de jaren negentig gesteld. In de loop van de jaren hebben deze vraagstellingen resultaten opgeleverd, waarvan hier de belangrijkste worden aangestipt.

De uitkomsten wijzen zowel op verandering als op stabiliteit in de meningsvorming. Verandering blijkt bij de niveaus van instemming: het percentage respondenten met een voor een voorziening gunstig oordeel. Deze percentages kunnen sterk stijgen of

dalen, vooral op korte termijn. Zulke fluctuaties sluiten niet uit dat er per saldo van een stijgende of dalende tendens sprake kan zijn. Komt de instemming op den duur op een hoger of op een lager niveau terecht? Toen in 1998 25 jaar sociale verandering werd overzien, was dat nog niet duidelijk. Vooral de laatste metingen bepaalden het beeld (SCP 1998: 132-134).

Het verloop van de percentages van jaar tot jaar ligt aan de oppervlakte van het beeld dat uit de onderzoeken oprijst. Deze veranderingen zijn het eerste dat de lezer in de verschillende rapporten waarneemt. Daarnaast zijn er conclusies getrokken, die betrekking hebben op hetgeen in jargon 'de onderliggende structuur van de verandering' kan noemen. Het gaat daarbij om de relaties tussen de meningen onderling, de relaties tussen meningen en de persoonskenmerken van de respondenten en de relaties tussen meningsverandering en andere exogene maatschappelijke trends. Hier kan van stabiliteit worden gesproken, omdat de gegevens herhaald dezelfde conclusies opleveren.

Volgorde

Het publiek ondersteunt de voorzieningen in verschillende mate. Door de jaren heen lijkt de volgorde van populariteit hetzelfde te blijven. Op verschillende momenten zijn er vragen met soms een verschillende formulering gesteld, die niettemin een zelfde beeld lijken op te leveren. Uit gegevens over voorkeuren ten aanzien van bezuinigingen, gesteld in de jaren tachtig, blijkt dat in de eerste plaats de uitgaven voor defensie, openbaar bestuur, sport, recreatie en kunst verminderd moesten worden. Bezuiniging zou pas in de laatste plaats de voorzieningen voor onderwijs, medische zorg en bejaardenzorg moeten treffen (Van 't Eind en De Kam 1982: 298; De Groot en Pommer 1987: 47-49). Bij steunverlening, zoals gerapporteerd in de Sociaal en Culturele Rapporten, gaan onderwijs en wonen altijd boven kunstsubsidies en neemt de kinderopvang een middenpositie in (SCP 1996: 486). Uit een waardering van twintig voorzieningen uit 1992 en 1994 blijkt ongeveer hetzelfde, hoewel er een ander type vraagstelling was gebruikt (SCP 1995: 13-14).

In 1992 begonnen de respondenten met zestien doeleinden van de politiek in volgorde van belangrijkheid te plaatsen. Ook hier is er van stabiliteit sprake, hoewel er veranderingen zijn opgetreden. Zo daalden tussen 1992 en 2000 het milieu en het werkgelegenheidsbeleid in de rangorde. De daling van het milieu maakte deel uit van een in het algemeen verminderde belangstelling (Nas 1999: 63-66). De veranderde plaatsing van het werkgelegenheidsbeleid hing vanzelfsprekend samen met de sterk verbeterde economische situatie. De handhaving van de orde en de bestrijding van de criminaliteit bleven op de eerste plaats staan (SCP 2001: 271-272). Het belang van deze twee vormen van beleid was niet alleen hoog in de jaren negentig. Reeds in 1979 beschouwde het publiek de onveiligheid op straat en de toename van het druggebruik als belangrijke maatschappelijke problemen (SCP 1980: 206-223).

Groepering van meningen: schalen en principale componentenanalyse

De onderlinge verhouding tussen meningen spreekt niet alleen uit verschillen in populariteit, adhesie of steun. Dezelfde persoon verdeelt onderwerpen in groepen, waartoe sommige onderwerpen horen en andere niet. Dit komt tot uiting in statistische correlaties tussen afhankelijkken. Zij zijn met behulp van principale componentenanalyse onderzocht door Middendorp, die concludeerde dat meningen over de quartaire voorzieningen tot één groep behoorden en opvattingen over onder meer huwelijk en gezin tot een andere (Middendorp 1976; zie ook hoofdstuk 2). Deze structuur bleek eveneens in op later tijdstip herhaald onderzoek aanwezig te zijn. Er zijn vergelijkbare analyses uitgevoerd bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. De resultaten bleven echter doorgaans ongepubliceerd. Hetzelfde geldt voor de optelling van afzonderlijke meningen tot schalen als meetinstrumenten voor attitudes. De indruk bestaat dat als meningen eenmaal een schaal vormen, zij dat na een aantal jaren nog steeds doen.

De benadering, die hier wordt gememoreerd, is abstract van karakter. Als onderzochten voorzieningen steeds op dezelfde manier blijven groeperen, dan blijven zij op langere termijn in dezelfde termen over de quartaire sector denken. Deze veronderstelling spreekt menige lezer hopelijk meer aan dan statistiek.

Verandering van sub-groepen

Bevolkingscategorieën verschillen in hun meningen. Hoger opgeleiden ondersteunen de gelijke maatschappelijke positie van man en vrouw meer dan lager opgeleiden. Mensen met een laag inkomen zijn vaker voorstander van overheidsvoorzieningen dan mensen met een hoog inkomen. Als het om de verandering van meningen gaat, bestaan de verbanden met de gebruikelijke achtergrondgegevens echter vrijwel niet. Het niveau van instemming met een idee kan stijgen of dalen, maar de verschillen tussen bevolkingsgroepen, waarvan zojuist enkele voorbeelden werden genoemd, bestaan doorgaans in elk jaar van onderzoek. Er zijn in de meningsverandering dus zelden trendsetters en trendvolgers aan te wijzen. Als een verandering eenmaal op gang gekomen is, veranderen subgroepen overwegend op dezelfde manier. Theorie over de diffusie van innovaties, die op het onderscheid tussen voorlopers en achterblijvers berust, is dan ook zelden op meningsverandering toepasbaar, hoewel men dat anders zou verwachten (SCP 1978: 189-191, 273-288; Becker en Vink 1994: 100-121). De verandering van opvattingen in geografische gebieden lijkt een uitzondering te zijn. Volgens het *Sociaal en Cultureel Rapport 1996* verschilden in de jaren zestig de meningen over huwelijk en gezin, de acceptatie van homoseksuelen, abortus, euthanasie en democratische vrijheden in het westen en in de rest van het land nauwelijks. Als de liberalisering van deze opvattingen in de jaren zeventig begint, gaat het westen voorop lopen. In de tweede helft van de jaren tachtig gaat de rest van het land het westen inhalen. In het midden van de jaren negentig zijn de verschillen opnieuw genivelleerd (SCP 1996: 509-522). Deze uitzondering is echter van te weinig gewicht om de oorspronkelijke conclusie te veranderen. Het ontbreken van trendsetters en -volgers

is overigens in de internationale literatuur eveneens geconstateerd (SCP 1994: 497-500; SCP 1996: 465).

Dat de verandering van meningen in relatie tot bevolkingscategorieën vrijwel steeds uniform blijkt te zijn, kan als een uiting van stabiliteit beschouwd worden.

Exogene trends

Deze opsomming van globale conclusies, afkomstig uit het project Culturele Veranderingen in Nederland, besluit met de relatie tussen verandering van meningen en andere maatschappelijke trends. Ook hier komt dezelfde conclusie herhaaldelijk naar voren. In eerste instantie lijken zulke verbanden afwezig te zijn. Veranderingen in de mening over de uitkeringen staat grotendeels los van het aantal uitkeringstrekkers (SCP 1994: 519). De relatie tussen ingrepen in het beleid en de meningsvorming is duidelijker aanwezig. Op beperkingen van de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen en van de Nabestaanden wet in de jaren negentig gereageerde het publiek met intensivering van zijn steun. Het beeld is hier echter niet in alle opzichten duidelijk. Er zijn nogal wat uitzonderingen (SCP 1998: 467-472). Niet alle beschouwingen over de betekenis van exogene trends vallen echter zo negatief uit. Meningeën over de quartaire voorzieningen en de uitkeringen corresponderen namelijk vrij goed met de economische conjunctuur. In het *Sociaal en Cultureel Rapport 1996* is verondersteld dat het publiek een eenvoudig verdelingsmodel hanteert. Als de welvaart toeneemt, kunnen de individuele inkomens stijgen, mag de overheid meer uitgeven en kunnen de uitkeringstrekkers er geld bij krijgen. Als de welvaart daalt, moet ieder van deze partijen inleveren (SCP 1996: 509-512, 519-520). Enige jaren geleden is de relatie tussen meningsverandering en exogene trends meer volledig uitgewerkt (Becker 2000).

1.4 Vraagstelling

De conclusies uit Culturele Veranderingen in Nederland zijn gebaseerd op gefragmenteerde bewerkingen. In de rapporten van het bureau zijn de ontwikkelingen steeds opnieuw bezien en werd nu eens dit en dan weer dat accent gelegd. De uitslagen, die op het moment van rapportage het meest recent waren, hadden de neiging om het beeld te kleuren. Deze overweging op zichzelf vormt al aanleiding om de veranderingen nogmaals te beschouwen, zeker nu vele tijdreeksen een periode van zo'n dertig jaar beslaan. Dit is eerder gedaan voor het onderwerp levensbeschouwing (Becker en Vink 1994; Becker, De Hart en Mens 1997; Becker en De Wit 2000). Er is aanleiding toe de volgende vraag te stellen.

- Hoe heeft het sociale draagvlak van de quartaire sector zich sinds 1970 qua niveau van steun en qua structuur van de meningsvorming ontwikkeld?

Het ligt niet in de bedoeling de analyses uit het verleden volledig te repliceren. Alleen bewerkingen die voor de beantwoording van de gestelde vragen uitgesproken belang hebben, zijn uitgevoerd. De lezer zal het volgende in het werkdocument aantreffen.

- Een uiteenzetting over de relaties tussen de belangrijkste afhankelijkheden met principale componentenanalyses en bijzonderheden over schaalconstructies (hoofdstuk 2).
- Verandering in de meningen over belangrijke voorzieningen (hoofdstuk 3).
- Verandering in de meningen over belangrijke uitkeringen van de sociale zekerheid (hoofdstuk 4).
- Verandering in de meningen over de sociale ongelijkheid en het nivelleringsbeleid (hoofdstuk 5).
- Een samenvatting en slotbeschouwing (hoofdstuk 6).

Noten

- 1 In 1975 begon het Sociaal en Cultureel Planbureau met het project Culturele Veranderingen in Nederland, waarin tijdreeksen van meningen werden opgesteld. Doordat bij de aanvang van het project een beroep werd gedaan op de gegevens uit in het verleden gehouden onderzoek, opgeslagen in het Steinmetz Archief, begonnen een aantal reeksen eerder dan in 1975. Uit de vragen die in diverse onderzoeken waren gesteld, te beginnen met Gadoureks Riskante Gewoonten uit 1958, werden er een aantal geselecteerd. De onderzoekers legden deze selectie met enkele aanvullingen in 1975 opnieuw voor aan een representatieve steekproef uit het Nederlandse volk, zodat de beantwoording kon worden vergeleken met die uit een eerder jaar en veranderingen konden worden vastgesteld. Sindsdien zijn mantelonderzoeken regelmatig herhaald en met nieuwe vragen over actuele onderwerpen aangevuld. Daardoor beginnen reeksen in verschillende jaren. Voorwaarden voor een deugdelijke herhaling zijn tenminste:
 - letterlijke herhaling van de vraag,
 - zodanig ruime leeftijdsgrenzen van de mantelonderzoeken dat bij de vergelijking met eerder, qua leeftijd nauwer begrensd onderzoek, de leeftijdsgrenzen van de steekproeven gelijk getrokken kunnen worden,
 - niet al te grote veranderingen in de wijze van steekproeftrekking en in de plaats van de vraag in de vragenlijst,
 - bij voorkeur dezelfde uitvoerder.
 Het SCP deponert de data van de peilingen bij het Steinmetz Archief. Het Steinmetz Archief is nu ondergebracht bij het Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatiediensten (NIWI). Het instituut hoort bij de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen.
- 2 Er zijn gegevens beschikbaar uit enkele jaren voor 1970, maar deze zijn gering in aantal. Zij blijven buiten beschouwing. Er is een overzicht te vinden in het Sociaal en Cultureel Rapport 1976 en in de volgende afleveringen tot 1996.

2 Meningen in samenhang

2.1 Scheidslijnen tussen opvattingen

In welke mate hangen meningen met elkaar samen? Attitudeschalen bieden een eerste overzicht, doordat de onderzoeker meningen in betrekkelijk kleine, onderling samenhangende complexen heeft verdeeld. De opvattingen over bijvoorbeeld verschillende soorten van overheidsuitgaven – voor het onderwijs, de woningbouw, de kunst en dergelijke – hangen zo sterk samen dat zij een attitude-schaal vormen. Blijft deze samenhang in de tijd in stand, wordt zij er sterker op of verzwakt zij? Als er sprake is van versterking, mag men aannemen dat de attitude jegens uitgaven van de overheid er duidelijker op wordt. Welk item de onderzoeker ook voorlegt, steeds meer mensen hebben een uitgesproken mening voor of tegen. De neuzen worden als het ware steeds meer dezelfde kant opgericht. Als de samenhang verzwakt, is het omgekeerde het geval. Het overkoepelende begrip ‘overheidsuitgaven’ gaat de mensen steeds minder zeggen. Zij zijn wellicht meer geneigd om de aandacht te richten op het specifieke doel van de uitgave. Hun belangstelling geldt niet meer in de eerste plaats de overheid, maar zij gaan vooral verschil maken tussen bijvoorbeeld uitgaven voor het wonen en die voor het onderwijs. Het antwoord op de ene enquêtevraag voorspelt het antwoord op de andere in elk geval minder goed dan voorheen. Er wordt in paragraaf 2.2 op dit verschijnsel teruggekomen.

Hoe groeperen de mensen hun opvattingen en visies in complexen die meer omvatten dan een enkele houdingsschaal? Maken zij bijvoorbeeld onderscheid tussen de wereld van de politiek en het beleid aan de ene kant en hun persoonlijke wereld, ‘het leven achter de voordeur’ aan de andere kant? Zo’n onderscheid is van belang voor het verschil tussen een progressieve en een conservatieve houding, die in het onderzoek naar meningen vaak aan de orde komt. Het is de vraag of dit onderscheid alleen voor het sociaal-economisch terrein geldt. Als iemand een voorstander is van royale uitkeringen en van inkomensnivellering, stemt hij dan ook in met vrouwenemancipatie en met vrijheid in de kinderopvoeding? Men is geneigd te zeggen van wel, maar er zijn ook aanwijzingen voor dat het niet het geval is. Iets daarvan blijkt bij het Nederlandse partijwezen. De vvd neemt op sociaal-economisch terrein een terughoudend standpunt in, maar de partij staat niet afwijzend tegenover de vrouwenemancipatie. De vvd benoemde bijvoorbeeld als een van de weinige partijen een vrouw als fractievoorzitter in de Eerste Kamer, Haya van Someren-Downer (1976-1980).¹ De begrippen progressiviteit en conservatisme kunnen dus op verschillende manier worden ingevuld. Hoe is in dit opzicht het opinieklimaat in Nederland gestructureerd?

In dit hoofdstuk wordt aandacht gegeven aan de schalen (§ 2.2) en aan de onderverdeling van de meningsvorming als geheel (§ 2.3). Een samenvatting en een enkele slotopmerking besluit het hoofdstuk (§ 2.4).

2.2 Schalen 1970-2000

De schalen van Culturele Veranderingen in Nederland zijn gebaseerd op de analyses van Middendorp en op werk dat in de loop der jaren bij het Sociaal en Cultureel Planbureau is gedaan. Middendorp gebruikte zogenaamde Mokkenscalen, de onderzoekers van het Sociaal en Cultureel Planbureau berekenden de Cronbach alpha.² Deze coëfficiënt bereikte in de analyses van het Sociaal en Cultureel Planbureau maximaal een waarde van 0,7, hetgeen in het onderzoek naar meningen acceptabel is. Er is hier aangenomen dat een Cronbach van 0,6 of hoger op het bestaan van een attitude wijst.

De samenstelling van de schalen is in de loop van de tijd zoveel mogelijk gelijk gehouden. In enkele gevallen moest de samenstelling van een attitudeschaal tussentijds worden veranderd. Aanvankelijk maakte bijvoorbeeld 'dienstweigeren' deel uit van de schaal over democratische vrijheden. Om voor de handliggende redenen kon dit item niet meer worden gehandhaafd.³ Er kwamen twee versies van de schaal in omloop: één met het bewuste item tot het jaar waarin dit voor het laatst werd gesteld en één zonder het dienstweigeren. De laatste schaal kon gedurende de gehele periode worden gebruikt. Daarom zijn in deze studie sommige versies voorzien van het jaar, waarin de schaal voor het eerst aan de gegevens kan worden ontleend. Het gaat bijvoorbeeld om 'democratische vrijheden 70' en om 'uitkeringen 78', waarin van af dat jaar het ziekengeld en de WAO zijn opgenomen. In bijlage B2 van dit hoofdstuk is per schaal de Cronbach alpha vermeld per jaar en voor alle beschikbare jaren te samen (bijlage tabel B2.3). De samenstelling van de attitudeschalen werd kort bij de tabellen vermeld. Het gaat overigens niet om alle schalen, die met de gegevens van Culturele Veranderingen in Nederland opgesteld kunnen worden, maar wel om een belangrijk deel.

Over het algemeen daalt de schaalbaarheid of blijft zij gelijk. Als er geen daling gedurende de gehele periode 1970-2000 optreedt, nemen de Cronbach alpha's toch af na 1980 of na 1985 met hier en daar een versnelling in de jaren negentig. Voor één van de schalen, de autoritaire ouder-kind relatie zijn te weinig meetpunten beschikbaar voor een conclusie. Slechts in één geval is er sprake van stijging, namelijk bij de vrouwenemancipatie (1970-1996). Verder vallen de schalen in drie groepen uiteen.

- Ten eerste de groep met een verbetering van de schaalbaarheid voor 1980 of 1985, gevolgd door een daling van de coëfficiënt. Het gaat om de attitudes jegens overheidsuitgaven, de uitkeringen en de democratische vrijheden. Voor de laatste twee onderwerpen zijn twee verwante versies van de schalen beschikbaar.
- Ten tweede de categorie, waarbij er over de gehele periode van een daling sprake is, namelijk de houdingen tegenover de inspraak (in twee versies), tegenover beleidsmaatregelen die sociaal-economische nivellering bevorderen, de verzuiling (gevraagd aan alle Nederlanders), en de houding tegenover de ongelijke behandeling van buitenlanders.
- Ten derde blijft de schaalbaarheid bij een aantal attitudes in enkele gevallen min of meer gelijk. Gelijkblijvende schaalbaarheid is te vinden bij de wenselijkheid van

nivellering (in twee versies), bij de verzuiling (gevraagd aan kerkleden) en bij de geneigdheid misdadigers streng te straffen (in twee versies).

Vrijwel alle veranderingen zijn gering te noemen. De coëfficiënten bewegen zich van ongeveer 0,7 naar 0,6. De afname zou de moeite van het vermelden niet waard zijn, als zij niet zo consequent optrad. De kwaliteit van de meetinstrumenten in Culturele Veranderingen in Nederland gaat dus in enige mate achteruit.

Er kan in verschillende richtingen naar een verklaring worden gezocht. Ten eerste zouden er vragen verouderd kunnen zijn. Mogelijk treedt er een vanzelfsprekende 'slijtage van de instrumenten' aan den dag. De schalen zijn doorgaans opgesteld in 1970 of in 1975. Er wordt dus al zo'n 25 of dertig jaar meegewerkt. De enquêtevragen zijn vaak ontleend aan onderzoek dat nog eerder werd gehouden. Het ligt voor de hand dat de betekenis van losse items en van de concepten die zij indiceren, verandert. De inhoud van de onderzoeken gaat dan minder goed bij de sociale werkelijkheid gaan passen. In dat geval zou moeten blijken dat bepaalde items de boosdoeners zijn. De schaal over de overheidsuitgaven omvat bijvoorbeeld de vraag of de overheid de leerplicht tot het achttiende jaar in moet voeren. Zo'n vraag zegt het publiek uiteindelijk weinig meer. Culturele Veranderingen in Nederland bevat meer van dit soort items. Moeten de ouders erover beslissen hoe laat een twintigjarige dochter na een avond 'stappen' thuis komt en dergelijke. Deze interpretatie verdient het om nader te worden onderzocht, maar is toch niet geheel waarschijnlijk. Niet bij elke schaal, waarvan de Cronbach afneemt, zijn de vragen verouderd. Het valt niet in te zien dat de vragen naar de ongelijke behandeling van buitenlanders verouderd zouden zijn. Wie moet bij woningschaarste een leegstaande woning krijgen, een Nederlands gezin of dat van een allochtoon? Op wie moet de keus vallen als er iemand ontslagen of bevorderd moet worden? Dat zijn toch actuele aangelegenheden. Toch daalt de Cronbach vanaf het jaar dat de schaal werd opgesteld. Bovendien doet de vermindering van de schaalbaarheid zich bij zo veel en zo sterk uiteenlopende gevallen voor, dat een veronderstelling over de invloed van telkens weer een ander item niet zo voor de hand ligt.

Ten tweede zouden niet alleen de vragen kunnen verouderen, met de concepten zou dat eveneens het geval kunnen zijn. Gebruikelijke tegenstellingen in het denken, mogelijk vooral in het politieke denken, zouden dan vervagen. Zo'n veronderstelling past in het denken over 'the end of ideology'. De beschouwingen over dit onderwerp hebben echter betrekking op lange perioden en zij bewegen zich zelfs op wereldniveau, zoals verondersteld in de bekende publicatie van Fukuyama (Fukuyama 1992). Tegen zulke 'grand theory' steken de indicaties van Culturele Veranderingen in Nederland mager af. Het gaat in de enquêtes erg vaak om onderwerpen uit het dagelijks leven. Verder is de verandering van de coëfficiënten te gering om steun te kunnen bieden aan een zo ingrijpende en veelomvattende interpretatie.

Ten derde blijft een mogelijkheid over, die niet zo plezierig is voor het enquêteonderzoek. Het vermoeden dringt zich op dat de kwaliteit van het surveyonderzoek verder achteruitgaat. Niet alleen responderen er steeds minder mensen. De mensen

die dit nog wel doen, geven minder nauwkeurige antwoorden. Helaas valt deze verklaring niet op voorhand uit te sluiten.

Een volledige uitwerking van elk van de genoemde mogelijkheden is arbeidsintensief. Zij zou door haar sterk methodologische karakter buiten het kader van het voorliggende rapport vallen. Verder onderzoek zou eerder ten dienste van een afzonderlijke studie moeten plaats vinden. Er zijn niettemin enige proeven genomen met de attitudeschalen over de voorzieningen en over de uitkeringen. Zij zijn in de bijlage vermeld als 'overheidsuitgaven' en als 'uitkeringen'. De proefneming had het volgende uitgangspunt.⁴

- De Cronbach alpha kan gedaald zijn omdat de schaal in de loop van de tijd in twee of meer sub-schalen uiteen is gevallen.
- De Cronbach alpha kan gedaald zijn omdat het publiek één of meer van de samenstellende items anders is gaan interpreteren. Dit zou kunnen blijken doordat de item-totaal correlatie van bepaalde items in de loop der jaren zwakker wordt. Het zou eveneens zo kunnen zijn dat de schaal op den duur zwakker wordt een specifieke bevolkingsgroep. Mogelijk zouden vooral jongeren items anders gaan interpreteren.

Geen van beide verklaringen blijkt hout te snijden. Binnen één schaal zijn kleine complexen van items statistisch nog wel van elkaar te onderscheiden, maar deze hebben inhoudelijk geen betekenis. Verschillen in de samenstelling van enkele schalen onder leeftijdsgroepen waren of afwezig, dan wel gering en oninterpreteerbaar. Er moet dus met een definitieve uitspraak gewacht worden totdat er meer onderzoek is gedaan. Het blijft voorlopig bij de conclusie dat de afname van de schaalbaarheid in Culturele Veranderingen in Nederland zich bij veel houdingen ten aanzien van sterk verschillende onderwerpen voordoet en voorlopig oninterpreteerbaar is. Het is vermoedelijk een algemeen verschijnsel.

Er is al langer sprake van dat de samenhangen tussen gegevens van surveyonderzoeken verzwakt. Dat zou niet alleen het geval zijn met attitudeschalen, maar ook met de samenhang tussen de persoonskenmerken van de ondervraagden en hun meningen of gedragingen. Marktonderzoekers poneren de stelling dat de gebruikelijke socio-demografische gegevens, zoals geslacht, leeftijd en opleiding, het gedrag en de leefstijl niet langer in voldoende mate voorspellen. Zij streven dan ook naar de opstelling van nieuwe sociale segmentaties, die doorgaans uit waardenoriëntaties of uit leefstijlen bestaan (NIP0 2002; Motivaction 2002).

Het is de vraag in welk kader de afnemende betekenis van traditionele predictoren moet worden geplaatst. Men kan er culturele nivellering voor verantwoordelijk stellen. Naarmate de welvaart toeneemt, mensen steeds langer aan het onderwijs deelnemen de massamedia dieper in de samenleving doordringen, zouden de verschillen in denken en gedrag tussen bijvoorbeeld hoger en lager opgeleiden af kunnen nemen. Voor andere achtergrondgegevens laten zich soortgelijke redeneringen opstellen. Uit

de resultaten van de schaalanalyses blijkt echter dat de ondervraagden ongeacht hun persoonskenmerken in het algemeen minder consistent op de vragen gaan antwoorden. Dalende correlaties tussen persoonsgegevens en meningen kunnen dan al ontstaan doordat de afhankelijken in de onderzoeken steeds minder accuraat gemeten worden. Segmentaties, opgesteld op grond van afhankelijken, kunnen dan heel goed een bruikbaar beeld opleveren, maar mogelijk zullen ook zij op enige termijn gaan vervagen. Zonder verdere analyse is het onmogelijk om hier uitsluitsel te geven. Er is in deze studie geen systematische aandacht besteed aan veranderingen in de voorspellende waarde van persoonsgegevens. Enkele ongepubliceerde resultaten doen vermoeden dat de correlaties tussen persoonsgegevens en meningen inderdaad een dalende tendens vertonen.⁵ Is dit nu het gevolg van een culturele nivellering, die tot uiting komt geringere meningsverschillen tussen sub-groepen, die op de gebruikelijke manier zijn onderscheiden? Komt de nivellering tot uiting doordat verschillen tussen de meningen zelf kleiner worden? Is er sprake van een voortschrijdende enquêtemoetheid bij de ondervraagden, waardoor zij steeds minder consistent gaan antwoorden? Het antwoord valt vooralsnog niet te geven. In het vervolg van dit hoofdstuk wordt er verder gewerkt met de schalen, zodat blijkt hoe ernstig hun kwaliteitsvermindering is.

2.3 Complexen 1970-2000

Grote aantallen meningen en houdingen kunnen tot een beperkt aantal complexen worden teruggebracht. De techniek, waarmee dat meestal gebeurt, laat zien welke opvattingen door dezelfde personen worden onderschreven en met welke gedachten dat niet het geval is. Er blijkt dus iets van culturele verscheidenheid onder een bevolking. Met deze paragraaf is beoogd daar iets van zichtbaar te maken. Bovendien is beoogd eventuele veranderingen in kaart te brengen. Er is gebruik gemaakt van de principale componentenanalyse.⁶

Middendorp onderwierp de gegevens van zijn onderzoek Progressiviteit en conservatisme uit 1970 aan een principale componenten analyse met varimax-rotatie (Middendorp 1976: 165-184). Hij kon de data met twee dimensies beschrijven, die hij progressief-conservatief en libertair-traditioneel noemde. Op de libertair-traditionele dimensie laadden hoofdzakelijk gegevens over huwelijk en gezin, kinderopvoeding, vrouwenemancipatie, acceptatie van homoseksualiteit en democratische grondrechten, zoals de vrijheid van meningsuiting. De opvatting over de overheidsuitgaven en over de sociale zekerheid domineerden de progressief-conservatieve dimensie. Bij een drie-factor oplossing tekende zich op de derde factor een autoritair complex af, hetgeen niet wegnam dat de als eerste gevonden factoren vrijwel ongewijzigd bleven bestaan.

Andere auteurs vonden op basis van eigen onderzoek min of meer vergelijkbare resultaten. Knol werkte met drie factoren, waarvan de eerste te interpreteren was als libertair-traditioneel en de derde als progressief-conservatief. De overgebleven

dimensie had een confessioneel karakter door hoge ladingen voor steun aan verzuiling en aan levensbeschouwelijke opvattingen (Knol 1980: 89-97). Gadourek kwam tot ongeveer dezelfde conclusie op grond van dezelfde gegevens met een iets andere selectie van indicatoren (Gadourek 1982: 184-196).

De analyses van Felling et al. en Halman et al. pasten minder goed in het beeld. De gebruikte onderzoeken waren dan ook anders geaard dan die van Middendorp, Gadourek en het Sociaal en Cultureel Planbureau. De onderzoekers richtten zich meer direct op de vaststelling van waarden. Toch lijkt het complex 'maatschappijkritiek' van Felling et al. veel op de progressief-conservatief dimensie. Halman et al. constateerden eveneens het onderscheid dat Middendorp met zijn twee factoren in de data aanbracht, maar in Halmans analyse hingen levensbeschouwelijke gegevens sterker samen met de libertair-traditionele opvattingen (Felling et al. 1983: 74-83; Halman et al. 1987: 11-13, 15-47, 50-72).⁷

Een vrij groot deel van de enquêtevragen uit Progressiviteit en conservatisme zijn in de latere onderzoeken van Culturele Veranderingen in Nederland opgenomen. Middendorp was daardoor in de gelegenheid zijn analyse te herhalen (Middendorp 1979: 96-101; Middendorp 1991: 97-115; Middendorp 1994; De Witte en Scheepers 1999: 15, 32, 35-36). De twee dimensies bleken in 1975, 1980, 1985 en 1992 eveneens aanwezig.

Op basis van de gegevens uit Culturele Veranderingen in Nederland worden hier principale componenten analyses voor 1970, 1980 en 1992 herhaald met een pakket van indicatoren dat vergeleken met de studies van Middendorp enigszins beperkt is. De analyse onderscheidt zich van die van Middendorp doordat alleen de houdingen en meningen, die voor de rapportage van het SCP belangrijk waren gebleken, zijn opgenomen.⁸ Voorzover mogelijk is de periode 1996-2000 in de beschouwing betrokken.

Tabel 2.1 geeft de resultaten van principale componenten analyses op de gegevens voor Culturele Veranderingen in Nederland. Het betreft de varimax geroteerde twee factor oplossing (tabel 2.1). Er is gebruik gemaakt van de scores op attitudeschalen en van afzonderlijke items. De schalen zijn gekenmerkt met het woord houding. Dankzij het gebruik van de schalen zijn de analyses gebaseerd op een groot aantal items, die bovendien redelijk over de gebieden van het project zijn gespreid.

De gegevens maakten zowel in 1970 als in 1980 en in 1992 deel uit van de onderzoeken. Men zou de analyse tot het laatst beschikbare jaar van onderzoek willen voortzetten. Daar is echter een pakket van indicatoren nodig dat behalve in 1970, 1980 en 1992 eveneens voor de jaren daarna in de onderzoeken voorkomt. Helaas is het onmogelijk om zo'n pakket samen te stellen. De onderzoeken zijn namelijk niet integraal herhaald. De vragen overlappen ten dele, maar in sommige jaren zijn bepaalde onderwerpen ten gunste van andere weggelaten om de omvang van het onderzoek binnen de perken te houden. Naarmate het aantal enquête items groter werd – er zijn consequent nieuwe vragen aan het project toegevoegd – is dit vaker gebeurd. Bovendien werd de neiging tot responderen in de loop der jaren geringer. Te beginnen met 1998 zag het Sociaal en Cultureel Planbureau zich genoodzaakt de omvang van de

lijsten te beperken totdat zij geschikt waren voor een gemiddelde enquêteduur van één uur. Er konden toen maximaal 200 items worden opgenomen tegen 400 à 500 in de eerdere onderzoeken. De beperking bracht met zich mee dat attitudeschalen menigmaal niet meer integraal aan het publiek werden voorgelegd, maar dat uit een schaal slechts enkele van de belangrijkste items werden opgenomen. Voor de jaren 1996, 1998 en 2000 zijn afzonderlijke analyses uitgevoerd (tabel 2.2-tabel 2.5). Het onderzoek van 1996 was nog omvangrijk te noemen, al konden de resultaten niet meer volledig op die van 1970, 1980 en 1992 worden gepast. De analyses voor 1998 en 2000 moet de lezer vanwege de beperkte omvang van de bestanden maar als een ‘toegift’ beschouwen.

De eerste zeven indicatoren van tabel 2.1 – van ‘meer uitgaven voor voorzieningen’ tot ‘misdadigers hard straffen’ – staan in verband met overheidsbeleid. De overige indicatoren – van vrouwenemancipatie tot de houding jegens verzuiling – hebben betrekking op terreinen die buiten de directie competentie van de overheid zijn gelegen. De ladingen van 0,3 en hoger zijn weergegeven. De richting waarin de indicatoren zijn gescoord, is tussen haakjes vermeld.

In 1970 is het onderscheid tussen progressief-conservatief (de eerste factor) en libertair-traditioneel (de tweede factor) aanwezig. Slechts twee indicatoren hebben dubbele ladingen, namelijk democratische vrijheden en de strafgeneigdheid. De houding jegens de overheidsuitgaven en de houding jegens sociaal-economische nivellering – de verschillen in inkomen en bezit en de standsverschillen moeten kleiner worden – en de houding jegens inspraak vertonen de hoogste ladingen op de eerste factor. Respondenten die voor meer overheidsuitgaven, hogere uitkeringen en nivellering zijn, zijn dus ook geporteerd voor inspraak en voor democratische vrijheden, maar hun steun voor hard straffen en voor de verzuiling is minder groot. De vrouwenemancipatie en de moderne opvoeding van kinderen domineren de tweede factor. Twee andere opvoedingskwesties – het tutoyeren van ouders en al dan niet overleg met een dochter over ‘s avonds laat thuis komen – zijn eveneens belangrijk.

In 1980 zijn de twee factoren van plaats verwisseld. De sociaal-economische gegevens laden nu op de tweede factor en de gegevens over emancipatie en opvoeding op de eerste. Er moet weinig of geen betekenis aan dit verschil worden toegekend. De inspraak blijft hoog laden op de progressief-conservatief dimensie, maar vertoont ook nog een lage lading op de libertair-traditionele factor (0,34). Deze is in 1992 overigens weer verdwenen. De verzuiling laadt niet langer op de libertair-traditionele factor, maar doet dit in 1992 weer wel. Deze geringe blijken van instabiliteit daargelaten, is de factorstructuur van 1980 dezelfde als die van 1970. Twaalf jaar later, in 1992, is de factorstructuur dus nog steeds ongewijzigd.

**Tabel 2.1 De resultaten van een principale componenten analyse, 1970, 1980 en 1992
(2 factor oplossing, varimax)**

	1970		1980		1992	
	F I	F II	F I	F II	F I	F II
uitgaven voorzieningen (meer)	0,51			0,67		0,69
houding uitgaven (meer)	0,76			0,73		0,72
houding uitkeringen 70 (hoger)	0,58			0,51		0,58
houding nivellering (nivelleren)	0,69			0,72		0,65
houding inspraak (pos)	0,73		0,34	0,70		0,61
houding demo vrijheden (pos)	0,53	0,43	0,54		0,61	
houding straffen (hard)	-0,38	-0,32	-0,31		-0,34	
houding emancipatie (pos)		0,69	0,72		0,65	
werken gehuwde vrouw (pos)		0,49	0,51		0,55	
houding autoritaire opv (modern)		0,76	0,77		0,74	
U-zeggen ouders (nee)		0,59	0,62		0,56	
thuiskomst dochter (docht beslist)		0,51	0,46		0,50	
houding verzuiling (pro)	-0,33				-0,44	
verklaarde variantie in %	27	12	25	14	22	15

Bron: onderzoek Progressiviteit en conservatisme, 1970 (Middendorp); SCP (CV'80,'92)

Toetsing bevestigt de conclusie over de stabiliteit van de factor-structuren. Met behulp van de Kaisers congruentiecoëfficiënt is nagegaan of de twee factoren van 1970, 1980 en 1992 ondanks kleine verschillen toch aan elkaar gelijk waren (Barret et al. 1998). Tabel 2.2 geeft de resultaten van de toetsing weer, waarbij de factormatrices paarsgewijs met elkaar zijn vergeleken, dat wil zeggen 1970 met 1980, 1980 met 1992 en 1970 met 1992. Als de coëfficiënten 0,9 of hoger zijn, mag men aannemen dat de factorstructuren gelijk zijn. Dit is bij alle drie de vergelijkingen het geval. De gebruikte techniek maakt het bovendien mogelijk om de congruentie per indicator te bezien. Bij alle indicatoren op één na heeft de coëfficiënt de vereiste waarde. Alleen bij de geneigdheid tot het streng straffen van criminelen is deze voor 1980 en voor 1992 te laag, namelijk 0,78 (tabel 2.2).

Tabel 2.2 Kaisers congruentiecoëfficiënten voor de twee factor oplossingen, 1970-1992

	1970-1980	1980-1992	1970-1992
congruentiecoëfficiënt, totaal	0,98	0,98	0,96
congruenties per indicator			
uitgaven voorzieningen	0,94	1	0,94
houding uitgaven	1	1	1
houding uitkeringen 70	1	0,98	0,96
houding nivellering	1	0,99	0,98
houding inspraak	1	0,98	0,97
houding verzuiling	0,88	0,99	0,94
houding democratische vrijheden	0,97	0,98	0,91
houding emancipatie	1	1	0,99
houding straffen	1	0,78	0,78
houding autoritaire opvoeding	1	0,99	0,98
werken gehuwde vrouw	0,99	1	0,98
U-zeggen ouders	1	1	1
thuiskomst dochter	1	0,99	0,99

Bron: onderzoek Progressiviteit en conservatisme, 1970 (Middendorp); SCP (CV'80,'92)

In tabel 2.3, die betrekking heeft op het jaar 1996, zijn de indicatoren voor de libertair traditionele dimensie uitgebreid. Er zijn bijvoorbeeld meningen toegevoegd over echtscheiding en over de mogelijkheid dat een echtpaar bewust kinderloos blijft.

De mening over verzuiling is aangevuld met het standpunt ten aanzien van orthodoxe leerstellingen, zoals het geloof in de hemel en de noodzaak de bijbel letterlijk te interpreteren. De vragen zijn aan de hele steekproef voorgelegd, niet alleen aan kerkleden.

Daarnaast zijn er meningen opgenomen over buitenlanders: de opvatting over mensen van een ander ras, of etnische herkomst, als naaste burens en de neiging tot de ongelijke behandeling van buitenlanders bij de verdeling van woonruimte, promotie op het werk en ontslag.

De opvattingen over sociaal-economische aangelegenheden passen nog steeds bij dezelfde factor. De overige houdingen en meningen horen tot de andere dimensie, met uitzondering van de moderne, meer gelijke taakverdeling tussen man en vrouw, die een dubbele lading heeft. De waarschijnlijkheid dat men persoonlijk tegen een onrechtvaardige wet zou gaan demonstreren en geneigdheid tot straffen laden op geen van beide factoren.

Uit de tekens van de ladingen laat zich opmaken dat respondenten met een libertair standpunt over vrouwenemancipatie, over betaald werk door vrouwen en over kinderopvoeding weinig orthodox-religieus denken. Deze uitkomst wekt weinig verwondering. Deze ondervraagden zijn bovendien de buitenlander naar verhouding gunstig gezind.

Tabel 2.3 De resultaten van een principale componenten analyse, 1996 (2 factor oplossing)

	F I	F II
uitgaven voorzieningen (meer)		0,51
uitgaven algemeen (meer)		0,39
houding uitgaven (meer)		0,66
houding uitkeringen 78 (hoger)		0,51
houding nivellering (nivelleren)		0,68
houding maatregelen nivellering (nivelleren)		0,77
echtscheiding met kleine kinderen (toelaatbaar)	0,37	
bewust kinderloos echtpaar (toelaatbaar)	0,53	
houding emancipatie (pos)	0,57	
houding taakverdeling man/vrouw (gelijk)	0,40	0,36
werken gehuwde vrouw (pos)	0,56	
U-zeggen ouders (nee)	0,53	
thuiskomst dochter (dochter)	0,35	
zelf demonstreren onrechtvaardige wet (ja)		
protest anderen onrechtvaardige wet (goedkeuring)	0,46	
houding geloofspunten, allen (orthodox)	-0,58	
houding verzuiling (pro)	-0,56	
buren van een ander ras (bezwaar)	-0,39	
houding discriminatie (ongelijke behandeling)	-0,30	
houding straffen (hard)		
verklaarde variantie in %	15	12

Bron: SCP (CV'96)

In 1970, 1980 en 1992 leverden drie factor oplossingen weinig op. De resultaten bleven dan ook onvermeld.⁹ De drie factor oplossing voor 1996 biedt een duidelijker aangrijpingspunt voor interpretatie (tabel 2.4). De libertaire en progressieve dimensie blijven bestaan. De derde factor verklaart nog steeds weinig variantie, maar ladingen, groter dan 0,3, zijn betrekkelijk talrijk. De ladingen van de twee indicatoren over buitenlanders zijn hoog (0,60 en 0,66). Zij domineren de factor, samen met de strafgevoelheid (0,53). De tekens van de drie indicatoren zijn dezelfde, namelijk negatief. Degene die weinig voor de buitenlander voelt, is er voorstander van dat misdadigers hard worden aangepakt. Daarnaast komen er nog twee indicatoren met een betekenisvolle lading naar voren: de vrouwenemancipatie (0,48) en de geneigdheid tot demonstreren (0,36). De ondervraagden met een gunstige houding jegens minderheden zijn voorstanders van vrouwenemancipatie en zij zijn geneigd om zich onafhankelijk tegenover de autoriteiten op te stellen. Deze resultaten liggen wat buiten het algemene beeld van de derde factor. De lading bij de demonstratiegeneigdheid is vrij laag, de vrouwenemancipatie vertoont een dubbele lading. De positie van de laatste indicator is ambigu.

De derde factor voegt een element aan de visie op het Nederlandse opinieklimaat toe. Er blijkt meer verscheidenheid te bestaan, dan tot nu toe werd aangenomen.

Mensen kunnen progressief denken over het sociaal-economisch beleid en er tegelijkertijd een positieve of een negatieve houding over minderheden op na houden. Mensen kunnen er verder liberale opvattingen op na houden over huwelijk, gezin en kinderopvoeding, maar dat wil niet zeggen dat hun opvattingen gunstig zijn voor de buitenlanders.

Het valt te betreuren dat vragen over minderheden in de oudere onderzoeken weinig voorkomen, zodat niet kan worden vastgesteld of deze combinaties van houdingen voor 1996 ook al aanwijsbaar waren. De 'burenvraag' was niet gesteld in 1970. De vragen naar ongelijke behandeling werden in 1979 volledig opgenomen. Als deze gegevens wel beschikbaar waren geweest, was mogelijk gebleken dat de mening over buitenlanders een afzonderlijke dimensie vormt in de Nederlandse opinievorming.

Tabel 2.4 De resultaten van een principale componenten analyse, 1996 (3 factor oplossing)

	F I	F II	F III
uitgaven voorzienigen (meer)		0,52	
uitgaven algemeen (meer)		0,37	
houding uitgaven (meer)		0,65	
houding uitkeringen 78 (hoger)		0,57	
houding nivellering (nivellering)		0,69	
houding maatregelen nivellering (niveau)		0,77	
echtscheiding met kleine kinderen (toelaatbaar)	0,45		
bewust kinderloos echtpaar (toelaatbaar)	0,53		
houding emancipatie (pos)	0,43		0,48
houding taakverdeling man/vrouw (gelijk)	0,34	0,31	
werken gehuwde vrouw (pos)	0,48		
U-zeggen ouders (nee)	0,48		
thuiskomst dochter (dochter beslist)	0,32		
zelf demonstreren onrechtvaardige wet (ja)			0,36
protest anderen onrechtvaardige wet (goedkeuring)	0,41		
houding geloofspunten, allen (orthodox)	-0,72		
houding verzuiling (pro)	-0,71		
buren van een ander ras (bezwaar)			-0,60
houding discriminatie (ongelijke behandeling)			-0,66
houding straffen (hard)			-0,53
verklaarde variantie in %	15	12	8

Bron: SCP (CV'96)

Tot slot volgen de analyses van de gegevens uit 1998 en 2000. De resultaten van de twee factor oplossingen zijn weergegeven. De drie factor oplossing leverde een weinig inzichtelijk beeld op. Dat kan aan het vergeleken met 1996 beperkte aantal indicatoren hebben gelegen. In 1998 representeert de tweede factor de progressief-conservatief dimensie (tabel 2.5). De meningen over nivellering laden het hoogst. Die over de uitkeringen en de overheidsuitgaven vertonen lagere ladingen, maar deze zijn nog

steeds van betekenis. Enige meningen over seksualiteit en over het goedkeuren van protest zijn belangrijk voor de eerste factor. De tekens zijn tegengesteld aan die van twee verzuilings-items over onderwijs en politieke partijen en aan het geloof in het leven na de dood. Respondenten met een confessionele instelling zijn dus terughoudend als het om seksuele vrijheid en politiek protest gaat. De mening over de burens van een ander ras laadt op geen van beide factoren.

De uitkomsten van het jaar 2000 zijn vergelijkbaar met die van 1998 en in een enkel opzicht met die van 1996, hoewel de indicatoren noodgedwongen iets anders zijn gekozen (tabel 2.6). De eerste factor is sociaal-economisch. De inspraak laadt eveneens op deze dimensie. In 2000 laadt de indicator over buitenlanders op de libertair-traditionele dimensie. Een libertair standpunt gaat samen met tolerantie.

Tabel 2.5 De resultaten van een principale componenten analyse, 1998 (2 factoroplossing)

	F1	F2
lager onderwijs (godsdienstige grondslag)	0,63	
politiek (godsdienstige grondslag)	0,58	
leven na de dood (ja)	0,53	
protest anderen onrechtvaardige wet (goedkeuring)	-0,35	0,34
geslachtsgemeenschap ook al voelt meisje weinig voor jongen (ja)	-0,63	
geslachtsgemeenschap als meisje veel voor jongen voelt (ja)	-0,68	
zelf demonstreren tegen een onrechtvaardige wet (ja)		
burens ander ras (bezwaar)		
inkomensverschillen moeten kleiner (ja)		0,74
verschillen in bezit moeten kleiner (ja)		0,70
overheidsuitgaven voor openbare voorzieningen (meer)		0,46
houding uitkeringen 78 (moeten hoger)		0,45
misdadigers niet veranderen maar straffen (ja)		
verklaarde variantie in %	16	13

Bron: SCP (CV'98)

Tabel 2.6 De resultaten van een principale componenten analyse, 2000 (2 factoroplossing)

	F1	F2
verschillen in bezit moeten kleiner (ja)	0,66	
inkomensverschillen moeten kleiner (ja)	0,66	
houding inspraak 80 (pos)	0,58	
houding uitkeringen 78 (moeten hoger)	0,48	
houding uitgaven (meer)	0,48	0,46
uitgaven voor openbare voorzieningen (meer)	0,43	
uitgaven algemeen (meer)	0,31	
zelf demonstreren tegen een onrechtvaardige wet (ja)		
werken gehuwde vrouw (bezwaar)		0,76
werken gehuwde vrouw, kinderen naar crèche (bezwaar)		0,74
houding demo vrijheden (pos)		0,41
protest anderen onrechtvaardige wet (toelaatbaar)		0,36
houding straffen (hard)		-0,31
buren ander ras (bezwaar)		-0,37
verklaarde variantie in %	18	13

Bron: SCP (CV'00)

2.4 Conclusies

De attitudeschalen uit Culturele Veranderingen in Nederland vertonen een geringe, maar consequente vermindering van kwaliteit. De oorzaak daarvan is vooralsnog onduidelijk. Consequenties voor verdere bewerkingen zijn er waarschijnlijk nog niet. Principale componentenanalyses, samen met andere indicatoren op de schalen uitgevoerd, laten tenminste tussen 1970 en 1992 een stabiel beeld zien.

De Nederlandse meningsvorming vertoont in elk geval de dimensies van progressiviteit en conservatisme op sociaal-economisch terrein en libertair versus traditioneel denken op het gebied van huwelijk en gezin, vrouwenemancipatie, de rolverdeling tussen man en vrouw en vrijheid in de opvoeding van kinderen. Vanuit andere gezichtspunten zijn vanzelfsprekend ook andere indelingen mogelijk in bijvoorbeeld waardencomplexen en leefstijlen, maar het genoemde onderscheid wordt regelmatig in de gegevens van Culturele Veranderingen in Nederland teruggevonden, niet alleen door onderzoekers van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Beide dimensies staan haaks op elkaar, zij correleren dus niet. Dit betekent dat mensen bijvoorbeeld een sociaal-economisch conservatief standpunt heel goed kunnen combineren met libertaire, niet-traditionele of moderne opvattingen over de persoonlijke leefsfeer. In grote lijnen komen er vier combinaties van opvattingen voor.

- progressief en libertair;
- progressief en traditioneel;
- libertair en progressief;

– libertair en conservatief.

Mensen met libertaire opvattingen zijn geneigd om een gunstige houding jegens buitenlanders in te nemen. De analyse levert echter de aanwijzing op dat positieve, dan wel negatieve opvattingen over buitenlanders ook een afzonderlijke dimensie zouden kunnen vormen. In dat geval zou er niet van vier maar van acht hoofdgroepen van opvattingen sprake zijn. Het zou dan gaan om progressief en libertair en gunstig voor minderheden, om progressief en libertair en ongunstig voor minderheden enzovoort.

Noten

- 1 D66 was daar overigens eerder mee. Paula Wassen-Van Schaveren was fractievoorzitter in de jaren 1973-1974.
- 2 Mokkenscalen maken een vrij scherp onderscheid tussen groepen van items. De resulterende schalen zijn vrij klein, zij hebben de neiging een minimaal aantal items te omvatten. De Cronbach alpha werkt minder selectief. het aantal items per schaal kan groter zijn dan bij de Mokkenschaal. De Cronbach-procedure levert daarom schalen op, die vooral voor beschrijving van de gegevens in enkele grote lijnen hun nut hebben.
- 3 De oorspronkelijke gegevens waren afkomstig uit het onderzoek Politiek in Nederland van 1966. In 1970 werden het bezetten van gebouwen en in het openbaar zeggen wat men wil toegevoegd. De schaal, die hier is gebruikt bevat de oorspronkelijke items, de beide toevoegingen, maar niet het dienstweigeren.
- 4 Drs. Jeroen Boelhouwer, medewerker van het Sociaal en Cultureel Planbureau, heeft de analyse uitgevoerd.
- 5 Zij zijn traditioneel overigens al laag. Een aanzienlijke statistische ruis is eigen aan het opinieonderzoek.
- 6 D principale componenten zijn, zoals bekend, orthogonaal geconstrueerd. Zij correleren niet. Een hoge score op de ene component kan dus samengaan met een lage op de andere, waaruit culturele verscheidenheid blijkt.
- 7 Knol en Gadourek gebruikten het panel-onderzoek Sociale en Culturele Veranderingsprocessen uit 1975. Gadourek beschikte bovendien over de tweede golf van dit panel uit 1977. Felling et al. baseerden zich op het onderzoek Secularisering en Ontzuiling in Nederland (SON) uit 1979. Halman et al. maakte gebruik van internationaal onderzoek uit 1981, georganiseerd door de European Values Study Group (EVSSG). Bij latere herhalingen is het project SON herdoopt tot Sociaal Culturele Ontwikkelingen in Nederland (SON). EVSSG werd European Values Study (EVS). Uiteindelijk zijn SON en EVS gefuseerd.
- 8 Een vrij groot aantal politieke items is weggelaten.
- 9 In de drie genoemde jaren – 1970, 1980 en 1992 – heeft de derde factor nog een eigenwaarde groter dan één, maar de verklaarde variantie is laag, ongeveer 8%. Bovendien vertonen slechts twee indicatoren hoge ladingen. Een daarvan is de strafgeneigdheid. In 1970 laadt deze samen met de democratische vrijheden. De tekens zijn tegengesteld. In 1980 en in 1992 laadt de strafgeneigdheid samen met de houding jegens verzuiling, eveneens met tegengestelde tekens. Aanhangers van de verzuiling – zij zullen uiteraard confessioneel georiënteerd zijn – hebben dus de neiging om het met de bestraffing van misdadigers kalm aan te doen. Enerzijds gaat dit in tegen wat men zou vermoeden, omdat men confessionele gedachten al snel met een autoritaire instelling associeert. Anderzijds is een groot deel van de Nederlandse kerkleden vrijzinnig te noemen.

Bijlage bij hoofdstuk 2

Tabel B2.1 Cronbach alpha voor overheidsuitgaven, uitkeringen en nivellering, 1970-2000

	1	2	3	4	5	6	7	8
	overh. uitg.	overh. uitg. onderw.	overh. uitg. 80	uitkeringen	uitkeringen 78	nivellering	maatr. niveau	niveau 75
Cronbach alpha voor alle jaren	0,7094	0,5801	0,7377	0,7007	0,7735	0,7098	0,7557	0,7484
Cronbach alpha per jaar								
2000	0,6176	0,4603		0,5931	0,7009			0,7372
1999								
1998					0,6930			0,7430
1997	0,6532	0,4630	0,6804	0,5712	0,6702	0,6940		0,7486
1996	0,6698	0,5103	0,7041	0,6092	0,7093	0,6790	0,7395	
1995		0,5144		0,6093	0,7012	0,6870	0,7481	
1994	0,6323	0,4313		0,6393	0,7162	0,7304	0,7242	0,7592
1993	0,6818	0,5289		0,6177	0,7017	0,6917	0,7300	0,7376
1992	0,7040	0,5593	0,7461	0,6812	0,7641	0,6613	0,7341	0,7502
1991	0,7112	0,5806	0,7554	0,6675	0,7393	0,7026	0,7626	0,7799
1990								
1989	0,7170	0,5981		0,7432	0,8026	0,6969		0,7358
1988	0,7382	0,6138		0,6960	0,7907	0,6775		0,7568
1987	0,7265	0,5804		0,7271	0,7859	0,6840		0,7368
1986	0,7291	0,6033	0,7578	0,7332	0,7968	0,6855	0,7610	0,7282
1985	0,6889	0,5334	0,7174	0,7237	0,7939	0,7032	0,7624	0,7435
1984								
1983	0,7383	0,5939	0,7699	0,7969	0,8378			
1982								
1981	0,7153	0,6332	0,7363	0,6845	0,7669	0,7609		
1980	0,6846	0,5586	0,7542	0,6704	0,7338	0,6931	0,7497	0,7034
1979	0,7277	0,6252		0,6813	0,7576	0,7418		
1978	0,7113	0,5908		0,6466	0,7429			
1977								
1976								
1975	0,7386	0,6315		0,6751		0,7302	0,7927	0,7492
1974								
1973								
1972								
1971								
1970	0,7125	0,6585		0,6988		0,7002	0,7630	

-
- 1 Overheidsuitgaven: huiswerkvoorzieningen, studiebeurzen, goede en goedkope woningen, gratis onderwijs tot 18 jaar, milieuverontreiniging, leerplicht tot 18 jaar, kunstsubsidies, crèches. In 1995 was het item over de kunst subsidies niet gevraagd.
 - 2 Overheidsuitgaven onderwijs: huiswerkvoorzieningen, studiebeurzen, gratis onderwijs tot 18 jaar.
 - 3 Overheidsuitgaven 80: betaald studieverlof werknemers, huursubsidie, baan voor gehuwde vrouw, onderwijs ouderen, huisvesting jongeren, onderwijs kinderen buitenlanders.
 - 4 Uitkeringen: AOW, Bijstand, Werkloosheidswetten, Nabestaandenwet
 - 5 Uitkeringen 78: AOW, Bijstand, Werkloosheidswetten, Nabestaandenwet, Ziektewet, Arbeidsongeschiktheidswetten. De beide laatste uitkeringen werden in 1979 toegevoegd.
 - 6 Nivellering: inkomensverschillen, verschillen in bezit, standsverschillen. Het item over standsverschillen werd na 1997 niet gevraagd. De andere twee items zijn beschikbaar in 1998 en in 2000.
 - 7 Maatregelen nivellering: overheid creëert gelijke kansen, overheid verkleint inkomensverschillen, overheid verkleint verschillen bezit, meer belasting hogere inkomens, meer belasting lagere inkomens, meer belasting winsten en vermogens.
 - 8 Nivellering 75: Oordeel over inkomensverschillen. Nivellering van inkomensverschillen, verschillen in bezit.

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-2000)

Tabel B2.2 Cronbach alpha voor inspraak, democratische vrijheden en verzuiling, 1970-2000

	1	2	3	4	5	6
	inspraak	inspraak 80	demo vrijheid	demo vrijheid 70	verzuiling allen	verzuiling kerkl
Cronbach alpha voor alle jaren	0,7624	0,7860	0,6988	0,7230	0,7136	0,7341
Cronbach alpha per jaar						
2000	0,6852	0,7506		0,5939		
1999						
1998	0,6748	0,7389				
1997						
1996					0,6813	0,7303
1995	0,6851	0,7441	0,5704	0,6476		
1994					0,6697	0,6907
1993	0,6765	0,7440	0,6021	0,6582	0,6913	0,7191
1992	0,6861	0,7459	0,6058	0,6432	0,7110	0,7522
1991	0,7122	0,7613	0,6586	0,6797	0,7056	0,7258
1990						
1989	0,7663	0,8054	0,7113	0,7348	0,7161	0,7300
1988	0,7557	0,7959				
1987	0,7383	0,7864	0,6961	0,7289	0,6973	0,7320
1986	0,7837	0,8291	0,7668	0,7891	0,7340	0,7517
1985	0,7647	0,8036	0,7043	0,7223	0,6925	0,7118
1984						
1983	0,7675		0,6804	0,7267	0,6954	0,7211
1982						
1981	0,7990	0,8243	0,7351	0,7545		0,7538
1980	0,7698	0,7998	0,7147	0,7360	0,7586	0,7599
1979	0,7885		0,7431	0,7757	0,7268	0,7308
1978						
1977						
1976						
1975	0,7789		0,7184	0,7529		0,7464
1974						
1973						
1972						
1971						
1970	0,7857		0,6389	0,6697	0,7401	0,7319

1 Inspraak: inspraak van arbeiders, studenten, leerlingen, burgers (provincie en gemeenten).

2 Inspraak 80: inspraak van arbeiders, studenten, leerlingen, burgers (provincie en gemeenten), ouders bij scholen.

3 Democratische vrijheden: demonstreren, kritiek koningshuis, staken voor loonsverhoging, dienstweigeren, schrijven wat men wil.

4 Democratische vrijheden 70: demonstreren, kritiek koningshuis, staken voor loonsverhoging, schrijven wat men wil, gebouwen bezetten, in het openbaar zeggen wat men wil. Het item over dienstweigeren is weggelaten.

5 Verzuiling allen: lager onderwijs, politiek, omroepvereniging, sportvereniging, vakvereniging, jeugdvereniging. Gevraagd aan allen.

6 Verzuiling kerkleden: lager onderwijs, politiek, omroepvereniging, sportvereniging, vakvereniging, jeugdvereniging. Gevraagd aan kerkleden.

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV/75-2000)

Tabel B2.3 Cronbach alpha voor emancipatie, moderne taakverdeling, geneigdheid tot straffen en discriminatie van minderheden, 1970-2000

	1	2	3	4	5
	emancipatie	moderne taakverdeling 81	auto ouder-kind relatie	punitief	punitief 2
Cronbach alpha voor alle jaren	0,7260	0,7768	0,7524	0,6076	0,7131
Cronbach alpha per jaar					
2000				0,6236	0,6904
1999					
1998					
1997					
1996	0,7018	0,7914		0,5164	0,6001
1995		0,7780			
1994		0,7556		0,6141	0,7235
1993		0,8125		0,5947	0,7323
1992	0,7120	0,7627	0,7661	0,6488	0,7820
1991	0,7285	0,7435	0,7646	0,5621	0,6665
1990					
1989					
1988					
1987	0,7093	0,7722		0,6061	0,6827
1986	0,7468	0,8099		0,5860	0,6850
1985	0,7201	0,7808	0,7306	0,6108	0,7199
1984					
1983				0,6449	0,7260
1982					
1981	0,6803	0,7523		0,6245	0,7045
1980	0,6993		0,7312	0,6150	0,7243
1979	0,6614				
1978					
1977					
1976					
1975	0,7113		0,7743	0,6185	0,6961
1974					
1973					
1972					
1971					
1970	0,6497		0,7113	0,5943	0,6635

- 1 Emancipatie: vrouw geschikter voor opvoeden kleine kinderen, leidinggeven door vrouw is onnatuurlijk, opleiding minder belangrijk voor meisje, jongens vrijer opvoeden.
- 2 Moderne taakverdeling 81: man en vrouw huishoudelijk werk gelijk verdelen, huishouden ook verantwoordelijkheid man, man en vrouw betaald werk gelijk verdelen, kinderverzorging ook verantwoordelijkheid man.
- 3 Autoritaire ouder-kind relatie: gehoorzaamheid voor eigen bestwil, gehoorzaamheid belangrijkste in de opvoeding, respect en eerbied bij kinderen vanzelfsprekend.
- 4 Punitief: doodstraf, misdadigers straffen en niet veranderen, seksuele misdadigers straffen en niet genezen.
- 5 Punitief 2: misdadigers straffen en niet veranderen, seksuele misdadigers straffen en niet genezen.

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-2000)

3 De opvattingen over de voorzieningen

3.1 Algemene opvattingen over de overheid: enige Nederlandse en internationale gegevens

In Nederland bestaat er onder het publiek kritiek op de overheid (tabel 3.1, tabel 3.2 en tabel 3.3). In 1992 identificeert 65% van de Nederlanders overheidsbemoeyenis met bureaucratie. Deze mening heeft bovendien tussen 1970 en 1992 meer aanhangers gekregen. In 1995 ontkent 67% dat de overheid zuinig genoeg werkt, 65% wil dat de belastingen verlaagd worden en 59% vindt de belasting op zijn inkomen te hoog. Verder is in 1992 41% de mening toegedaan dat omvangrijke overheidszorg de sociale weerbaarheid van de mensen vermindert.

Daar staan voor de overheid enige lichtpunten tegenover. Dat het vrije ondernemerschap of de marktsector uitermate geschikt is om het welzijn van de mensen te bevorderen, gelooft in 1992 21%. Deze uitkomst is in vergelijking met de eerder genoemde percentages laag te noemen. De gedachte dat de overheid zich met te veel dingen bemoeit, wordt in 1995 weliswaar nog door 41% aangehangen, maar dit oordeel verloor tussen in de voorafgaande jaren aanhang. In 1987 staat 54% afwijzend tegenover de stelling dat overheid de bevolking met respect behandelt. In 1995 is percentage gedaald tot 39. Vooral de laatste uitkomst doet vermoeden dat de overheid er in de ogen van het publiek wellicht een wat betere stijl van optreden op na is gaan houden.

Tabel 3.1 Enige punten van kritiek op de overheid in Nederland, 1970-1992 (in procenten)

	1970	1975	1980	1985	1992
(zeer) eens met: veel overheidsbemoeyenis leidt alleen maar tot bureaucratie	51	54	49	58	65
(zeer) eens met: overheidszorg van de wieg tot het graf leidt tot verslapping van het bestaan	36	44	38	38	41
(zeer) eens met: het vrije ondernemerschap bevordert het welzijn van allen het beste	31	24	28	28	21

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'92)

Tabel 3.2 Enige punten van kritiek op de overheid in Nederland, 1987-1995 (in procenten)

	1987	1991	1995
(zeer) oneens met de overheid werkt zuinig genoeg	63	72	67
(zeer) oneens met de overheid behandelt ons met respect	54	49	39
(zeer) eens met de overheid bemoeit zich met te veel dingen	55	53	41

Bron: SCP (CV'87-'95)

Tabel 3.3 Het oordeel over de belastingen, 1975-2000 (in procenten)

	1975	1980	1985	1991	1995	2000
de belastingen moeten						
omhoog ^a	3	2	1	3	1	1
blijven zoals ze zijn	31	46	37	39	34	36
omlaag	66	52	62	59	65	62
de belasting op mijn inkomen is						
te hoog ^b	65	54	58	55	59	58
redelijk of te laag	36	46	42	45	41	42

a Het gegeven van 1985 is van 1987.

b Het gegeven van 1995 is van 1997.

Bron: SCP (CV'75-'00)

Er rijst een ambigu beeld op uit deze summier en helaas wat verouderde gegevens. Bureaucratie en kwistige uitgaven zijn duidelijk verdenkingen en zeker als de mensen de hoogte van de belasting in hun oordeel betrekken, vinden ze de overheid duur. Het is echter nu ook weer niet zo dat alle heil van de marktsector valt te verwachten. Enkele negatieve oordelen raken bovendien in de jaren negentig verzacht. Dit zou aan het eind van de periode anders uitgevallen kunnen zijn, maar daarover ontbreken helaas gegevens. Warme voorstanders van overheidsingrijpen lijken de Nederlanders dus niet te zijn, maar besliste tegenstanders zijn zij evenmin. Aan de hand van enige internationale gegevens valt deze stelling nader toe te lichten.

Enquêtes over de taken van de overheid houden doorgaans vooral rekening met de bestaande situatie. Zij bevatten een opsomming van de verantwoordelijkheden die de overheid op zich heeft genomen. De onderzoeker wil van elk onderwerp weten of er meer of minder aan moet gebeuren en voegt daar vragen naar waardering aan toe. De vraag of de overheid bepaalde taken eigenlijk wel zou moeten vervullen, vormt in mindere mate het voorwerp van onderzoek. Een mogelijke verschuiving van activiteiten van de overheid naar de marktsector of naar het eigen initiatief van de burger komt evenmin frequent aan de orde.

Het landenvergelijkend onderzoek van het International Social Survey Programme (ISSP) bevat enige relevante informatie. Helaas ontbreekt Nederland in de

betreffende peiling (1996). Er wordt toch kort op de gegevens ingegaan, omdat zij iets zeggen over een internationaal opinieklimaat aangaande de reikwijdte van de overheid. De tabellen zijn opgenomen in de bijlage (tabel B3.1 en tabel B3.2).

Moet de overheid verantwoordelijk zijn voor bejaarden- en gezondheidszorg, studietoelagen, volkshuisvesting en werkloosheidsuitkeringen? Moet de overheid een algemene werkgarantie geven, dat wil zeggen betaald werk verschaffen voor iedereen die kan en wil werken?¹ Over het algemeen is het publiek in de onderzochte landen van mening dat de overheid de genoemde taken op zich moet nemen. De mensen vinden vrijwel unaniem dat hun overheid verantwoordelijk dient te zijn voor de bejaarden- en voor de gezondheidszorg. Dat is iets minder het geval bij de studietoelagen en de volkshuisvesting. De steun voor werkloosheidsuitkeringen en voor werkgarantie is minder groot, maar toch ziet ruim drie kwart van de ondervraagden er een overheidstaak in (bijlage, tabel B3.1).

Het beeld van unanimitie ontstaat vooral doordat de antwoorden ‘zeker op zich nemen’ en ‘waarschijnlijk op zich nemen’ bij elkaar zijn opgeteld. De scores voor het meest positieve antwoord alleen – het is zeker een overheidstaak – laten meer landen-specifieke verschillen zien (bijlage, tabel B3.2). De Zuid Europese landen en Noorwegen zijn de grootste voorstanders van overheidsbemoeienis. In de Oost Europese landen en in Rusland is de steun nog vrij sterk. Japan en de USA zijn minder ingenomen met een actieve overheid, waarbij het draagvlak in de USA het zwakste van de twee genoemd moet worden. De Fransen en de West Duitsers zijn het meest gereserveerd. De adhesie voor overheidszorg voor bejaarden en voor volksgezondheid bedraagt in deze landen ongeveer 50% tegen ongeveer 85% in bijvoorbeeld Noorwegen. De stelling dat de overheid op de overige terreinen actief zou moeten zijn, ontmoet eveneens minder instemming onder de Fransen en de Duitsers.

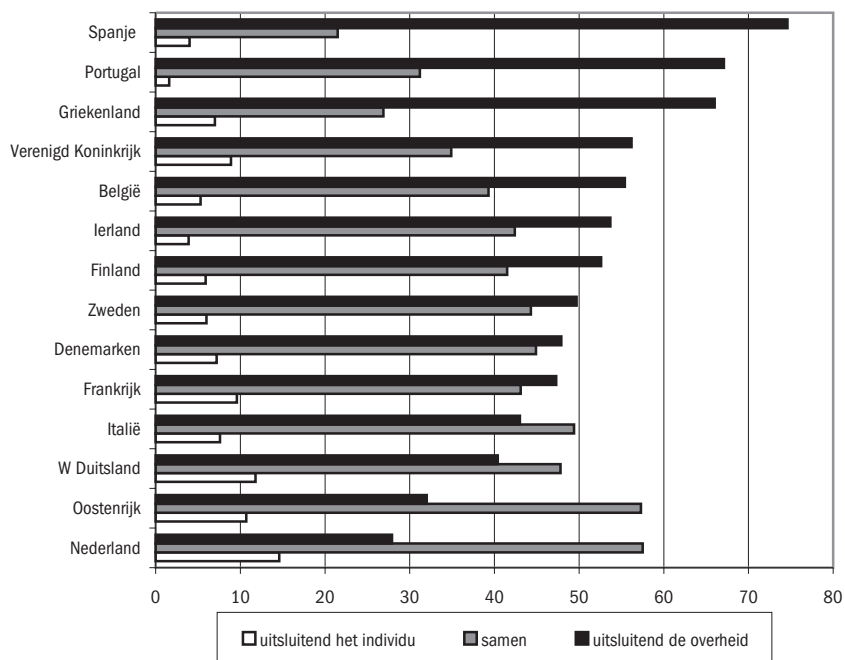
Er bestaan dus nogal wat verschillen tussen landen, die pas naar voren komen als er op scherp omschreven antwoorden wordt gelet. Niettemin zijn de opvattingen voor overheidsingrijpen gunstig te noemen.

De Eurobarometers bevatten enige vragen over de verantwoordelijkheid van de nationale overheid voor de ouderdomspensioenen en voor de gezondheidszorg, die ook in Nederland zijn gesteld (figuur 3.1- figuur 3.4). De gegevens van de Eurobarometer zijn gedeeltelijk rechtstreeks ontleend aan de databestanden, gedeeltelijk zijn zij afkomstig uit een studie van Gelissen (Gelissen 2001: 134,155).

Ook uit deze meningen blijkt instemming met overheidsingrijpen, maar eveneens nuancering. In geen van de landen van de Europese Gemeenschap is het enthousiasme voor het idee dat de mensen zelf hun pensioen zouden moeten regelen door op eigen initiatief een verzekering af te sluiten, erg groot (figuur 3.1 en figuur 3.2). De inwoners van Zuid-Europa – Portugal, Spanje en Griekenland – zijn het meest van mening dat uitsluitend de overheid verantwoordelijk moet zijn voor de ouderdomspensioenen. Zij willen eveneens dat de overheid zorg draagt voor financiering. Nederland, Oostenrijk en West Duitsland onderschrijven een volledige verantwoordelijkheid van de overheid het minste. Wat de financiering aangaat vindt men in

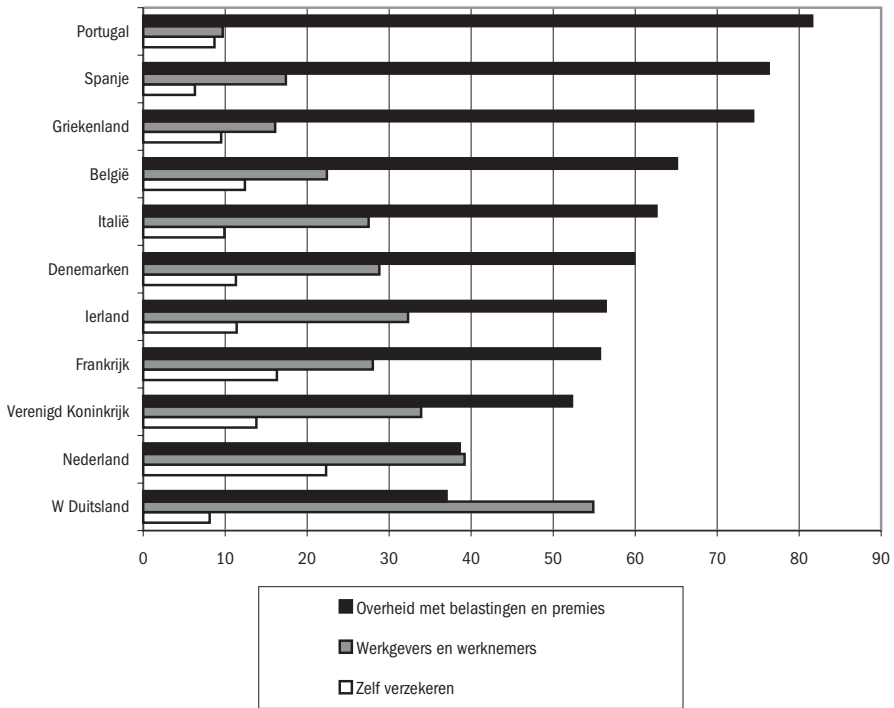
Nederland, maar vooral in West-Duitsland, dat de overheid of de werkgevers en werknemers samen de lasten moeten opbrengen (figuur 3.1 en figuur 3.2). In Nederland wil men dus geen afstand doen van overheidszorg, maar men is vooral voorstander van een regeling, waarbij het individu en de werkgevers een inbreng hebben bij de opbouw van de pensioenen.

Figuur 3.1 Wie er verantwoordelijk moet zijn voor de pensioenen naar land, 1995 (in procenten)

Bron: Gelissen (2001: 155) (Eurobarometer 44.0)

Figuur 3.2 Hoe de pensioenen gefinancierd moeten worden naar land, 1992 (in procenten)

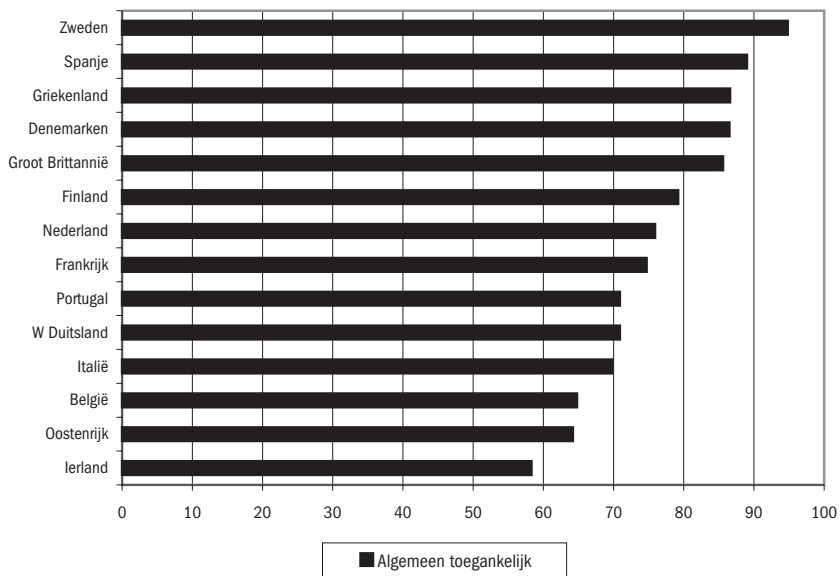

Bron: Gelissen (2001: 155) (Eurobarometer 37.1)

Moet de gezondheidszorg voor iedereen toegankelijk zijn, ongeacht het inkomen? Ruim 90% van de Zweden stemt in met algemene toegankelijkheid, ongeveer 75% van de Nederlanders en ongeveer 70% van de West Duitsers doen dat eveneens. In de laatste twee gevallen zou men wellicht hogere percentages verwacht hebben. Misschien heeft de toevoeging van het begrip ‘legaal verblijvenden’ hier invloed gehad en willen de Nederlanders en de Duitsers althans enige beperking voor illegalen ingevoerd zien (figuur 3.3).

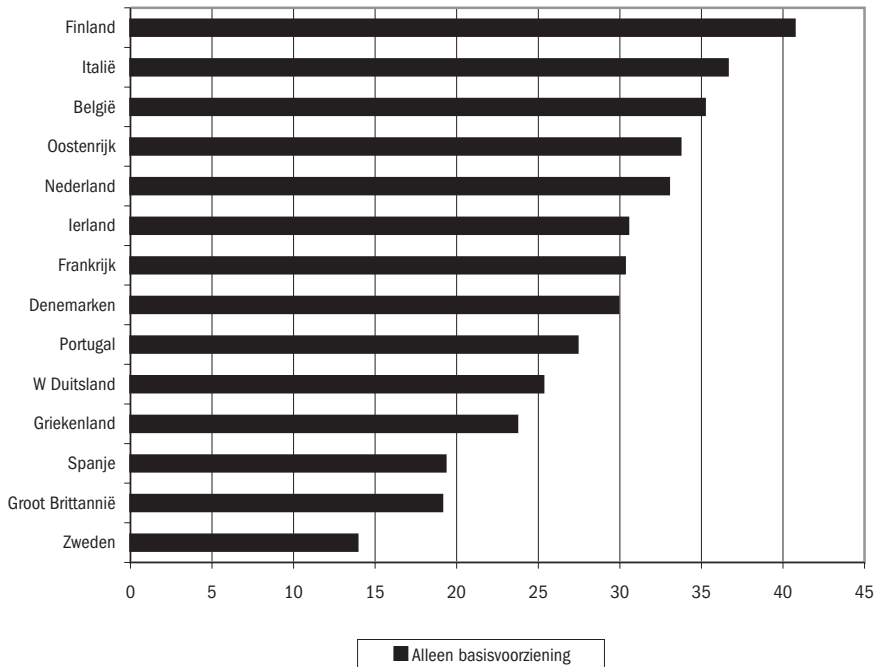
Het Nederlandse publiek steunt voor ongeveer 35% een beperkte gezondheidszorg in de vorm van een basisvoorziening. Een groter deel van de ondervraagden (65%) doet dat dus niet. In West Duitsland steunt ongeveer 25%, de basisvoorziening, 75% wijst deze af. In Zweden willen nog minder respondenten beperkingen, namelijk ruim 85%. Dat Nederland in de opsomming een plaats in het midden heeft, neemt niet weg dat het grootste deel van de Nederlanders een nationale, veel omvattende gezondheidszorg op prijsstelt (figuur 3.4).

Figuur 3.3 De gezondheidszorg moet voor allen die legaal verblijven toegankelijk zijn, ongeacht in komen naar land, 1996 (in procenten)

Bron: SCP (Eurobarometer 44.3)

Figuur 3.4 De overheid moet voor de gezondheidszorg alleen een basisvoorziening instellen naar land, 1996 (in procenten)

Bron: Gelissen (2001: 134) (Eurobarometer 44.3)

De Nederlanders beschouwen overheidsbemoeyenis met de zorg voor pensioenen en gezondheidszorg als legitiem, maar zeker bij de pensioenen stellen zij de eigen verantwoordelijkheid van het individu en de inbreng van de werkgevers op prijs. Daardoor is de nadruk op de overheid minder sterk dan in bijvoorbeeld de Zuid Europese landen. Deze conclusie is niet opzienbarend te noemen. De meningen lijken namelijk met de feitelijke situatie overeen te komen. In Nederland is de overheid verantwoordelijk voor de AOW, werkgevers en werknemers brengen de bedrijfspensioenen op, mensen verzekeren zich menigmaal privé bij. Op het terrein van de gezondheidszorg bestaan collectieve en particuliere verzekeringen tegen ziektekosten, die beide een ruime toegankelijkheid ten doel hebben. Gelissen komt tot een soortgelijke conclusie. Hij laat zich leiden door Esping-Andersen en door enkele andere auteurs. Op grond van deze literatuur maakt hij groepen van landen volgens het type verzorgingsstaat, waartoe deze behoren (Esping-Andersen 1990; Gelissen 2001: 21-49; Arts en Gelissen 1999; Wildeboer-Schut et al. 2000: 10-17). Over het algemeen conformeren de meningen in diverse verzorgingsstaten aan het type, waartoe een land kan worden gerekend (Gelissen 2001: 171-183). De auteur tekent hierbij aan in landen waar het

overheidsingrijpen gering is, zoals in Zuid Europa, burgers naar verhouding sterk profiteren van een uitbreiding, hetgeen zich in de meningsvorming weerspiegelt. Als de overheid in een land reeds veel doet, zouden de burgers zich er eerder van bewust worden dat verdere uitbreiding kosten met zich meebrengt en gereserveerder gaan denken (Gelissen 2001: 211-216).

Ondanks lacunes in de data laat zich concluderen dat de Nederlanders in de jaren negentig voornamelijk tegenstanders waren van een volledige privatisering van voorzieningen. Regulering en financiering door de overheid wilden zij wel, maar zij waren tevens voorstander van een combinatie van overheidszorg met de activiteiten van andere maatschappelijke instituties en van eigen initiatief. Zij onderscheidden zich daarbij niet van de inwoners van andere landen met een uitgebreide verzorgingsstaat. Hun standpunt zou men dus als 'normaal' kunnen beschouwen. Vooral in landen waar de overheid betrekkelijk weinig taken vervult, wenst de bevolking sterke bemoeienis van de staat. Deze tendens is in ander internationaal onderzoek eveneens aangetroffen. 'People seem to demand what they miss,' concludeerden de onderzoekers van het project *Beliefs in Government* (Borre 1995: 384).

3.2 Veranderingen

3.2.1 Gegevens

In het project Culturele Veranderingen in Nederland zijn er sinds 1970 veranderingen gevolgd in het oordeel over de overheidsuitgaven, zowel in het algemeen als ten bate van specifieke, met name genoemde voorzieningen. De analyses, waarvan hier verslag wordt gedaan, zijn gebaseerd op de volgende groepen van gegevens.

- De enquêtevraag of de overheidsuitgaven moeten stijgen dalen of gelijk blijven (1975-2000) en de enquêtevraag of de overheid meer of minder geld ter beschikking moet hebben voor openbare voorzieningen (1970-2000). De beantwoording is weergegeven in figuur 3.5 en in tabel B3.3 van de bijlage.
- Acht items, waarbij de respondenten aangeven of de overheid meer, hetzelfde of minder geld moet uitgeven voor met name genoemde voorzieningen. Vier van deze items handelen over het onderwijs. De overige hebben betrekking op de volkshuisvesting, het milieu, kunstsubsidies en de kinderopvang (*crèches*). De vragen zijn gesteld in de periode 1970-2000 (tabel 3.4 en tabel 3.5).
- Zes items met hetzelfde karakter, maar handelend over andere voorzieningen, zoals huisvesting voor jongeren, huursubsidies en gegarandeerd betaald werk voor gehuwde vrouwen. Zij maakten in de periode 1980-1997 deel uit van de peilingen (tabel 3.6, tabel 3.7 en figuur 3.6).
- Sinds 1995 is van twaalf over de quartaire sector gespreide voorzieningen gevraagd of de overheid er te veel, juist genoeg of te weinig aan doet (tabel 3.8 en figuur 3.7). In het jaar 2000 is de kinderopvang toegevoegd aan de lijst.
- Er zijn enige gegevens over waardering voor het beleid beschikbaar. De respondenten is gevraagd om de twaalf voorzieningen van een rapportcijfer tussen één en tien te voorzien (1994-2000) (tabel 3.14, bijlage tabel B3.5). Daarnaast zij er enkele

algemene vragen naar de tevredenheid met de overheid in de onderzoeken opgenomen (figuur 3.8).

- Tussen 1992 en 2000 hebben de ondervraagden een rangorde toegekend aan zestien prioriteiten voor het beleid. De verschuivingen in de rangorde geven veranderingen in voorkeuren aan (tabel 3.8).
- De volumemutatie van het bruto nationaal product tegen marktprijzen in procenten dient als conjunctuurindicator. De mutaties zijn ontleend aan de Nationale Rekeningen van het CBS (CBS 2002: 193). Doorgaans zijn de cijfers te beginnen met 1970 gebruikt. Figuur B3.1 van de bijlage geeft de mutaties van af 1960 weer (figuur B3.1).

Het aantal beschikbare gegevens is vrij groot. Het data-materiaal is enigszins gereduceerd door de constructie van schalen en tellingen. Bovendien zijn niet alle jaren opgenomen in de tabellen. Er is gewerkt met zogenaamde steekjaren: 1970, 1980, 1985 enzovoort. Er is hierbij overigens op gelet dat de belangrijkste trends zichtbaar bleven. Een ongelukkige keuze van jaren zou het beeld immers kunnen beïnvloeden.

3.2.2 Meningsverandering 1970-2000

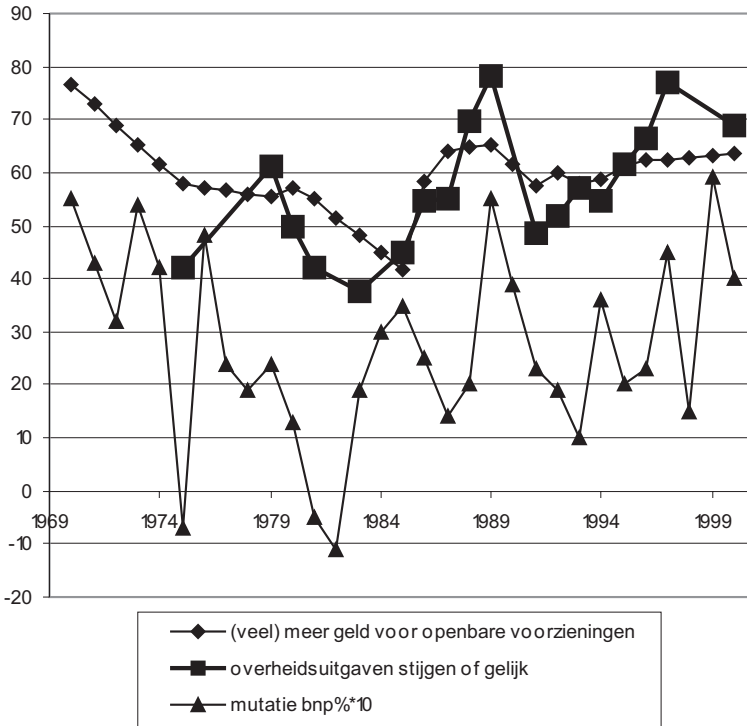
Algemene opvattingen

De verandering van de meningen over overheidsuitgaven in het algemeen en over uitgaven ten behoeve van openbare voorzieningen zijn weergegeven in figuur 3.5. Voor steekjaren zijn de cijfers te vinden in de bijlage (tabel B3.3). De volumemutatie van het bruto nationaal product is als indicatie van de conjunctuur toegevoegd.

Het verloop van beide meningen stemt in redelijke mate overeen. Bij de openbare voorzieningen is de instemming in 1970 nog hoog. Bij het item over de overheidsuitgaven in het algemeen ontbreekt het gegeven van 1970. De steun is het laagst in het midden van de jaren tachtig. Zij is opnieuw hoog in 1989. In de eerste helft van de jaren negentig valt zij weer terug in niveau. Behoudens een merkwaardig hoge uitslag in 1997 voor de overheidsuitgaven in het algemeen, is er in de laatste jaren van het afgelopen decennium weinig sprake van verandering geweest.

De veranderingen, die zich in zo'n 25 à 30 jaar in de meningen hebben voltrokken tonen niet aan dat het Nederlandse publiek zich in sterke mate van de overheid heeft afgewend. Na inzinkingen komt de adhesie voor de openbare diensten immers telkens weer op peil. Inzinkingen van de steun gaan samen met een ongunstige economische conjunctuur, zoals die optrad tussen 1970 en 1974, tussen 1975 en 1985 en opnieuw rond 1990. Conjuncturele oplevingen gaan samen met het verlangen dat de overheid meer geld besteedt. Het valt op dat dit aan het eind van de jaren negentig niet meer zo duidelijk het geval is. De conjunctuur stijgt nog, maar de adhesie stabiliseert zich (figuur 3.5). Deze relatie tussen meningsverandering en de economische conjunctuur is in het kader van het project Culturele Veranderingen in Nederland meer malen geconstateerd (hoofdstuk 1, § 3).

Figuur 3.5 De overheidsuitgaven in het algemeen en voor de openbare voorzieningen in het bijzonder, 1975-2000 (in procenten)

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00); CBS (2001: 193)

Specifieke opvattingen

Wat de overheid zoal te bieden heeft, willen de mensen wel hebben. Bij vragen over afzonderlijke voorzieningen – moet de overheid daar geld voor uitgeven of ze op andere wijze bevorderen – overwegen doorgaans de positieve antwoorden (tabel 3.4 – tabel 3.7). De gedachte dat de overheid meer geld voor de kinderopvang (crèches) moet besteden, is tot op zekere hoogte een uitzondering. Een uitbreiding van de kunstsubsidies is verre van populair. Regelrechte afwijzing is echter ook in deze gevallen afwezig.

Veranderingen hebben vooral het karakter van een afname in het ‘zeer mee eens’, gepaard aan een toename van het ‘mee eens’ of omgekeerd. In de neutrale antwoordcategorie ‘mee eens, noch mee oneens’ verandert doorgaans weinig. De negatieve antwoordmogelijkheden blijven weinig respondenten aantrekken. De tabellen 3.4 tot en met 3.7 laten deze veranderingen uitkomen, doordat de volledige beantwoording is weergegeven.²

De veranderingen in tabel 3.4 komen overeen met die van de algemene opvatting over de wenselijkheid van meer geld aan de openbare voorzieningen te besteden. Bij alle vier voorzieningen is, evenals bij vele andere, de steun in 1970 het hoogst geweest. Tussen 1970 en 1975 neemt de adhesie beduidend af. In 1970 is bijvoorbeeld 71% voorstander van ingrijpende maatregelen voor het milieu, in 1975 is dat 45%. De aanhang voor het minder positieve 'mee eens' stijgt van 25% naar 44%.

Na 1975 bieden de veranderingen een enigszins uiteenlopend beeld. In de jaren tachtig ontwikkelen de meningen zich niet zo gunstig voor de voorzieningen. In het eerder genoemde jaar 1985 is de aanhang aan de lage kant. De toename in de jaren negentig bij het idee dat goedkope of betaalbare crèches overheidszorg zouden moeten zijn, valt op. De kinderopvang is namelijk de enige van de vier voorzieningen, waarbij er zo'n positieve ontwikkeling te zien is. De ondersteuning van de woningbouw blijft tussen 1995 en 2000 min of meer gelijk. De mening over de kunstsubsidies verandert evenmin. Het milieu gaat de aandacht van de mensen wat minder in beslag nemen (tabel 3.4).

Tabel 3.4 De mening over enkele overheidsuitgaven, 1970-2000 (in procenten)

	1970	1975	1980	1985	1991	1995	2000
meer geld voor een schoon milieu							
sterk eens	71	45	42	44	45	36	31
mee eens	25	44	49	46	45	47	46
mee eens noch mee oneens	2	8	7	7	6	11	15
mee oneens	0	2	2	2	3	5	7
sterk mee oneens	1	1	1	1	1	1	1
goede en goedkope woningen							
sterk eens	63	43	39	30	23	27	25
mee eens	30	44	52	51	55	51	48
mee eens noch mee oneens	3	7	5	10	13	15	17
mee oneens	3	5	4	7	8	6	9
sterk mee oneens	1	1	1	2	1	1	1
meer goedkope crèches							
sterk eens	31	20	12	10	15	19	20
mee eens	35	36	36	30	37	34	39
mee eens noch mee oneens	13	17	15	17	18	21	15
oneens	12	16	25	29	21	18	20
sterk oneens	8	11	13	15	9	9	7
meer kunstsubsidies ^a							
sterk eens	11	5	4	4	4	4	4
mee eens	30	20	18	15	15	16	16
mee eens noch mee oneens	23	24	19	21	26	30	28
oneens	21	31	41	38	37	37	38
sterk oneens	15	21	18	22	19	14	15

a Het gegeven van 1995 is dat van 1996.

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

Van een aantal overheidsvoorzieningen ten bate van het onderwijs genieten 'gratis onderwijs tot het achttiende jaar' en studiebeurzen, zoals het in de vraag is uitgedrukt 'voor kinderen uit minder draagkrachtige milieus', de meeste steun (tabel 3.5). De aanduiding 'gratis' zal velen aanspreken. Beide meningen indiceren de wens om het onderwijs binnen ieders bereik te brengen. Extra voorzieningen voor kinderen die thuis geen gelegenheid hebben om hun huiswerk te maken, zijn in 1970 vermoedelijk actueel geweest. Zij zijn dat tegenwoordig in mindere mate, hoewel er onder allochtonen weer behoefte aan deze voorziening gaat bestaan. De vraag naar de leerplicht tot het achttiende jaar is in wezen verouderd, deze plicht bestaat immers al lang. Toch vindt in 2000 bij elkaar 53% van de ondervraagden dat de maatregel zou moeten worden ingevoerd. Deze ondervraagden hebben kennelijk sterk de neiging het onderwijs te steunen. Hun mening is gunstig, of de voorgelegde vraag nu zinvol is of niet.

De veranderingen zijn in grote lijnen dezelfde als die, welke eerder aan het licht kwamen. In de jaren negentig neemt de aanhang voor gratis onderwijs – nog al wat scholen vragen een schoolgeld – toe. Het 'zeer mee eens' gaat van 27% in 1991 naar 41% in 2000. De aanhang voor 'mee eens' ontwikkelt zich van 45% naar 40%. Het item over 'gratis onderwijs' vertoont als enige deze verandering. In dezelfde periode kregen de studiebeurzen wat meer voorstanders, maar deze verandering is slechts gering te noemen. Bij de huiswerkvoorzieningen en de leerplicht vallen er geen veranderingen te bespeuren.

Tabel 3.5 De mening over onderwijsvoorzieningen, 1970-2000 (in procenten)

	1970	1975	1980	1985	1991	1995	2000
onderwijs tot 18 jaar gratis							
sterk eens	45	36	25	26	27	32	41
mee eens	37	40	51	46	45	44	40
mee eens noch mee oneens	8	10	9	11	11	12	9
oneens	9	11	13	15	15	11	10
sterk oneens	1	4	2	2	2	1	1
meer studiebeurzen							
sterk eens	54	35	26	26	24	30	29
mee eens	35	46	55	52	55	53	53
mee eens noch mee oneens	6	10	9	11	10	10	10
oneens	4	8	9	10	9	6	7
sterk oneens	2	2	2	2	2	1	1
meer huiswerkvoorzieningen							
sterk eens	39	22	13	10	9	14	12
mee eens	44	45	47	39	44	47	42
mee eens noch mee oneens	9	15	13	15	18	20	19
oneens	7	14	21	26	22	16	21
sterk oneens	2	4	7	10	7	4	5
leerplicht to het 18e jaar							
sterk eens	20	17	13	14	14	17	17
mee eens	27	35	41	36	32	35	36
mee eens noch mee oneens	16	15	13	16	20	22	17
oneens	28	24	26	27	29	23	27
sterk oneens	10	9	7	7	6	3	3

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

In 1980 en in 1985 werden enkele nieuwe vragen over de dingen die de overheid zou moeten doen aan het project toegevoegd. De nieuw opgenomen voorzieningen golden als moderner dan de overheidstaken, die sinds 1970 deel uitmaakten van de onderzoeken. Van de toegevoegde voorzieningen heeft betaalbare huisvesting voor jongeren de meeste aanhang (tabel 3.6). De huursubsidies en een baan voor elke gehuwde vrouw volgen op enige afstand. Het publiek is het onbetaald verlov voor kinderverzorging – inmiddels een recht – tussen 1991 en 1997 meer gaan steunen, beide positieve antwoordcategorieën krijgen meer aanhangers. Bij de hogere huursubsidie wordt vooral het 'mee eens' meer onderschreven. De aanhang voor goede huisvesting voor jongeren voor en gegarandeerd werk voor gehuwde vrouwen blijven ongeveer gelijk.

Tabel 3.6 De meningen over diverse overheidsvoorzieningen, 1980-1997 (in procenten)

	1980	1985	1991	1997
betaalbare huisvesting jongeren				
sterk eens	21	17	15	18
mee eens	58	51	58	57
mee eens noch mee oneens	10	15	16	17
oneens	8	13	9	7
sterk oneens	3	4	2	1
hogere huursubsidie				
sterk eens	9	8	9	11
mee eens	39	30	24	31
mee eens noch mee oneens	20	23	23	26
oneens	25	32	34	27
sterk oneens	6	7	10	6
baan voor elke gehuwde vrouw				
sterk eens	9	9	12	13
mee eens	33	32	39	37
mee eens noch mee oneens	17	20	23	24
oneens	31	28	21	21
sterk oneens	9	11	6	6
onbetaald verlof voor kinderverzorging ^a				
sterk eens		9	17	23
mee eens		41	44	48
mee eens noch mee oneens		19	16	13
oneens		22	18	13
sterk oneens		9	5	3

a Het gegeven van 1985 is dat van 1986.

Bron: SCP (CV'80-'97)

Te beginnen met 1980 is eveneens gevraagd of de overheid subsidie moet geven voor het betaald studieverlof van werknemers en voor het onderwijs aan ouderen. Het publiek ziet meer in deze voorzieningen dan in het aangepast onderwijs voor kinderen van buitenlanders, al is ook daar nog een vrij groot aantal voorstanders voor te vinden. Tussen 1991 en 1997 neemt de adhesie voor het aangepast onderwijs niet toe, terwijl er bij de andere twee maatregelen wel sprake van stijgende aanhang is (tabel 3.7).

Tabel 3.7 De mening over onderwijsvoorzieningen, 1980-1997 (in procenten)

	1980	1985	1991	1997
betaald studieverlof voor werknemers				
sterk eens	17	16	15	19
mee eens	61	56	51	58
mee eens noch mee oneens	10	13	18	13
oneens	10	12	13	8
sterk oneens	3	3	3	2
subsidie onderwijs op latere leeftijd				
sterk eens	12	10	10	12
mee eens	56	49	48	52
mee eens noch mee oneens	14	18	22	20
oneens	14	19	17	15
sterk oneens	3	3	3	2
aangepast onderwijs buitenlandse kinderen				
sterk eens	15	13	12	11
mee eens	52	45	40	42
mee eens noch mee oneens	16	18	20	23
oneens	14	18	21	18
sterk oneens	4	6	7	6

Bron: SCP (CV'80-'97)

Zowel van de items, die sinds 1970 in de vragenlijsten voorkwamen als die, welke in 1980 zijn toegevoegd, zijn attitudeschalen gemaakt. De bijzonderheden zijn vermeld in de bijlage van hoofdstuk 2. Het bereik van de schalen werd op 0-100 gesteld. De gemiddelden per jaar zijn gepresenteerd in figuur 3.6.

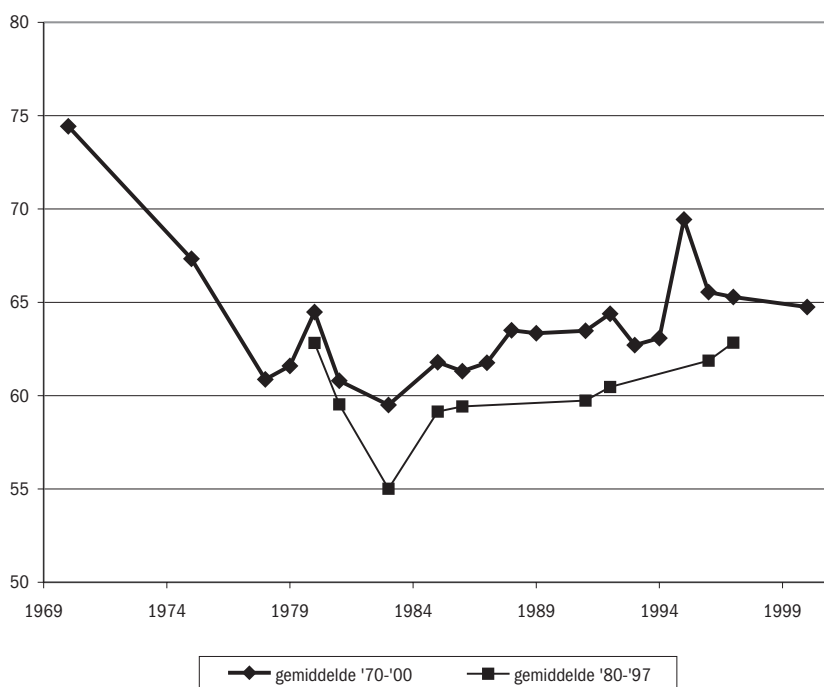
De houding ten aanzien van de acht specifieke overheidsuitgaven verandert tussen 1970 en 2000 op dezelfde manier als de afzonderlijke mening over de openbare voorzieningen in hun totaliteit (figuur 3.5 en figuur 3.6). Het verloop van de mening co-varieert met de conjunctuur. De vragen van 1980 zijn minder vaak gesteld dan die van 1970. In vergelijking met de langste reeks ontbreken er dus meetpunten. Toch valt het op dat de beide reeksen tussen 1980 en 1997 vrijwel hetzelfde verloop hebben. De actualisering van longitudinale enquêtes is natuurlijk onvermijdelijk, maar heeft met het oog op verandering een minder groot belang dan wordt verondersteld. Toevoegingen maken het project er ontegenzeggelijk actueler op, maar qua verandering levert onderzoek met later toegevoegde vragen hetzelfde beeld op als dat met de oorspronkelijke.

Over de veranderingen valt verder het volgende te constateren. In 1970 is de adhesie voor de voorzieningen hoog. Daarna zakt de aanhang voor de voorzieningen terug tot 1978. Zij stijgt weer tussen 1978 en 1980 om daarna weer te dalen. Het dieptepunt wordt rond 1983 bereikt. Daarna is er weer sprake van een stijging, waarin zich enige

minder belangrijke fluctuaties voordoet. De uitslag van 1995 is aan de hoge kant. In 1996 is zij grotendeels teniet gedaan. Tussen 1995 en 2000 neemt de steun iets af of blijft zij gelijk. In 2000 is het hoge niveau van adhesie uit 1970 nog niet bereikt. Het jaar 1970 viel echter in de 'roerige jaren zestig' toen de mensen bijzonder veel van de overheid verwachtten (SCP 1976: 241-245, 250). Het is de vraag of het resultaat van 1970 niet als een uitzondering moet worden beschouwd.

Over het geheel genomen is er tussen 1970 en 2000 noch van een consequente verzwakking, noch van een voortdurende versterking van het sociale draagvlak sprake geweest. De ontwikkeling kan nog het beste als u-vormig worden beschreven,

Figuur 3.6 De houding jegens specifieke voorzieningen, 1970-2000 en 1980-1997 (in gemiddelden)

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

3.2.3 Meningsverandering in de jaren negentig

Prioriteiten

De Nederlanders willen dat de politiek bepaalde dingen voor henzelf en voor de samenleving doet. De ondervraagden van Culturele Veranderingen in Nederland plaatsen zestien doeleinden op volgorde van het belangrijkste (rangnummer 1) tot het minst belangrijk (rangnummer 16). In tabel 3.10 zijn per doeleinde de aantallen respondenten die de rangnummers één tot en met vijf toekenden, samengeteld. De gegevens laten zien welke doeleinden voor het beleid volgens de Nederlanders belangrijker zijn dan andere. Er laten zich prioriteiten uit aflezen (tabel 3.8).³

In 2000 is de bestrijding van de misdaad de belangrijkste prioriteit (63%). Daarop volgen de handhaving van de orde (58%), het op peil houden van de sociale zekerheid (55%) en de bevordering van een stabiele economie (50%). Economische stabiliteit – voorspelbaarheid, behouden wat er is bereikt – wordt belangrijker geacht dan een hoge economische groei (21%). Te zamen lijken deze uitslagen te verwijzen naar nadruk op sociale veiligheid en materiële zekerheid. Sinds 1992 is die nadruk versterkt. Bij de misdaad, de orde en de sociale zekerheid nemen de percentages toe. De bestrijding van de misdaad is in 1992 overigens ook al de belangrijkste prioriteit. De stabiliteit van de economie houdt een gelijk belang, maar het doeleinde van de hoge economische groei verliest aanhangers, evenals het milieu, dat in 1992 nog door 53% belangrijk wordt gevonden. De bestrijding van de werkloosheid draagt, evenals een stabiele economie, bij aan materiële zekerheid. In dit geval is er toch sprake van een dalende aanhang, van 52% bij de eerste vijf prioriteiten in 1992 tot 25% in 2000. De belangrijke daling van de werkloosheid in de beschouwde periode is debet aan deze ontwikkeling. Deze resultaten laten zien dat er behalve de conjunctuur nog een andere determinant van meningsverandering werkzaam kan zijn, namelijk de mate waarin een probleem zich in de samenleving voordoet. Als de werkloosheid sterk afneemt wordt het probleem als minder nijpend ervaren. Als de criminaliteit hoog is, willen de mensen dat daar tegen op wordt getreden, ook al is de conjunctuur slecht.

Er vallen nog enkele andere elementen in het meningsklimaat op. Ten eerste staat de vrijheid van meningsuiting vrij hoog in de prioriteitenlijst van het jaar 2000 (43%). Het gaat daarbij niet in de eerste plaats om democratisering in de zin van inspraak. De inspraak van burgers en die bij werken en wonen worden namelijk relatief minder belangrijke beleidsdoeleinden gevonden, iets minder dan 20% plaatst ze bij de eerste vijf prioriteiten. Vooral de vrijheid om ongehinderd en in het openbaar zijn mening te geven, lijkt dus van belang. Ten tweede onderschrijft 44% van de ondervraagden de opvatting dat de samenleving minder onpersoonlijk zou moeten zijn. Bevlogenheid en inspiratie vindt men minder belangrijk voor het sociale klimaat, want een kleiner aantal respondenten (25%) onderschrijft dat vooral ideeën een leidende rol in de samenleving zouden moeten spelen.

In de jaren negentig bestaat er naast het verlangen naar orde, veiligheid en materiële zekerheid eveneens behoefte aan een gewaarborgde vrijheid van meningsuiting.

Wellicht heerst ook een besef van vervreemding, die in het verlangen naar een meer persoonlijke samenleving tot uiting komt. Dit beeld zou gezien kunnen worden als een reactie op de schokkende gebeurtenissen, die zich recent in Nederland en daar buiten hebben voorgedaan. De economische teruggang, de aanslag op Manhattan en de moord op Fortuyn, om maar enkele zaken te noemen, hebben zich echter na 2000 voorgedaan. In het sociale klimaat deed zich echter al eerder een versterkt verlangen naar stabiliteit, veiligheid en geborgenheid voor.

Tabel 3.8 Wat men in de politiek belangrijk vindt, 1992-2000^a (in procenten)

	1992	1995	1998	2000
de misdaad bestrijden	56	57	63	63
de orde handhaven	45	50	59	58
de sociale zekerheid op peil houden	46	50	53	55
de stabiliteit van de economie handhaven	52	49	50	50
de vrijheid van meningsuiting beschermen	42	45	46	43
de samenleving minder onpersoonlijk maken	31	33	44	44
de werkloosheid bestrijden	52	50	35	25
de milieuverontreiniging bestrijden	53	41	32	33
een hoge economische groei bevorderen	29	28	21	21
de invloed van ideeën op de samenleving belangrijker laten zijn	21	20	23	25
de prijsstijgingen tegengaan	29	26	20	25
de inspraak bij werken en wonen vergroten	15	16	18	19
de inspraak van de burgers vergroten	16	16	16	18
een goede opvang van allochtone immigranten	10	11	10	11
de steden en het platteland verfraaien	6	5	7	8
het leger versterken	4	4	4	3

a De percentages hebben betrekking op de eerste vijf plaatsingen uit een rangorde van 1 t/m 16.

Bron: SCP (CV'92-'00)

Meer of minder inspanning

Dat respondenten een doeleinde een lage plaats in een rangorde van voorkeuren toekennen, hoeft niet te betekenen dat zij dit doel ook echt onbelangrijk vinden. De ondervraagde moet immers kiezen. Als hij een doeleinde een hoge plaats in de opsomming toekent, kan hij dat met een ander onderwerp niet meer doen, ook al zou hij dat eigenlijk wel willen. De keuze voor bepaalde doeleinden als het belangrijkste, neemt dus niet weg dat de respondent vrij veel van de overige overheidstaken toch nog enig gewicht kunnen hebben.⁴ Enquêtevragen, waarbij de mensen niet kiezen, maar elke voorziening afzonderlijk beoordelen, hebben deze beperking niet. Sinds 1995 geven de deelnemers aan Culturele Veranderingen in Nederland per voorziening aan of de overheid er meer, minder of hetzelfde aan moet doen.⁵

De betreffende voorzieningen in zijn drie groepen verdeeld. Deze verdeling is gebaseerd op principale componenten analyse, uitgevoerd op de gegevens van het jaar 2000 (bijlage, tabel B3.4). De resultaten zijn als volgt.

- De voorzieningen of het beleid voor cultuur, milieu, de opvang van buitenlanders, de kinderopvang en de vrije tijd vertonen hoge ladingen op dezelfde factor. Vooral voor ladingen van de eerste drie van deze voorzieningen – cultuur, milieu en minderheden – zijn hoog te noemen. De factor als geheel zou aangeduid kunnen worden als ‘steun voor cultuur’. Deze indicator laadt namelijk het hoogst.
- De twee meningen over het onderwijs – het algemeen vormend onderwijs en het beroepsonderwijs – laden samen hoog op de tweede factor. Andere ladingen van betekenis ontbreken. De factor kan met het begrip ‘onderwijs’ worden gekarakteriseerd.
- In de laatste groep vinden opvattingen over welvaart en orde een plaats, samen met de leefbaarheid van de grote steden en de zorg. Het gaat kennelijk om het verlangen naar een welvarende en geordende samenleving, waarin mensen verzorgd worden als dat nodig is. Men zou hier van ‘basisvoorzieningen’ kunnen spreken.

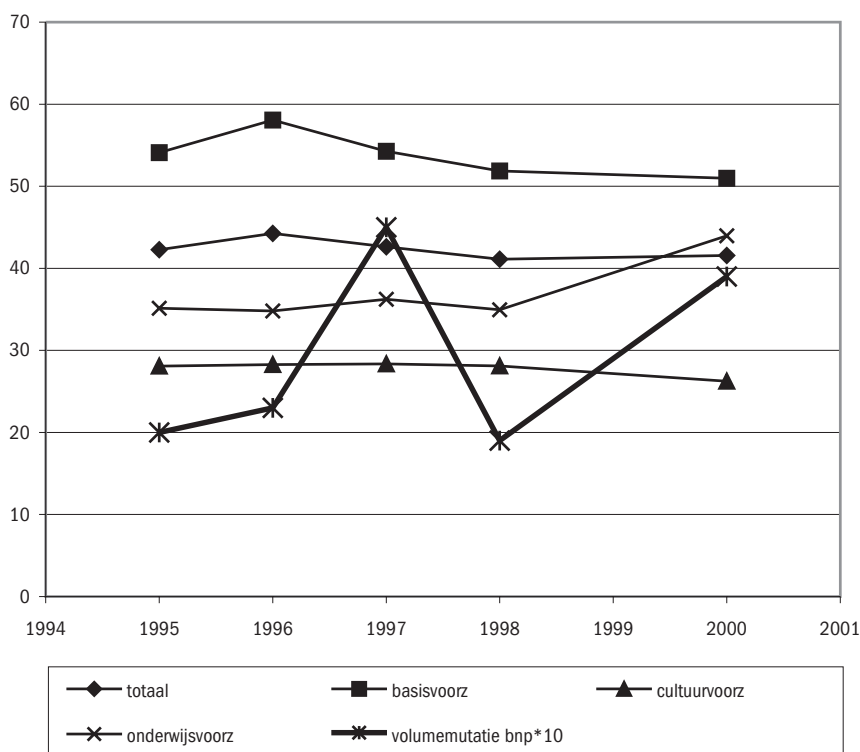
De factoren passen voor een deel bij het onderscheid tussen materialisme en postmaterialisme van Inglehart. Hij beschouwt de zelfontplooiing, de zorg voor het milieu en positieve aandacht voor minderheden als onderdelen van een postmaterialistisch waardencomplex. Dit complex zou eigen zijn aan de generatie die na de Tweede Wereldoorlog is geboren en opgroeide in een tijdperk van vrede, welvaart en veiligheid. De basisvoorzieningen corresponderen met een behoefte aan veiligheid, die Inglehart primair als materialistisch beschouwt. Deze houding past bij de generatie van voor de Tweede Wereldoorlog, die door grotere bestaansrisico's zou zijn gevormd (Inglehart 1990: 378-379, 382-385). De afzonderlijke plaats van het onderwijs past niet goed in deze tegenstelling. Men zou verwacht hebben dat de betreffende meningen zich in het postmaterialistische complex zouden voegen. Mogelijk heeft ambiguïteit in de maatschappelijke betekenis van het onderwijs het analysesresultaat beïnvloed. Het onderwijs dient de zelfontplooiing, maar levert eveneens een bijdrage aan de kans, die het individu op de arbeidsmarkt maakt en eveneens aan de internationale concurrentiekracht van de economie. Het onderwijs kan verschillende respondenten dus heel verschillende dingen te zeggen hebben. De plaatsing los van materialistisch en postmaterialistisch getinte factoren is om die reden nu ook weer niet zo verwonderlijk.

Figuur 3.8 geeft het de vraagde inspanning weer voor de optelling van alle twaalf voorzieningen en voor de drie groepen afzonderlijk. Er konden in dit geval geen houdingsschalen worden opgesteld, de Cronbach alpha was daar te laag voor. In plaats daarvan worden indexen gepresenteerd, de telling van het aantal malen dat een respondent per groep voorzieningen ‘meer aan doen’ antwoordt. Het bereik van de indexen is op 0-100 gesteld. Zeker in het geval van de onderwijsvoorzieningen is dit

een kunstgreep te noemen, omdat het om slechts twee voorzieningen gaat. De conjunctuurindicator is toegevoegd aan de afbeelding.

In de laatste vijf jaar van de vorige eeuw vertoont conjunctuur per saldo nog een stijging. De verlangens voor het overheidsbeleid nemen echter, zoals al eerder bleek, blijven over het algemeen gelijk (figuur 3.7). Voor alle twaalf voorzieningen en voor de basisvoorzieningen en de cultuurvoorzieningen afzonderlijk blijft de intensiteit van de wensen na 1996 gelijk of neemt iets af. Alleen de vraag om meer inspanning voor het onderwijs neemt toe.

Figuur 3.7 Indexen voor het meer doen aan voorzieningen en de volumemutatie van het bnp*10, 1995-2000 (in gemiddelden en in procenten)

Bron: SCP (CV'95-'00).

Het beeld van rust in de verlangens is tot op zekere hoogte bedrieglijk. De overheid hoeft inderdaad niet veel extra's te doen voor de culturele voorzieningen, zoals de vrije tijd en de sport, concerten en toneelvoorstellingen. Voor de opvang van buitenlanders en het milieu wordt evenmin extra inzet verlangd. Dat is bij de basisvoorzieningen toch anders gesteld. Tussen 1995 en 2000 is er in elk geval van één belangrijke

stijging sprake geweest. Het verlangen naar meer inspanning voor de zorg groeit. In 1995 vind 65% dat daar meer aan moest worden gedaan. Dat is al een vrij hoog percentage, maar in 2000 is het nog verder gestegen, namelijk tot 88%. De wens om een meer effectieve ordehandhaving blijft ongeveer gelijk, maar daar werd in 1995 al dringend om gevraagd. Onder de basisvoorzieningen staan hier enige 'dalers' tegenover. De aanhang voor meer sociale zekerheid en meer werkgelegenheidsbeleid neemt af. Gelet op de in de periode gunstige conjunctuur en dalende werkloosheid wekt dit resultaat, zoals gezegd, weinig verwondering. Het vermoeden ligt voor de hand dat de aanhang voor meer van dit beleid na het jaar 2000 weer zal stijgen. In het oordeel over de kosten van het levensonderhoud speelt de introductie van de Euro op 1 januari 2002 nog niet mee.

Het toegenomen belang van het onderwijs blijkt al uit figuur 3.8. Enkele afzonderlijke percentages zijn de volgende. In 1995 vindt 37% dat de overheid meer aan het algemeen vormend onderwijs moet doen, in 2000 is dat 50%. (tabel 3.9).

Tabel 3.9 Er wordt te weinig aan voorzieningen gedaan, 1995-2000 (in procenten)

	1995	1996	1997	1998	2000
basisvoorzieningen					
zorg	65	73	81	79	88
orde handhaven	71	71	76	80	75
leefbaarheid grote steden	54	53	52	59	51
kosten levensonderhoud	43	48	42	33	44
sociale zekerheid	46	59	49	43	39
werkgelegenheid	64	57	43	28	21
onderwijs					
algemeen vormend onderwijs	37	37	38	39	50
beroepsonderwijs	39	37	40	36	45
cultuur					
milieu	46	46	49	45	43
vrije tijd: sport	26	23	25	22	25
opvang buitenlanders	25	31	28	34	24
cultuur: concert, toneel	23	19	18	16	20
kinderopvang					46

Bron: SCP (CV'95-'00)

Bijzondere trends in de jaren negentig: minderheden

Het beleid jegens minderheden kwam tot nu toe in beperkte mate aan de orde. De betreffende voorzieningen vormen één groep onder vele andere. Toch is er in de jaren negentig veel gediscussieerd over het onderwerp van de allochtonen. Er is alle reden toe om enige onderzoeksresultaten over het minderhedenbeleid afzonderlijk te belichten. De mening van de minderheden zelf dringt hier overigens niet in door. Zij

zijn slechts met zeer kleine aantallen in de peilingen van Culturele Veranderingen in Nederland vertegenwoordigd. Doorgaans staan taalmoeilijkheden de vraaggesprekken in de weg.

De Nederlanders zijn over het algemeen tegenstanders van discriminatie. Ongeveer drie kwart van hen is van mening dat er bij promotie op het werk en bij het ontslaan van werknemers tussen Nederlanders en buitenlanders geen verschil mag bestaan. Bij de verdeling van de woonruimte is de neiging tot ongelijke behandeling meer aanwezig, maar toch nog zo'n 60% vindt dat er ook daarbij geen verschil mag bestaan (SCP 1999: 43-45). De Nederlanders wijzen een voorrangbeleid ten gunste van de buitenlanders eveneens af. Zij redeneren dus sterk in termen van 'gelijke monniken, gelijke kappen'. Ruim 50% is het zeer oneens met het voorstel om minderheden voorrang te geven als het om een aanstelling bij de overheid gaat. In de loop van de jaren negentig komt daar geen verandering in (tabel 3.10).

Tabel 3.10 De voorrang hebben voor buitenlanders bij een overheidsaanstelling is af te keuren, 1991-2000 (in procenten)

	1991	1993	1995	1997	2000
geen voorrang bij overheid	55	58	56	54	52

Bron: SCP (CV'91-'00)

Andere maatregelen ten gunste van de buitenlanders zijn eveneens impopulair. Dat blijkt al uit de prioriteiten van tabel 3.8 en uit het verlangen naar meer beleid dat in tabel 3.9 is weergegeven. Er is een aanvulling mogelijk. De uitspraak dat de overheid te veel aan een bepaald beleid doet, wordt niet vaak gedaan. De betreffende cijfers zijn in tabel 3.9 weggelaten, omdat het doorgaans om slechts enkele procenten of nog minder gaat. In enkele gevallen is dat anders. Het milieubeleid en in meerdere mate het cultuurbeleid en vooral de opvang van minderheden zijn weinig populair (tabel 3.11). In het geval van het milieu valt dat nog wel mee, zo'n 8% tot 9% vindt het wel genoeg met het beleid. Tussen 1995 en 1997 vindt ongeveer 20% dat er te veel voor de opvang van buitenlanders gedaan wordt, in 1998 en 2000 wordt dat ongeveer 28%. Er is dus sprake van een stijging geweest.

Tabel 3.11 De overheid doet te veel aan milieubeleid, cultuurbeleid en de opvang van buitenlanders, 1995-2000 (in procenten)

	1995	1996	1997	1998	2000
milieubeleid	8	7	7	9	9
cultuurbeleid	12	15	13	15	18
opvang buitenlanders	20	19	20	27	28

Bron: SCP (CV'95-'00)

Bij een belangrijk onderdeel van het beleid, de verstrekking van een verblijfsvergunning of het toelatingsbeleid, blijkt weer dat de Nederlanders geneigd zijn tot een genuanceerd oordeel, hoewel de helft van mening is dat er te veel buitenlanders in Nederland zijn (tabel 3.14). De overheid moet niet al te soepel zijn met de afgifte van vergunningen, maar een politiek vluchteling mag zij nog wel binnen laten. In 2000 zegt 35% dat de overheid hier zeer soepel mag optreden en 46% stemt in met een nog enigszins soepele gedragslijn. Economische vluchtelingen ziet men de toegang liever geweigerd: in 2000 wil 23% dat zo iemand helemaal geen verblijfsvergunning krijgt en 44% wil dat de overheid in dat geval niet soepel optreedt, lees 'er nog eens een nachtje over slaapt'. Het oordeel over de vestiging van 'buitenlandse bruiden' neemt een middenpositie in. Tussen 1993 en 2000 zijn er weinig of geen veranderingen in de oordelen aanwijsbaar.

Tabel 3.12 De opvatting over het afgeven van verblijfsvergunningen aan bepaalde categorieën buitenlanders, 1992-2000 (in procenten)

	1993	1995	1997	2000
gewenst beleid bij het uitgeven van een verblijfsvergunning aan een politieke vluchteling				
zeer soepel	31	38	37	35
enigszins soepel	44	42	42	46
niet zo soepel	21	17	17	16
niet afgeven	5	3	5	3
de toekomstige vrouw van de zoon van een legaal verblijvende buitenlander				
zeer soepel	10	15	14	14
enigszins soepel	30	36	36	43
niet zo soepel	40	32	34	27
niet afgeven	21	17	17	17
een economische vluchteling				
zeer soepel	5	4	4	5
enigszins soepel	24	27	29	29
niet zo soepel	47	47	43	44
niet afgeven	23	22	24	23
er zijn te veel buitenlanders in Nederland	50	44	48	53

Bron: SCP (CV'91-'00)

De strekking van de oordelen loopt dus nogal uiteen. Een belangrijk deel van de bevolking vindt dat er te veel buitenlanders in Nederland wonen, maar wie recht heeft op toelating, mag zich in Nederland vestigen. Discriminatie wordt afgekeurd, maar de overheid moet de buitenlander niet bevoordelen en zij doet al gauw te veel aan speciaal beleid voor de opvang. In de kringen van het beleid is dit begrip van betekenis veranderd. Het heeft tegenwoordig betrekking op de eerste voorzieningen, die

migranten bij hun aankomst in Nederland worden aangeboden. Tot voor enkele jaren ging het echter eveneens om de verzorging van buitenlanders die reeds in Nederland gevestigd waren.⁶ Het is de vraag wat de ondervraagden onder het opvangbeleid precies hebben verstaan. Waarschijnlijk dachten zij aan de eerdere ruime versie van het begrip: de zorg voor minderheden in ruime zin. Hoe dan ook vinden zij in meerderheid aanpassing aan de Nederlandse samenleving noodzakelijk. Tussen 1994 en 2000 vindt ruim 95% dat de buitenlander goed Nederlands moet leren, 55% denkt dat de buitenlanders minder aan hun eigen cultuur vast moeten houden, ongeveer 50% voorziet dat de meeste buitenlanders nog een lange weg te gaan hebben, voordat zij ingeburgerd zijn. Er is weinig verandering in deze oordelen opgetreden.

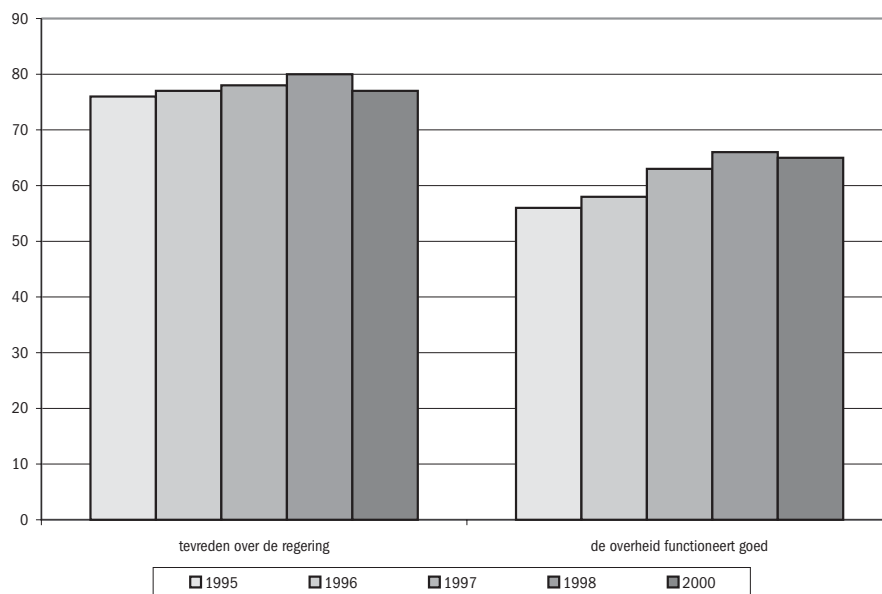
3.3 De waardering voor de voorzieningen

3.3.1 Algemeen

De algemene tevredenheid met het overheidsbeleid blijkt vrij hoog te zijn. In 2000 is 77% tevreden met hetgeen de overheid doet, 65% vindt dat de Nederlandse regering goed functioneert. In de voorafgaande periode hebben deze oordelen zich niet in alle opzichten gunstig ontwikkeld. Tussen 1995 en 1998 is de tevredenheid toegenomen of gelijk gebleven. Tussen 1998 en 2000 neemt de tevredenheid echter in lichte mate af en blijft het oordeel over het functioneren ongeveer op hetzelfde niveau gelijk (figuur 3.8).

Het betrekkelijk hoge niveau van zo'n 75% aan tevredenheid zegt niet zoveel. Ondervraagden hebben al snel de neiging om bevestigend te antwoorden op vragen naar tevredenheid. Mogelijk hebben mensen het gevoel dat zij met een negatief antwoord een norm overtreden. Men behoort eigenlijk niet ontevreden te zijn. Of men vreest dat een blijk van ontevredenheid er op wijst dat men het slecht getroffen heeft in het leven, hetgeen de mensen niet graag toegeven. Dit mengsel van sociaal behoren en dissonantiereductie is vermoedelijk verantwoordelijk voor de hoge tevredenheid over verschillende zaken, die voortdurend blijkt uit surveys. Er is tevens sprake van de invloed van nationale cultuur. In internationaal onderzoek zijn Nederlanders beduidend vaker tevreden dan de inwoners van andere landen (Veenhoven 2002: 18). De waardering voor afzonderlijke voorzieningen die een duidelijk omschreven object hebben, zeggen wellicht meer dan over de stemming van de mensen dan de algemene betuiging van tevredenheid.

Figuur 3.8 Algemene tevredenheid met de overheid, 1995-2000 (in procenten)

Bron: SCP (CV'95-'00)

3.3.2 Waardering per voorziening

De ondervraagden van Culturele Veranderingen in Nederland drukken hun waardering voor de afzonderlijke voorzieningen uit in een rapportcijfer van één tot tien.⁷ In tabel 3.13 is de waardering die op 'ruim voldoende' wees, cijfers tussen zeven en tien, opgenomen. Tabel 5 in de bijlage bevat de meer volledige informatie, namelijk de oordelen onvoldoende (1-5), voldoende (6) en ruim voldoende (7-10) per voorziening (tabel 3.13, bijlage, tabel B3.5).

Over het algemeen is tussen 1995 en 2000 de waardering van de voorzieningen slechts weinig veranderd. De stijging van het percentage dat het werkgelegenheidsbeleid als meer dan voldoende – zeven tot tien punten – beoordeelt, is vanzelfsprekend toe te schrijven aan de gunstige economische ontwikkeling aan het eind van de jaren negentig. De waardering van de zorg neemt nog verder af. In 1995 geeft 27% een gunstig oordeel, in 2000 12%. Dit laatste rapportcijfer is het laagste uit tabel 3.13. Het aantal respondenten dat de zorg met een onvoldoende waarden maakt zo mogelijk nog meer indruk. In 1995 gaat het om 43%. In 1998 is het percentage tot 58 gestegen. In 2000 'piekt' de aanhang voor een lage waardering naar 70% (bijlage, tabel B3.5). De waardering voor de ordehandhaving blijft op een laag niveau, rond de 20% met een gunstig oordeel, vrijwel ongewijzigd. De waardering voor het onderwijsbeleid is tussen 1998 en 2000 afgenomen. Bij het algemeen vormend onderwijs geeft in 1998 41% een zeven of meer, in 2000 is dat 35%. Bij het beroepsonderwijs zijn deze percentages respectievelijk 48 en 40. In de waardering voor de culturele voorzieningen

treedt weinig of geen verandering op. De waardering voor de kinderopvang, dit beleid is in 2000 toegevoegd, is de waardering met 30% voor ruim voldoende, aan de lage kant.

Tabel 3.13 Het rapportcijfer voor een aantal beleidsonderdelen is meer dan voldoende (7-10) 1994-2000 (in procenten)

	1995	1997	1998	2000
basisvoorzieningen				
werkgelegenheid	20	40	54	62
sociale zekerheid	35	35	36	40
kosten levensonderhoud	30	32	37	31
leefbaarheid grote steden	24	26	23	26
orde handhaven	22	20	17	21
zorg: bejaarden, ziekenhuizen	27	19	17	13
onderwijs				
algemeen vormend onderwijs	46	45	41	35
beroepsonderwijs	47	48	48	40
cultuur				
vrije tijd: sport	45	47	43	44
milieu	33	32	34	38
opvang buitenlanders	38	34	30	36
cultuur: concert, toneel	41	39	42	36
kinderopvang				30

Bron: SCP (CV'94-'00)

3.3.3 Waardering per voorziening en algemene tevredenheid gecombineerd

Het is voorstelbaar dat de manco's die mensen bij de afzonderlijke voorzieningen ervaren, hun mening over de gehele overheid kleur geeft. Degenen die vinden dat het zorgbeleid weinig waardering verdient, hebben een reden om zich negatief op te stellen tegenover de overheid als geheel. Het zelfde zou het geval kunnen zijn bij de mensen die zich ergeren aan gebrekkige ordehandhaving of aan hoge criminaliteit. Door de algemene oordelen statistisch afhankelijk te stellen van de meningen over de afzonderlijke voorzieningen, blijkt welke wensen van de bevolking de meeste betekenis hebben voor het oordeel over de overheid in het algemeen.

De gegevens bieden de mogelijkheid om de algemene tevredenheid met de overheid te verklaren uit de rapportcijfers per voorziening. Deze benadering heeft als nadeel dat de waardering met cijfers en de algemene evaluatie beide uitingen van tevredenheid zijn, zodat hoge correlaties voor de hand liggen. Volgens tabel B3.6 van de bijlage is dat inderdaad het geval. De rapportcijfers hangen inderdaad vrij sterk samen met de algemene tevredenheid en met het oordeel over het functioneren van de

overheid. Hoe lager de rapportcijfers uitvallen, hoe minder tevreden met de overheid men is en hoe minder men vindt dat de overheid goed functioneert (bijlage, tabel B3.6). Onvrede met de kosten van het levensonderhoud heeft het sterkste effect. Een lage dunk van de opvang van minderheden heeft de minste invloed op de algemene oordelen. Alle coëfficiënten zijn overigens significant.

De relatie van de gevraagde beleidsinspanning met de algemene tevredenheid is wellicht minder voorspelbaar. Het verlangen dat de overheid meer aan een bepaald onderwerp doet, heeft wat minder het karakter van een waardering dan een laag rapportcijfer. De correlaties tussen de gevraagde beleidsinspanning enerzijds en de twee algemene oordelen – tevredenheid en opvatting over het functioneren – zijn voor het jaar 2000 berekend per voorziening. De correlaties zijn op te vatten als de univariate regressiecoëfficiënt van de afhankelijke op elke voorziening afzonderlijk. De samenhangen zijn daarna gezuiverd voor sekse, leeftijd, opleiding, bruto gezinsinkomen en de politieke oriëntatie op links, het centrum of rechts.

Het blijkt dat afzonderlijke wensen het oordeel over het functioneren beter verklaren dan de algemene tevredenheid. De correlaties zijn hoger en verschillen meer van elkaar. Mogelijk denken de respondenten bij het begrip functioneren aan de mogelijkheid dat de overheid haar taak wel of niet goed aan kan en sluit vooral deze gedachte aan bij hun beleving.

De correlaties tussen de wensen en het oordeel over het functioneren zijn weergegeven in tabel 3.14. De beleidsinspanning is gecodeerd van ‘de overheid doet teveel’ tot ‘de overheid doet te weinig’. Correlaties met een absolute waarde lager dan 0,05 zijn niet significant. De tabel geeft aanleiding tot de volgende conclusies.

Voor de onderwerpen redelijke kosten van levensonderhoud, de ordehandhaving en goed beroepsonderwijs beïnvloeden het oordeel over het functioneren. Degenen die vinden dat de overheid daar meer aan moet doen, denken ook dat de overheid haar werk slecht doet. Mensen die denken dat er genoeg aan dit beleid wordt gedaan hebben een veel hogere dunk van de regeerders.

De wensen voor het cultuurbeleid, de kinderopvang en het milieubeleid hebben geen betekenis voor de visie op de overheid. Mensen kunnen heel goed van mening zijn dat de overheid daar te weinig aan doet, maar dat hoeft helemaal niet te betekenen dat zij in alle opzichten negatief over de overheid denken. Daarvoor vinden zij deze onderwerpen eigenlijk niet belangrijk genoeg. Hier liggen geen belangrijke bronnen van ontevredenheid.

Er is één belangwekkende uitzondering, namelijk het beleid voor de opvang van minderheden. Niet het idee dat de overheid te weinig doet, maar juist de opvatting dat zij zich te veel inspant, gaat hier met ontevredenheid samen. De coëfficiënt is nog significant, maar laag. De genoemde tendens is dus aanwezig, maar ze is niet erg sterk.

De statistische controle voor de persoonsgegevens haalt weinig uit. De orde van grootte van de correlaties blijft in vergelijking met de univariate coëfficiënten ongeveer dezelfde. De significanties blijven ongewijzigd.

Tabel 3.14 De samenhang tussen de opvatting dat de overheid meer moet doen aan voorzieningen en het idee dat de overheid functioneert slecht, univariaat en gezuiverd, 2000 (in Pearson correlaties)

	overheid functioneert slecht	
	univariaat	gezuiverd ^a
meer doen aan		
kosten levensonderhoud	0,21	0,20
beroeps onderwijs	0,20	0,20
orde handhaven	0,20	0,18
alg vormend onderwijs	0,17	0,17
leefbaarheid steden	0,16	0,14
sociale zekerheid	0,16	0,15
zorgbeleid	0,16	0,16
werkgelegenheid	0,13	0,12
vrije tijds beleid	0,05	0,05
cultuurbeleid	-0,03	0,03
kinderopvang	0,00	0,01
milieubeleid	-0,03	-0,02
opvang buitenlanders	-0,07	-0,05

a Gezuiverd voor sekse, leeftijd, opleiding, bruto gezinsinkomen en politieke oriëntatie.

Bron: SCP (CV'00)

3.4 Het oordeel van bevolkingscategorieën

3.4.1 Keuze van gegevens

Meningen

Er is nagegaan hoe een aantal bevolkingsgroepen verschillen in hun opvattingen over de voorzieningen. Dit is gebeurd voor het jaar 2000 en voor enkele van de voorafgaande jaren, zodat blijkt in hoeverre de relatie tussen een achtergrondgegeven en een afhankelijke aan verandering onderhevig is.

Het gaat bij de analyse om de volgende afhankelijken:

- de afzonderlijke mening over uitgaven voor openbare voorzieningen;
- de houding jegens de uitgaven voor een aantal voorzieningen als attitudeschaal;
- de houdingen jegens basisvoorzieningen, onderwijsvoorzieningen en culturele voorzieningen als indexen;
- de rapportcijfers voor de basisvoorzieningen, onderwijsvoorzieningen en culturele voorzieningen als indexen;
- de plaatsing bij de eerste vijf prioriteiten van misdadafbestrijding, ordehandhaving, de sociale zekerheid op peil houden, de stabiliteit van de economie handhaven, prijsstijgingen tegengaan, de vrijheid van meningsuiting, de samenleving persoonlijker maken en het milieu.

Deze opsomming dekt de behandelde onderwerpen in redelijke mate. Er zijn enkele gegevens toegevoegd, zodat er enig licht op meningen over het minderhedenbeleid kan vallen, vooral over het beleid inzake migranten. Drie items over de verblijfsvergunning – voor een politieke vluchteling, een ‘economische asielzoeker’ en een bruid uit het land van herkomst – representeren het aspect van de toelating. Drie andere items geven opvattingen over het opvangbeleid weer. Moet de overheid hier meer aan doen? Welk cijfer krijgt zij er voor en welke prioriteit heeft het? De eerste twee maken eveneens deel uit van totaalstellingen. Er is dus tot op enige hoogte sprake van een doublure. De mening over uitgaven voor openbare voorzieningen en de attitude jegens de overheidsvoorzieningen zijn beschikbaar op lange termijn, voor 1970-2000. Voor dit tijdvak is er enige aandacht aan meningsverandering onder bevolkingscategorieën besteed.

De bevolkingscategorieën zijn op grond van de volgende overwegingen afgebakend. (Zie ook hoofdstuk 1). Uit de literatuur komen de politieke oriëntatie en de sociaal-economische status van het individu als de belangrijkste voorspellers van opvattingen over de voorzieningen naar voren. Politiek links steunt deze meer dan politiek rechts. Lagere statusgroepen steunen ze meer dan de hogere. De betekenis van beide predictoren zal worden onderzocht. Daarnaast wordt aandacht gegeven aan de vraag in hoeverre de leeftijd en het geslacht van de ondervraagde betekenis hebben voor de oordelen.

De politieke oriëntatie

Culturele Veranderingen in Nederland bevat verschillende indicaties van politieke gezindheid. De scherpste daarvan is het partijlidmaatschap. Het gaat daarbij immers om een duidelijke keuze, waarmee offers – contributie en eventueel vrijwilligerswerk – verbonden zijn. Het gegeven heeft echter als bezwaar dat slechts een kleine minderheid van de bevolking lid is van een politieke partij.⁸ In Culturele Veranderingen in Nederland is het percentage partijleden tot 1985 nog ongeveer 10% of iets meer. Daarna gaat het om ongeveer 8%. In vergelijking met andere enquêtes is dit een hoog percentage. Volgens een opgave in het Sociaal en Cultureel Rapport 2000, zou in Nederland 2,5% van het electoraat lid van een politieke partij zijn (SCP 2000: 131). Zelfs bij een tamelijk royale omvang van de onderzoeken, zo’n 2 000 respondenten per jaar, ontstaan er geringe celvullingen wanneer meningen naar partijlidmaatschap worden onderscheiden. Het gegeven is dus niet goed bruikbaar, tenzij men genoeg neemt met de dichotomie lid-geen lid.

De politieke oriëntatie is verder vastgesteld als een zelfschaling in links, midden of rechts. In principe kunnen alle respondenten de betreffende vraag beantwoorden, zodat de celvullingen voldoende groot blijven. Het politieke standpunt van de ondervraagde wordt echter onnauwkeurig vastgesteld, omdat de aanduidingen links, rechts en midden vaag zijn.⁹ De aanhang van een centrum partij als het CDA bijvoorbeeld omvat ondervraagden die zich als links, als rechts en georiënteerd op het politieke midden beschouwen.

Het stemgedrag of de partijvoorkeur is achterhaald met de vraag waarop men zou gaan stemmen als er op het moment van ondervraging verkiezingen voor de Tweede Kamer waren.¹⁰ De beantwoording houdt rekening met de politieke partijen en geeft de politieke oriëntatie dus beter weer dan de zelfschaling, maar heeft ook nadelen. Het gegeven is instabiel. Bij verkiezingen in een bepaald jaar stemmen naar verhouding veel mensen op een bepaalde partij, maar bij de volgende verkiezingen kunnen het er weinig zijn. Dit blijkt sterk bij de aanhang van D66. Daarnaast is het Nederlandse partij-stelsel tussen 1970 en 2000 veranderd. Sommige partijen zijn opgeheven, tussentijds opgericht of zijn samen gegaan. Het eerste bezwaar is vrijwel niet te ondervangen.¹¹ Bij het tweede bezwaar is dat beter mogelijk. De partijen die werden opgeheven, worden samen gevoegd met de partijen, waarin zij opgingen. Dat is vooral belangrijk bij Groen Links. Deze partij heeft in de loop van de tijd nogal wat stromingen in zich verenigd. Bij de volgende analyses is de partijvoorkeur gebruikt. De politieke partijen zijn in de tijd vergelijkbaar gemaakt met behulp van het historisch overzicht van het partijwezen dat Koole heeft opgesteld (Koole 1995: 387).¹² Dezelfde werkwijze is gebruikt in het Sociaal en Cultureel Rapport 1998 (SCP 1998: 160-166).

Sociaal-economische status

De sociaal-economische status is geïndiceerd met opleiding, beroepsniveau en inkomen.¹³ De betekenis van elk van deze gegevens is afzonderlijk gezien. Daarnaast zijn de scores voor het opleidings-, het beroeps- en het inkomensniveau van de respondent opgeteld tot zijn totale sociaal-economische status.¹⁴ Het gegeven geldt niet voor alle respondenten doordat zij niet allen betaald werk doen of dit in het verleden hebben gedaan.¹⁵

Bewerkingen

De relatie tussen de achtergrondgegevens en de meningen is op twee manieren onderzocht. Eerst zijn de univariate verbanden tussen beide groepen van gegevens nagegaan, waarbij vragen zijn beantwoord zoals: ‘Welke groepen van stemmers, onderscheiden naar de politieke partij van hun voorkeur, ondersteunen de voorzieningen of denken vrouwen positiever over de voorzieningen dan mannen?’ Er is gebruik gemaakt van correlatiecoëfficiënten, waarbij de voorkeuren voor politieke partijen zijn gedichotomiseerd. De aanhangers van de Socialistische Partij zijn dus geplaatst tegenover de andere ondervraagden, de stemmers op de PvdA staan tegenover de anderen enzovoort. De coëfficiënten verschaffen de lezer een eerste situatieschets.

Het blijkt dat de voorkeur voor een politieke partij – niet verwonderlijk – samenhangt met de opvatting over voorzieningen. Hetzelfde geldt voor de sociaal-economische status van de respondent. De sociaal-economische status, vooral de opleiding, en de partijkeuze hangen echter eveneens met elkaar samen. De aanhangers van Groen Links, D66 en de vvd zijn gemiddeld hoger opgeleid dan die van de andere partijen.

De verschillen zijn niet bijzonder groot, maar het is toch voorstelbaar dat de opvattingen van bijvoorbeeld de stemmers op Groen Links mede voortkomen uit hun gemiddeld hogere opleiding. Het is de vraag welk van de achtergrondgegevens de meeste betekenis voor de onderzochte meningen heeft, als de invloeden gezuiverd voor elkaar worden weergegeven. Om hier uitspraken over te doen zijn de meningen of afhankelijk geregresseerd op de predictoren partijkeuze, opleiding, leeftijd en geslacht. De ondervraagden, die 'weet niet' invulden, vormen samen met de aanhangers van enkele zeer kleine partijen en enige andere categorieën van personen zonder geldige score de zogenaamde referentiecategorie. Het betreft hier 251 personen. De resultaten zijn vermeld in tabel 3.20.

De auteurs van veel politicologische commentaren spreken het vermoeden uit dat mensen zich in mindere mate als links of rechts gaan beschouwen en dat de partijvoorkeur minder belangrijk wordt voor de mening over aangelegenheden van politiek en beleid. Zij beschouwen deze mogelijke ontwikkeling als een reactie op de politisering van de jaren zeventig. De hoofdzaken van deze visies zijn besproken in het hoofdstuk over politieke verscheidenheid in het Sociaal en Cultureel Rapport van 1998 (SCP 1998: 159-184). Bovendien werden daar enkele van de veronderstellingen zo goed mogelijk getoetst met behulp van gegevens uit Culturele Veranderingen in Nederland en de Nederlandse Kiezersonderzoeken. Tussen 1970 en 1997 traden enkele van de veronderstelde ontwikkelingen inderdaad aan den dag, maar zij waren niet zo sterk aanwezig dat er van een echte verandering in de politieke situatie kon worden gesproken. In deze studie wordt een korte uitweiding gegeven aan de hand van gegevens van het jaar 2000. De vraagstelling blijft beperkt tot de volgende.

- Is anno 2000 de partijvoorkeur belangrijker voor de mening over voorzieningen van de quataire sector dan niet-politieke of demografische persoonskenmerken, namelijk leeftijd, geslacht en opleiding? Met andere woorden, is er nog sprake van een invloedrijke politieke dimensie in het denken over de voorzieningen van de overheid?

Voor de beantwoording van deze vraag is de regressie benut. De acht dummy's voor de partijkeuze als zijn eerst als blok in de vergelijkingen ingevoerd, daarna kregen geslacht, leeftijd en opleiding als blok de kans variantie te verklaren. De omgekeerde volgorde van invoer is eveneens gebruikt met ongeveer dezelfde resultaten. De percentages verklaarde variantie veranderen iets, maar het algemene beeld blijft hetzelfde. Tabel 3.21 laat zien hoeveel van de totale variantie er per regressie door alle predictoren te zamen werd verklaard en hoeveel daarvan aan de partijvoorkeuren, dan wel aan de andere voorspellers moet worden toegeschreven. Op deze wijze blijkt in hoeverre het oordeel over overheidsvoorzieningen anno 2000 nog langs politieke lijnen verloopt.

3.4.2 Resultaten

Partijvoorkeur

Tabel 3.15 geeft de samenhang tussen de partijvoorkeur en de afhankelijkken weer per partij. Degenen die opgaven niet te zullen stemmen als er verkiezingen waren, zijn afzonderlijk vermeld. De keuze voor een bepaalde partij heeft de code 1 gekregen, de keuze voor één van de andere partijen kreeg de code 0 mee. De richting, waarin de afhankelijkken zijn gescoord, is per gegeven tussen haakjes vermeld. De aantallen respondenten per politieke partij zijn soms klein – vooral bij de Socialistische Partij, D66 en de kleine protestants christelijke partijen – maar zijn in 2000 toch niet lager dan 60. Alleen significante uitslagen zijn weergegeven. De aanhangers van de PvdA bijvoorbeeld zijn in 2000 van mening dat de overheid meer geld moet hebben voor de openbare voorzieningen (0,12). Voor de vvd-stemmers geldt het omgekeerde (-0,08).

In 2000 staan de aanhangers van de Socialistische Partij, Groen Links en de PvdA positief tegenover de voorzieningen, de vvd-kiezers zijn meer terughoudend. De stemmers op D66, het CDA en de kleine christelijke partijen vormen met zeer weinig significante uitslagen het midden. Het algemene onderscheid tussen links, midden en rechts in de politiek is dus in de gegevens terug te vinden.

Vooral in het geval van Socialistische Partij en de vvd kan men van een tegenstelling tussen links en rechts spreken. De tekens van de coëfficiënten zijn met een enkele uitzondering tegengesteld. Zwart-wit geformuleerd kan men zeggen dat als de Socialistische Partij ergens voor is, de vvd-ers tegen zijn. De ondervraagden, die op de Socialistische Partij zouden stemmen, hebben een gunstige houding jegens de voorzieningen in het algemeen. Zij willen dat er meer gedaan wordt aan de basisvoorzieningen en aan het cultuurbeleid.¹⁶ Degenen, die op de vvd zijn georiënteerd, zien van het laatste het nut niet in. De sp-stemmers geven naar verhouding lage cijfers voor de drie onderscheiden vormen van het beleid, bij de vvd is de waardering juist aan de hoge kant. Volgens de stemmers op de Socialistische Partij hoeft de overheid de bestrijding van de misdaad en de handhaving van de orde niet te intensiveren, bij de vvd is dat juist wel het geval. De sp-stemmers plaatsen de bescherming van de sociale zekerheid hoog op hun prioriteitenlijst, maar hebben verder geen bijzondere voorkeuren. De vvd-ers geven prioriteit aan een stabiele economie.

De vergelijking tussen Groen Links en de vvd geeft er nog in enige mate aanleiding toe om van een tegenstelling te spreken. De resultaten bij Groen Links lijken op die van de Socialistische Partij, maar zijn minder uitgesproken. Het aantal significante uitslagen is wat kleiner. Het milieu staat, naar te verwachten valt, bij Groen Links hoog in het vaandel.

De PvdA-stemmers steunen de voorzieningen in het algemeen, maar willen vooral dat de overheid zich meer aan het cultuurbeleid en het milieu gelegen laat liggen. Op de bescherming van de sociale zekerheid leggen zij meer nadruk dan op de handhaving van de orde.

De aanhangers van het CDA houden er weinig uitgesproken standpunten op na. Uitbreiding van de voorzieningen mag achterwege blijven, aan ordehandhaving een stabiele economie hechten zij wel belang. De D66-ers onderscheiden zich alleen doordat zij het onderwijsbeleid een naar verhouding lage waardering toekennen en doordat zij geneigd zijn om het milieu te beschermen. Zowel ten aanzien van het CDA als ten aanzien van D66 moet worden opgemerkt dat het beleid, waar deze partijen een speciaal belang aan hechten, niet in de analyse is opgenomen. Voor het CDA zijn dat zaken in verband houden met de relatie tussen politiek en godsdienst, abortus en de nationale identiteit. In het Sociaal en Cultureel Rapport 1998 worden voor deze onderwerpen belangrijke verschillen tussen het CDA en de andere partijen geconstateerd (SCP 1998: 171). Voor D66 gaat het om de staatkundige vernieuwing.

Het beeld bij de kleine protestants-christelijke partijen is weinig systematisch van aard. Er bestaat zeker geen voorkeur voor meer overheidsvoorzieningen. De waardering voor basisvoorzieningen en onderwijsvoorzieningen is aan de hoge kant. Men is geneigd om het milieu uit de eerste vijf prioriteiten van het beleid weg te laten. Er bestaat geen bijzondere voorkeur voor ordehandhaving. Stabiliteit van de economie hoeft de overheid niet in het bijzonder na te streven.

De niet-stemmers stellen prijs op misdaadbesteding en op orde in de samenleving. Aan de voorzieningen in het algemeen zijn zij niet bijzonder gehecht. De basisvoorzieningen steunen zij echter wel. Met de sociale zekerheid mag het minder, als de prijsstijgingen maar beperkt blijven. Als enige van de politieke groepen kennen zij de vrijheid van meningsuiting een naar verhouding lage prioriteit toe.

**Tabel 3.15 De samenhang tussen partijvoorkeur en een aantal afhankelijkken, 2000
(in Pearsoncorrelaties)**

	sp (N=62)	gr links (N=126)	pvdA (N=300)	d66 (N=95)	cda (N=152)	vvd (N=229)	kl prot (N=60)	niet (N=215)
meer uitgaven (veel meer)			0,12			-0,08	-0,08	
houding voorzieningen (veel meer)	0,09	0,09	0,13		-0,11	-0,09	-0,10	
basisvoorzieningen (meer doen)	0,09							0,07
cultuurvoorzieningen (meer doen)	0,10	0,15	0,07			-0,12		-0,05
onderwijsvoorzieningen (meer doen)								
cijfer basisvoorzieningen (10)	-0,09					0,06	0,06	
cijfer cultuur- voorzieningen (10)	-0,08	-0,07				0,08		
cijfer onderwijs- voorzieningen (10)	-0,07			-0,06		0,06	0,06	
misdaad bestrijden (1-5)	-0,05	-0,12				0,06		0,06
orde handhaven (1-5)	-0,08	-0,14	-0,06		0,07	0,07		0,06
sociale zekerheid (1-5)	0,06		0,06					-0,10
stabiele economie (1-5)					0,06	0,13	-0,06	
prijsstijgingen tegengaan (1-5)		-0,08						0,08
milieu beschermen (1-5)		0,12	0,09	0,05	-0,09	-0,06		
vrijheid van meningsuiting (1-5)								-0,07
persoonlijke samenleving (1-5)		0,06				-0,07		

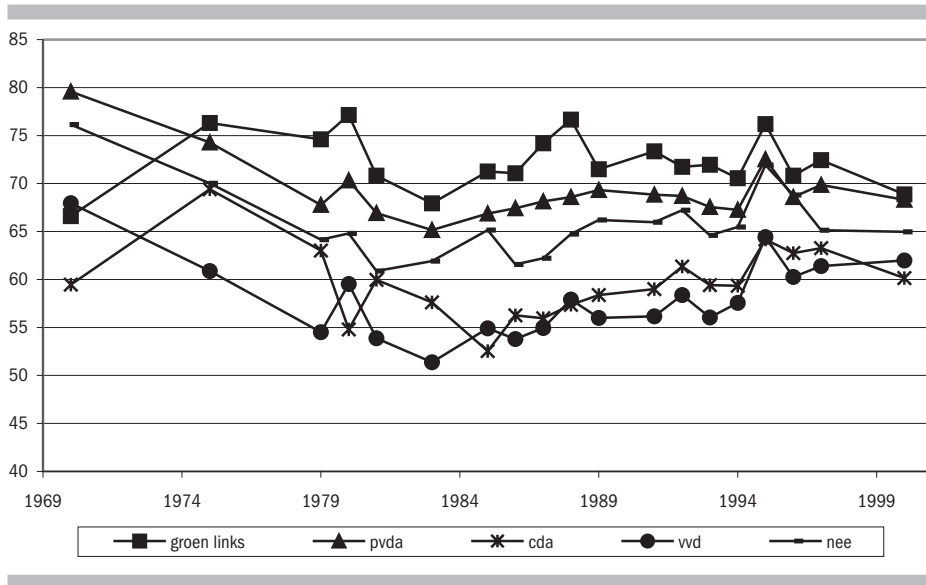
Bron: SCP (CV'00)

Figuur 3.9 toont de veranderingen tussen 1970 en 2000 in de houding jegens de overheidsvoorzieningen, onderscheiden naar partijvoorkeur. De uitslagen van grote partijen PvdA, CDA en VVD zijn weergegeven. Daar is Groen Links aan toegevoegd als een conglomeraat van kleinere partijen ter linkerzijde van de PvdA. De uitslagen van de niet-stemmers zijn eveneens vermeld. De gegevens van de Socialistische Partij, D66 en de kleine christelijke partijen zijn weggelaten. De Socialistische Partij komt pas sinds 1994 in de steekproeven voor, bij de andere twee partijen zijn de aantallen aanhangers in nogal wat jaren erg laag.

De figuur vertoont het te verwachten patroon van voorkeuren. Groen Links heeft meer op met voorzieningen dan de PvdA. De PvdA denkt er weer positiever over dan het CDA. Het CDA ziet er doorgaans wat meer in dan de VVD. Na 1995 lijken de partijen iets naar elkaar te zijn toegegroeid. Er zijn nog wel nuances te ontdekken. De verschillen tussen CDA en VVD zijn al sinds 1985 klein geworden. Die bij Groen Links

en de PvdA zijn sinds 1995 gering te noemen. De niet-stemmers staan gedurende bijna de gehele periode tussen de combinaties van Groen Links-PvdA en CDA-VVD in. Het algemene beeld komt overeen met hetgeen uit eerdere analyses naar voren komt: stabiele verschillen tussen de aanhang van politieke partijen met enige aanwijzing voor convergentie (SCP 1998: 171).

Figuur 3.9 De houding jegens de voorzieningen naar partijvoorkeur, 1970-2000 (in gemiddelden)

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

Sociaal-economische status

De sociaal-economische status van het individu, afgekort tot ses, lijkt vrijwel evenveel belang te hebben voor zijn opvattingen over de voorzieningen als zijn politieke voorkeur (tabel 3.16). Dit is vooral het geval bij de opleiding en bij het beroepsniveau van de ondervraagde. De betekenis van het inkomen is wat minder groot. Vooral opleiding en beroepsniveau werken dus door in de coëfficiënten bij de totale ses-score, die in de laatste kolom van de tabel zijn weergegeven.

De hogere statuscategorieën steunen de voorzieningen over het algemeen het minste. Hoe lager de opleiding, het beroepsniveau en het inkomen van de respondent zijn, hoe meer hij van mening is dat de overheid over veel meer geld voor de openbare voorzieningen moet beschikken. Mensen met een lager inkomen nemen bovendien een naar verhouding gunstige houding aan tegenover de voorzieningen (-0,12).

Verder onderscheiden de lagere statusgroepen zich bij de drie indicatoren en bij de totaalstelling door steun voor de basisvoorzieningen. Hogere groepen voelen daar

bijgevolg veel minder voor. Gezien het feit dat de basisvoorzieningen onder meer de materiele verzorging van de bevolking beogen, wekt dit resultaat geen verwondering.

Hoger opgeleiden en ondervraagden met een hoger beroepsniveau ondersteunen het cultuurbeleid. Dit beleid blijkt dus vooral de hogere statusgroepen aan te spreken. Het verband tussen de opvatting en het inkomensniveau wijkt af van dit beeld. Juist de lagere inkomensgroep heeft voorkeur voor het betreffende beleid. Mogelijk heeft de omstandigheid dat de lagere inkomenscategorie nog al wat studenten bevat, hier invloed gehad. In elk geval is de sterkte van het gevonden verband niet zo indrukwekkend dat de algemene conclusie wordt ondergraven (-0,06).

De sociaal-economische status voorspelt de mening dat de overheid meer zou moeten doen aan het onderwijs niet. Het onderwijs geniet een vrij grote steun van de bevolking – de helft van de mensen wil in 2000 meer beleid – maar de status van de respondent maakt daarbij geen verschil, net zo min als zijn politieke voorkeur (tabel 3.11 en tabel 3.17).

Voor de hogere statusgroepen koesteren waardering voor het beleid met betrekking tot de basisvoorzieningen. Hoe hoger de status is, hoe hoger het cijfer dat men daarvoor geeft. Bij de lagere groepen heerst juist onvrede. Vooral de hogergeplaatsten vinden dat er genoeg voor de materiële welvaart wordt gedaan. Zij zijn eveneens tevreden over het bestaande beleid.

Wat de prioriteiten betreft, willen vooral de lager geplaatsten dat de overheid de orde handhaaft en de misdaad bestrijdt. Dit geldt voor de opleiding en voor het beroepsniveau, maar niet voor het inkomen. De hogere statusgroepen plaatsen deze onderwerpen veel minder vaak bij de eerste vijf prioriteiten.

De handhaving van de sociale zekerheid en de stabiliteit van de economie wordt door ondervraagden met een hogere status nog enigszins belangrijk gevonden. De correlatie voor de drie statusgegevens te samen is 0,09 en 0,17.

Het prijsbeleid, de beheersing van prijsstijgingen, spreekt vooral de lager geplaatsten aan. De samenhang met de totale ses-score is -0,15. Kennelijk vinden de lager geplaatsten een waarborg voor de uitkering aan beperkte groepen minder belangrijk dan redelijke prijzen voor allen.

De nadruk op de vrijheid van meningsuiting is vooral voor de hogere statusgroepen van belang. Dit geldt dan vooral voor het opleidingsniveau (0,17). Het verlangen naar een meer persoonlijke samenleving hangt met geen van de statusgegevens samen.

Voor de hogere opgeleiden ondersteunen de zorg voor het milieu. Ondervraagden met een hoger inkomen doen dit niet in het bijzonder, tussen het inkomen de aandacht voor milieuzaken bestaat geen verband. Waarschijnlijk heeft het streven een ideële lading, die vooral hoger opgeleiden aanspreekt.

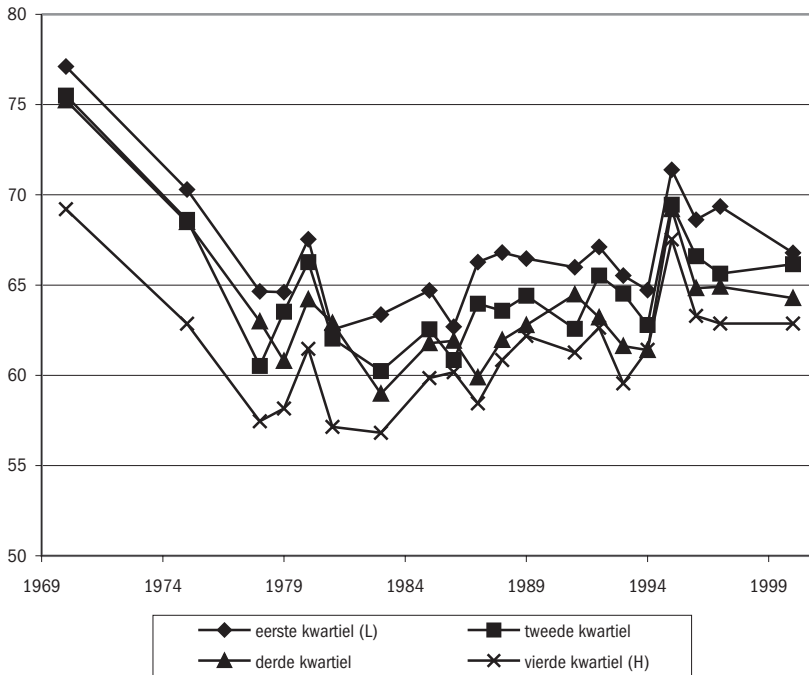
**Tabel 3.16 De samenhang tussen sociaal-economische status en een aantal afhankelijkken, 2000
(in Pearsoncorrelaties)**

	opleiding (hoog)	beroepsniveau (hoog)	inkomen (hoog)	ses totaal (hoog)
meer uitgaven (veel meer)	-0,05	-0,08	-0,10	-0,09
houding voorzieningen (veel meer)			-0,12	
basisvoorzieningen (meer doen)	-0,22	-0,16	-0,12	-0,20
cultuurvoorzieningen (meer doen)	0,14	0,11	-0,06	0,07
onderwijsvoorzieningen (meer doen)				
cijfer basisvoorzieningen (10)	0,12	0,06	0,07	0,11
cijfer cultuurvoorzieningen (10)				
cijfer onderwijsvoorzieningen (10)				
misdaad bestrijden (1-5)	-0,19	-0,17		-0,16
orde handhaven (1-5)	-0,10	-0,06		-0,08
sociale zekerheid (1-5)	0,06	0,07		0,09
stabiele economie (1-5)	0,08	0,11	0,19	0,17
prijsstijgingen tegengaan (1-5)	-0,12	-0,13	-0,09	-0,15
milieu beschermen (1-5)	0,14	0,13		0,11
vrijheid van meningsuiting (1-5)	0,17	0,10		0,12
persoonlijke samenleving (1-5)				

Bron: SCP (CV'00)

Figuur 3.10 toont de lange termijnontwikkeling van de houding ten opzichte van de voorzieningen voor vier inkomenskwartielen. Gedurende de gehele periode, tussen 1970 en 2000, heeft het laagste kwartiel de gunstigste houding ten opzichte van de voorzieningen en het hoogste kwartiel de minst gunstige. Het tweede kwartiel denkt wat positiever dan het derde, maar dit verschil is gedurende de gehele periode niet consequent aanwezig. De scores vallen in sommige jaren samen (figuur 3.19). Duidelijke voorlopers en achterblijvers zijn er niet.

Figuur 3.10 De houding jegens de voorzieningen naar inkomensniveau, 1970-2000 (in gemiddelden)

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

Geslacht, leeftijd en generatie

Of de ondervraagde een man of een vrouw is, heeft weinig betekenis voor de meningsvorming. Vrouwen denken gunstiger over de voorzieningen in het algemeen dan mannen. Zij steunen de bestrijding van de misdaad wat meer.

De leeftijd van de respondent heeft een grotere betekenis dan zijn sekse. Ouderen willen meer inspanning voor de basisvoorzieningen dan jongeren. Zij geven ook een lager cijfer voor het beleid dat op dit punt is gevoerd. De ouderen kennen de sociale zekerheid prioriteit toe. Zij doen dat minder voor de vrijheid van meningsuiting. Dit is meer een aangelegenheid die aantrekkingskracht uitoefent op jongeren (tabel 3.17).

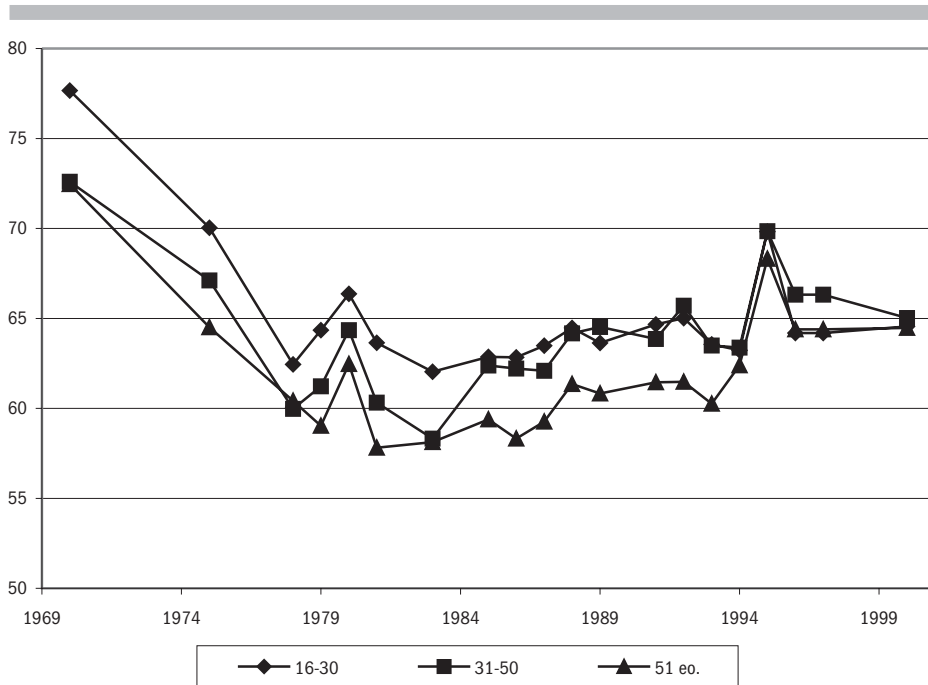
**Tabel 3.17 De samenhang tussen geslacht, leeftijd en een aantal afhankelijken, 2000
(in Pearsoncorrelaties)**

	geslacht (vrouw)	leeftijd (hoog)
meer uitgaven (veel meer)	0,10	
houding voorzieningen (veel meer)	0,12	
basisvoorzieningen (meer doen)		0,14
cultuurvoorzieningen (meer doen)		
onderwijsvoorzieningen (meer doen)		
cijfer basisvoorzieningen (10)		-0,07
cijfer cultuurvoorzieningen (10)		-0,06
cijfer onderwijsvoorzieningen (10)		
misdaad bestrijden (1-5)	0,06	
orde handhaven (1-5)		
sociale zekerheid (1-5)		0,11
stabiele economie (1-5)		
prijsstijgingen tegengaan (1-5)		
milieu beschermen (1-5)		
vrijheid van meningsuiting (1-5)		-0,11
persoonlijke samenleving (1-5)		

Bron: SCP (CV'00)

In 2000 bestaat er geen samenhang tussen de leeftijd van de ondervraagde en de houding jegens de voorzieningen (tabel 3.17). Het gaat hier om een betrekkelijk recent verschijnsel. Tussen 1970 en 1994 waren de jongeren, de categorie van 16-30 jaar gunstiger gestemd dan de ouderen, dat wil zeggen de respondenten ouder dan 50 jaar. De middengroep in de leeftijdsverdeling, 31-50 jaar veranderde af en toe van positie. Tussen 1985 en 1994 bijvoorbeeld sloten hun scores aan bij die van de jongeren. Na 1994 zijn de leeftijdscategorieën in hun oordeel naar elkaar toegegroeid. De aanvankelijke verschillen zijn verdwenen (figuur 3.11).

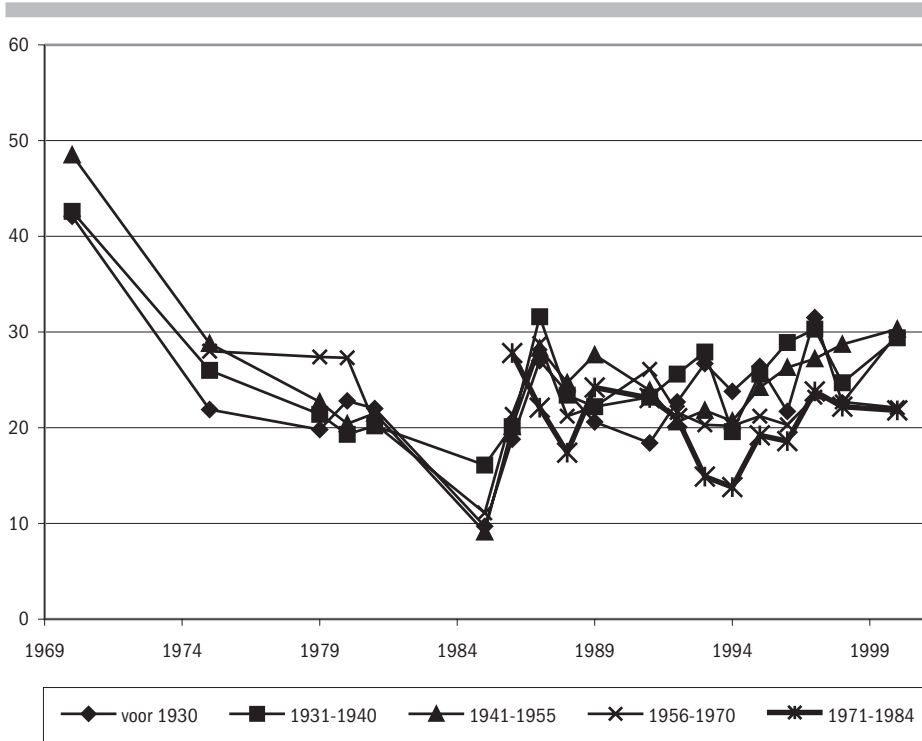
Figuur 3.11 De houding jegens de voorzieningen naar leeftijd, 1970-2000 (in gemiddelden)

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

Voor de studie van sociale verandering is behalve de leeftijd van de ondervraagde ook nog de generatie waartoe hij behoort van belang. Er wordt aangenomen dat mensen die in bepaalde perioden geboren zijn belangrijke ervaringen met elkaar gemeen hebben. Deze ervaringen zouden opvattingen en gedragingen blijvend moeten beïnvloeden. Naarmate de tijd verstrijkt zal een recente generatie een oudere gaat vervangen. Opvattingen die typerend zijn voor ouderen zullen aanhang verliezen, de opvattingen van de jongere generatie zullen aanhang winnen. Het is de vraag of dit mechanisme een rol speelt bij opvattingen over de voorzieningen. Het is gebleken dat de opeenvolging van generaties belang heeft voor de vermindering van traditionaliteit op het gebied van de gezinswaarden en bij de toename van de secularisatie (Becker 1998). Bij politieke onderwerpen, waartoe de meningen over de voorzieningen min of meer behoren, zijn de resultaten niet eenduidig. Van den Broek stelt invloed vast bij de ontzuiling en bij de groei van het postmaterialisme. In de gevallen van politieke belangstelling, politieke participatie en het politiek protest is de betekenis de generatie zwakker of zelfs afwezig (Van den Broek 1996). Volgens figuur 3.12 verschillen generaties inderdaad slechts weinig in de gedachte dat de overheid veel meer geld zou moeten hebben voor openbare voorzieningen. Zeker na 1985 verloopt de verandering onsystematisch.¹⁷

Figuur 3.12 De overheid moet veel meer geld hebben voor openbare voorzieningen naar generatie, 1970-2000 (in procenten)

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

Enige resultaten voor migranten

Bij de toelating en de opvang van immigranten staat de PvdA tot op zekere hoogte tegenover de VVD. Het electoraat van de PvdA bepleit een soepele toelating van immigranten – politiek, economisch en om reden van een voorgenomen huwelijk – de VVD-stemmers keren zich daar in enige mate tegen. Zij hebben overigens geen duidelijke bezwaren tegen de toelating van de politieke vluchteling. Positieve opvattingen over immigratie worden nog aangetroffen bij de Socialistische Partij en bij Groen Links. D66, het CDA en de kleine christelijke partijen vormen weer het politieke midden. Significante uitslagen ontbreken vrijwel geheel. De niet-stemmers zijn weinig enthousiast over toelating. Ook in dit geval blijkt dat de politieke vluchteling nog wel een kans op vestiging maakt. Wat de opvang betreft zijn de resultaten onduidelijk. Volgens degenen die de stembus mijden, hoeft de overheid daar zeker niet meer aan te doen, maar zij kennen het opvangbeleid wel een hoge prioriteit toe (tabel 3.18).

Tabel 3.18 De samenhang tussen partijvoorkeur en een aantal opvattingen over minderhedenbeleid, 2000 (in Pearsoncorrelaties)

	sp	gr links	pvda	d66	cda	vvd	kl prot	niet
verblijfsvergunning voor:								
politieke asielz. (soepel)		0,09	0,06					-0,12
economische asielz. (soepel)			0,06			-0,11		
toek. huwelijk (soepel)			0,07			-0,08		-0,07
opvang allocht (meer doen)		0,11	0,07			-0,07	0,06	-0,08
cijfer opvang (10)	-0,06		0,05					
opvang beleid (1-5)	0,05	0,07						0,05

Bron: SCP (CV'00)

Hoe hoger de status van de ondervraagde is, hun positiever hij staat tegenover toelating, hoe meer hij het opvangbeleid steunt en hoe lager het cijfer is dat hij aan het gevoerde beleid toekent. Dit blijkt vooral bij de opleiding. Het blijkt in iets mindere mate bij het beroepsniveau en het blijkt in veel mindere mate bij de hoogte van het inkomen. Vrouwen staan vrij gunstig tegenover immigranten. Jongeren willen de economische vluchteling nog de mogelijkheid tot vestiging geven. Ouderen zijn gepor-teerd voor het opvangbeleid. Zij zijn tegen de toelating van de economische vluchteling (tabel 3.19).

Tabel 3.19 De samenhang tussen sociaal-economische status, geslacht en leeftijd en een aantal opvattingen over minderhedenbeleid, 2000 (in Pearsoncorrelaties)

	opleiding (hoog)	beroepsniveau (hoog)	inkomen (hoog)	ses totaal (hoog)	geslacht (vrouw)	leeftijd (hoog)
verblijfsvergunning voor						
politieke asielzoekers (soepel)	0,22	0,18	0,06	0,21	0,09	
economische asiel- zoekers (soepel)	0,07			0,06	0,14	-0,09
toek. huwelijk (soepel)	0,18	0,11	0,06	0,15		
opvang allochtonen (meer doen)	0,20	0,19			0,08	0,06
cijfer opvang (10)	-0,06	-0,08				
opvang beleid (1-5)	0,13	0,10		0,13		0,05

Bron: SCP (CV'00)

Gegevens in samenhang

Tabel 3.20 laat zien in hoeverre een persoonskenmerk van de ondervraagde zijn opvattingen over de voorzieningen verklaart als er rekening is gehouden met andere eigenschappen die hij eveneens bezit. Statistische zuivering blijkt niet zoveel resultaat

te hebben. De regressiecoëfficiënten lijken veel op de univariate correlaties. De conclusies, die daar werden getrokken behoeven dus weinig of geen amendering.

Een aantal van de meningen laten zich ook nu in het geheel niet met de gebruikte predictoren verklaren. Dat is het geval bij het idee dat er meer aan het onderwijsbeleid gedaan moet worden, dat de handhaving van de sociale zekerheid prioriteit zou moeten hebben, dat de samenleving persoonlijker ingericht zou moeten zijn. Er kunnen veel of weinig mensen zijn die deze opvattingen onderschrijven, in beide gevallen maakt het niet uit tot welke bevolkingscategorieën men behoort. De beoordeling van het beleid met een rapportcijfer laat zich evenmin goed verklaren. Mogelijk is deze beoordeling mede afhankelijk van een persoonlijkheidskenmerk dat niet werd gemeten.

Het verschil tussen de drie linkse partijen en de vvd blijft bestaan. Het cda en D66 blijven zich in het midden van het politieke spectrum ophouden. De Socialistische Partij staat wat minder scherp tegenover de vvd dan aanvankelijk het geval leek te zijn (tabel 3.18). Dat komt vooral doordat de waardering van het beleid in rapportcijfers na zuivering verdwenen is. De aanhang van de vvd blijft vasthouden aan een gunstige waardering van het beleid voor de basis-, de cultuur- en de onderwijsvoorzieningen. Het valt op dat de hoge prioriteit van het milieubeleid na zuivering niet meer bij Groen Links aanwezig is. Dat zou er op kunnen wijzen dat deze voorkeur eerder voortvloeit uit de omstandigheid dat hoger opgeleiden zich qua atmosfeer vrij goed bij Groen Links thuis voelen, dan uit een specifieke oriëntatie op het programma van deze partij. Het gaat echter slechts om één mening als indicatie, zodat een conclusie moeilijk te trekken valt. De opleiding blijft vrijwel ongewijzigd een belangrijke voorspeller van de meningen.

Tabel 3.20 De invloed van politieke partij, opleiding, geslacht en leeftijd op meningen over voorzieningen, 2000 (in bèta's)

	SP	Gr. L	PvdA	D66	CDA	VVD	kl. chrstlk	niet stemmen	ge-slacht (V)	leeftijd (oud)	opleiding (hoog)
meer geld (meer)			0,11				-0,07		0,10		
houding (gunstig)	0,11	0,12	0,15		-0,08		-0,07		0,13		
basis vrz (meer)	0,07									0,09	-0,19
cultuur vrz (meer)	0,11	0,13	0,08			-0,10				0,07	0,14
onderw vrz (meer)											
cijfer basis (10)			0,12		0,07	0,10	0,09	0,08			0,11
cijfer cultuur (10)						0,10				-0,07	
cijfer onderwijs (10)						0,08	0,08				
prio misdaad (1-5)	-0,07	-0,11							0,06		-0,19
prio orde (1-5)	-0,09	-0,14	-0,09								-0,09
prio soc zkh (1-5)								-0,09		0,12	
prio stab eco (1-5)						0,11					0,08
prio prijzen (1-5)	-0,07	-0,11	-0,11	-0,07		-0,08					-0,11
prio milieu (1-5)			0,05			-0,05	-0,06				
prio vrije mening (1-5)											0,14
prio pers smnl (1-5)		0,09									
opvang alloch (meer)		0,13	0,13				0,09		0,08	0,10	0,21
cijfer opvang alloch (10)											-0,08
prio opvang (1-5)										0,11	0,17
politieke vluchtl (soepel)	0,06	0,09	0,13						0,10	0,06	0,23
eco vluchtl (soepel)			0,07			-0,08			0,14	-0,08	0,06
bruid (soepel)		0,07	0,14							0,07	0,20

Bron: SCP (CV'00)

Tabel 3.21 maakt een afweging van het belang van de onderscheiden groepen van predictoren mogelijk, doordat de verklaarde variantie aan de twee blokken van voorspelers is toegekend.

De totale verklaarde varianties van de regressievergelijkingen zijn laag. Lage verklaarde varianties zijn gebruikelijk bij de analyse van enquêtes, maar hier vallen zij toch wel erg mager uit. Het gaat doorgaans om slechts enkele procenten, 8% is al hoog. Niettemin valt er nog wel een patroon in te ontdekken. Het blok met de gegevens over de partijvoorkeur verklaart iets meer van de variantie in de afhankelijken dan het blok met de overige persoonsgegevens. Over alle afhankelijken berekend, verklaart de partijvoorkeur gemiddeld 2,4% van de variantie. Geslacht leeftijd en opleiding verklaren gemiddeld 2,1%. Gelet op de resultaten van tabel 3.19 weegt het opleidingsniveau hier het zwaarst. Ondanks vermoedens over de-ideologisering, de-politisering, culturele homogenisering of hoe men zo'n trend ook noemen wil, is de politieke dimensie nog steeds aanwezig in de oordeelsvorming over de

voorzieningen. Niet politieke predictoren hebben daarnaast echter een belangrijke zelfstandige bijdrage, die niet zoveel kleiner is. Enige reden om de betekenis van politieke voorkeuren te relativeren is dus aanwezig. Zij vormen een belangrijke verklaring, maar zeker niet de enige.

Per afzonderlijke mening of houding is het beeld als volgt. De partijvoorkeur bepaalt de algemene houding tegenover voorzieningen meer dan geslacht, leeftijd en opleiding. Dat is ook zo bij de afzonderlijke opvatting over de mate, waarin er geld voor openbare voorzieningen beschikbaar moet zijn. Het belang van de partijvoorkeur verschilt in deze gevallen, maar het is desondanks duidelijk dat een algemene attitude jegens voorzieningen vooral een politieke aangelegenheid is.

Per type voorziening is er verschil. Over de opvattingen aangaande het onderwijs valt weinig of niets te zeggen. De houding jegens culturele voorzieningen wordt vooral door de partijvoorkeur gedragen, maar de houding jegens de basisvoorzieningen is meer een aangelegenheid van de andere predictoren in het bijzonder de sociaal-economische status.

De waardering van het beleid in rapportcijfers laat zich zoals eerder gezegd slecht op de gekozen manier verklaren. Met die beperking lijkt er wat meer gewicht bij de partijpolitiek dan bij de andere gegevens te liggen.

De politieke voorkeur verklaart de keuze van prioriteiten over het algemeen wat beter dan het demografisch blok. De formulering van de enquête-items lijkt hier enige invloed te hebben. Als er over ordehandhaving wordt gesproken ligt het zwaartepunt van de verklaring bij de politiek. Als het gaat om misdaad zijn geslacht, leeftijd en opleiding belangrijker. Het valt niet in te zien waarom dit zo is. Verder is vooral de vrijheid van meningsuiting een zaak die vooral met de sociaal-economische status verband houdt.

Opvattingen over buitenlanders en migranten hangen over het algemeen sterker samen met geslacht, leeftijd en vooral met opleiding dan met politieke voorkeur.

De politieke voorkeuren van de respondenten zijn anno 2000 dus belangrijk voor de voorzieningen, maar er is verschil per terrein. De algemene houding, de attitude jegens voorzieningen van cultuur en prioriteit-stellingen voor het beleid lijken vooral politiek gemotiveerd. Dat is minder het geval bij voorzieningen met een fundamenteel karakter voor het welzijn en bij voorzieningen voor migranten. Hier lijkt vooral de sociaal-economische status, samen met het geslacht en de leeftijd van belang te zijn.

Tabel 3.21 De totale verklaarde variantie en die van de politieke partijen en geslacht, leeftijd en opleiding afzonderlijk, 2000 (in procenten)

	partijvoorkeuren	geslacht, leeft, opl	totaal
meer geld	2,4	1,3	3,7
houding voorzieningen	5,9	1,6	7,5
basis voorzieningen	1,6	5,3	6,9
cultuur voorzieningen	5,5	1,8	7,3
onderwijs voorzieningen	0,3	0,2	0,1
cijfer basis voorz	1,9	1,6	3,5
cijfer cultuur voorz	1,7	0,6	2,3
cijfer onderwijs voorz	1,6	0,1	1,7
prio misdaadbestrijding	2,6	3,6	6,1
prio ordehandhaving	4,4	0,8	5,3
prio soc zekerheid	1,9	1,5	3,4
prio stabiele economie	2,4	0,7	3,0
prio prijsbeleid	2,0	1,0	3,0
prio milieubeleid	2,6	1,6	4,1
prio vrije mening	1,3	3,3	4,6
prio pers samenleving	1,2	0,2	1,4
opvang allochtonen	3,5	4,8	8,3
cijfer opv allochtonen	0,6	0,7	1,3
prio opvang allochtonen	1,6	3,2	4,7
politieke vluchteling	2,8	5,2	8,0
eco vluchteling	1,8	3,0	4,8
bruid laten overkomen	2,7	3,3	6,0
gemiddeld % verklaard	2,4	2,1	4,4

Bron: SCP (CV'00)

3.5 Samenvatting

Enkele internationale gegevens doen vermoeden dat de inwoners van vooral Zuid-Europese landen de meeste steun aan overheidsvoorzieningen geven. Dat de voorzieningen in die landen het minste zijn uitgebouwd, wordt als verklaring genoemd: 'People seem to demand what they miss.'

De meningen in Nederland onderscheiden zich vrijwel niet van die in de omliggende landen, vooral West Duitsland. De Nederlanders lijken niet gespitst te zijn op de privatisering van voorzieningen. Zij hebben kritiek op de overheid, die zich vooral richt op bureaucratisering en de mogelijke verspilling van belastinggeld. Het idee dat er veel heil van de marktsector te verwachten valt, vindt echter naar verhouding weinig aanhang. Hierbij moet worden aangetekend dat de meest recente gegevens op het midden van de jaren negentig betrekking hebben.

De steun voor bijna alle voorzieningen, waar tussen 1970 en 2000 gegevens over bestaan, verandert op dezelfde manier. Het maakt daarbij niet uit of de vraag in wezen verouderd is, zoals de wenselijkheid van leerplicht tot het achttiende jaar, of meer actuele voorziening betreft, zoals de gesubsidieerde kinderopvang. Omdat de verandering bij zeer verschillende voorzieningen op min of meer dezelfde wijze naar voren komt, is het aannemelijk dat er jegens de voorzieningen een algemeen stemmingsklimaat bestaat.

Tussen 1970 en 2000 is er noch van voortdurend stijgende eisen aan de voorzieningen sprake geweest, noch heeft de bevolking zich in dit opzicht van de overheid afgewend. Hieruit mag niet worden geconcludeerd dat het beeld van de meningsvorming volledig statisch is geweest. In dertig jaar tijd hebben de meningen een lange golfbeweging vertoond. De adhesie begint in 1970 op een hoog niveau, daalt vervolgens tot het midden van de jaren tachtig en stijgt daarna weer. In 2000 bevindt de adhesie zich overigens nog op een lager niveau dan dat van 1970. De gehele ontwikkeling verloopt min of meer parallel aan die van de economische conjunctuur. Er is in feite van één golfbeweging sprake. Zeer in het algemeen mag men concluderen dat de mensen de belangrijke voorzieningen van de overheid willen. Als er geld is in Nederland moet dat mede aan de voorzieningen ten goede komen, maar als het geld in mindere mate voorhanden is, moet de overheid maar wat minder gaan doen.

Aan het eind van de beschouwde periode, in de tweede helft van de jaren negentig, gaat het beeld iets veranderen. Na 1993 fluctueert de conjunctuur, maar per saldo is er een behoorlijke de economische groei met jaren, waarin de welvaart gunstig uitvalt, zoals in 1994, 1997 en 2000. De adhesie voor de voorzieningen beweegt zich echter minder in opwaartse richting dan op grond van de economische ontwikkeling mocht worden verwacht. In de loop van de jaren negentig wordt het kennelijk minder vanzelfsprekend dat de economische groei mede aan de overheidsvoorzieningen toevalt. Enkele voorzieningen vormen een uitzondering. Het publiek vraagt om een krachtiger aanpak van de criminaliteit en om meer aandacht voor de zorg en voor het onderwijs. De eerste meningsverandering laat zich verklaren met de aanzienlijke stijging van de feitelijke criminaliteit. Uit ander onderzoek is gebleken dat daar vrijwel altijd een roep om meer beleid en strengere straffen mee samengaat, afgezien van de toestand, waarin de economie zich bevindt. Over problemen in de zorg en in het onderwijs is veel gepubliceerd. Deze aandacht heeft haar uitwerking op het opinieklimaat niet gemist. De discussie over deze aangelegenheden komt laat in de jaren negentig op gang. Voor zover het in het maatschappelijk debat is gegaan om hetgeen de mensen wel en niet van de overheid willen, heeft het betrekking gehad op ontwikkelingen die reeds enige jaren eerder was ingezet.

De algemene waardering voor de overheid blijft tussen 1995 en 1998 gelijk of neemt iets toe. Tussen 1998 en 2000 blijft zij gelijk of daalt zij. Hoe meer mensen van mening zijn dat de overheid te weinig aan een bepaald beleid doet, hoe lager de

waardering ervoor is. Dit is in het bijzonder het geval met de kosten van het levensonderhoud. In 2000 vinden naar verhouding niet zoveel mensen dat de overheid daar meer aan moet doen, maar een redelijk prijsniveau heeft wel een centrale plaats in de meningsvorming. Vooral ontevredenheid met dit onderdeel van het beleid stimuleert een negatief oordeel over de overheid als geheel.

De onderzoeksuitslagen wijzen erop dat minderhedenbeleid impopulair is. Dat is vooral zo als de mensen het idee hebben dat minderheden voorrang krijgen. Het niet zo dat het publiek de alloctonen ongelijk behandeld of zelfs benadeeld wil zien, maar het redeneert sterk in termen van ‘gelijke monniken, gelijke kappen’. Na 1985 en zeker na 1991 heeft het idee, dat islamieten in doen en laten volledig vrij moeten zijn, aanhang verloren.

Ondanks een aantal vermoedens is er is geen aanleiding om te veronderstellen dat de opvattingen over de voorzieningen niet langer politiek gemotiveerd zijn. In 2000 is de voorkeur voor onderscheiden politieke partijen nog steeds een belangrijke voorspeller van hetgeen de mensen van de quartaire sector willen en van hetgeen zij er van denken. Het belang van demografische gegevens – geslacht, leeftijd en opleiding, is weliswaar mindersterk, maar mag toch niet worden onderschat. Dat is vooral het geval voor de sociaal-economische status, in het bijzonder voor de opleiding.

De aanhangers van de Socialistische Partij en Groen Links staan in hun opvattingen tegenover de aanhangers van de vvd. De aanhangers van de PvdA vormen nog in enige mate een contrast met de vvd. De stemmers op D66, op het CDA, en op de kleine christelijke partijen nemen geen bijzondere standpunten in. Zij kunnen als het politieke midden beschouwd worden.

Hoe lager men is opgeleid en hoe lager het niveau van het beroep is dat men uitoefent, hoe meer men van de overheid wil en hoe lager de waardering voor het beleid is. Hoger geplaatsten willen vooral meer cultuurbeleid. Het valt op dat meningen over het onderwijs noch belangrijk met de politieke oriëntatie, noch met de status samenhangen. Dat er aan dit beleidsterrein nogal wat schort is kennelijk een algemeen gevoelen.

Voor de PvdA is voorstander van een ruimhartige toelating van buitenlanders. Bij de vvd is dat veel minder het geval, hoewel de mensen, die op deze partij stemmen, de toelating van politieke vluchtelingen niet in het bijzonder afwijzen. Vrouwen staan over het algemeen positiever tegenover migranten dan mannen. Ouderen vinden een goede opvang belangrijk.

Noten

- 1 Uit de beschikbare landen is gekozen voor landen in Noord West en Zuid Europa en voor grotere Oost Europese landen die historisch een zekere relatie met West Europa hebben onderhouden. De USA, Japan en Rusland zijn referentie landen.
- 2 De presentatie wijkt af van die in de Sociaal en Culturele Rapporten en de Sociaal en Culturele Verkenningen, waar positieve en negatieve scores doorgaans afzonderlijk bij elkaar zijn opgeteld. Het 'weet niet' is verdeeld over de andere antwoordcategorieën. De percentages zijn dus adjusted weergegeven. Het aantal ondervraagden dat 'weet niet' antwoordt is overigens gering.
- 3 De ondervraagden legden zestien kaartjes met de doeleinden op een stapel van meest belangrijk naar minst belangrijk. Er is van afgezien de resultaten aan een principale componentenanalyse te onderwerpen, omdat zij voortkomen uit rangordening en dus onderling afhankelijk zijn.
- 4 Het gaat hier om het verschil tussen een keuze uit een aantal mogelijkheden of 'rankings' en de beoordeling van elk object afzonderlijk of 'ratings'.
- 5 De vragen die op lange termijn werden gesteld, werden beantwoord op een zogenaamde vijfpunts schaal, lopend van 'zeer mee eens' tot 'zeer mee oneens' plus 'weet niet'. De vragen uit de periode 1995-2000 hadden drie antwoordmogelijkheden, namelijk 'meer doen', 'hetzelfde doen' en 'minder doen', eveneens aangevuld met 'weet niet'.
- 6 In de meeste van de vraagstellingen is dit onderscheid genegeerd.
- 7 In het onderzoek van 2000 zijn de vragen over de rapportcijfers gesteld voordat de vragen over eventuele uitbreiding van het beleid werden voorgelegd, evenals in de voorafgaande jaren. In de presentatie van dit hoofdstuk is de volgorde omgekeerd. De indeling van voorzieningen, afgeleid uit de PCA analyse van de items over meer, minder of het zelfde beleid voeren is hier gehandhaafd. Er is afgezien van het gebruik van factorscores, ontleend aan de PCA analyse op de rapportcijfers. Deze analyse levert overigens ongeveer dezelfde factoren of houdingen op. Kleine verschillen daargelaten, komt alleen de onderwijsfactor er wat anders uit te zien. Behalve de beide onderwijsvormen laadt de vrije tijd hoog op de factor. Er zijn zwakke ladingen van de zorg, de ordehandhaving en de sociale zekerheid. (PCA analyse, driefactor oplossing, verklaarde variantie 54%.) Het publiek heeft de neiging om niet al te laag, maar evenmin al te hoog te waarderen. Per voorziening ligt het gemiddelde rapportcijfer op vijf à zes punten. Ten einde een duidelijk beeld te verkrijgen, zijn de duidelijk positieve oordelen, zeven punten of meer, gepresenteerd.
- 8 De vaag luidt: 'Bent u lid (geweest) van een politieke partij? Welke partij is (was) dat?' Om het aantal partijleden te verhogen kan men leden en ex-leden bij elkaar tellen.
- 9 De vraag luidt: 'Beschouwt u zichzelf als 'links' of als 'rechts'? Antwoorden: zeer links, gematigd links, geen van beide, gematigd rechts, zeer rechts.
- 10 De vraag luidt: 'Als er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer, zou u dan gaan stemmen? Op welke partij zou u waarschijnlijk stemmen?' Er is eveneens gevraagd naar de partij waarop men bij de afgelopen verkiezingen feitelijk had gestemd, maar deze vraag is in minder jaren opgenomen. De resultaten van de vraag naar het feitelijk stemmen worden minder betrouwbaar, naarmate de verkiezingen en het jaar van ondervraging verder uit elkaar liggen.
- 11 Men zou een aantal in de tijd dicht bij elkaar gelegen jaren samen kunnen nemen, maar dan verliest men weer zicht op de verandering.
- 12 ARP, KVP, CHU en CDA zijn samengenomen met het label CDA. PPR, PSP, CPN en Groen Links zijn samengenomen met het label Groen Links. De SP is als zelfstandige partij opgenomen. Zelfs door samenvoeging van SGP, GPV en RPF kon geen

- bevredigend aantal respondenten bereikt worden. Deze partijen zijn weggelaten, evenals andere partijen met zeer geringe aanhang, zoals de ouderen partijen. In 1975 en in 1985 was het aantal aanhangers van D66 te gering voor analyse. Deze jaren zijn voor D66 weggelaten. De meetpunten werden geïnterpoleerd.
- 13 Bij de opleiding gaat het om de laatst gevolgde opleiding. Deze hoeft niet voltooid te zijn. Het inkomen is gevraagd als het bruto gezinsinkomen in klassen. Het beroepsniveau is geoperationaliseerd met de in het marktonderzoek gebruikelijke negending, die loopt van ongeschoolde arbeider tot directeur van een onderneming met tien of meer personeelsleden. Bij de analyse zijn de geschoolde en de ongeschoolde handarbeiders samengevoegd. Moeilijk in termen van hoog of laag te klasseren categorieën – de zelfstandigen en de agrarische bedrijfschefs – zijn buiten beschouwing gebleven. Het beroepsniveau is bekend voor degenen die werken of ooit hebben gewerkt.
 - 14 De verdelingen voor opleiding, beroep en inkomen werden elk in vieren gedeeld en vervolgens bij elkaar opgeteld (Likert). Respondenten met maximaal twee missings werden buiten beschouwing gelaten. De som werd vervolgens tot vier trappen van laag naar hoog teruggebracht. Door het gebruik van het beroepsniveau geldt de totale variabele voor de mensen die nu werken of in het verleden hebben gewerkt.
 - 15 Het beroepsniveau is vastgesteld voor het beroep dat op het moment van ondervraging wordt uitgeoefend of als een ondervraagde geen betaald werk doet, voor het beroep dat hij het laatst heeft uitgeoefend. Een deel van de respondenten heeft echter nooit betaald werk gedaan.
 - 16 Onder het cultuurvoorzieningen vallen: het beleid voor de cultuur, voor de vrije tijd, voor het milieu, voor de opvang van buitenlanders en voor de kinderopvang. Onder de basisvoorzieningen vallen: welvaart, orde, leefbaarheid van de grote steden en de zorg.
 - 17 De generaties werden verdeeld in geboren voor en na het begin van de tweede wereldoorlog (1940). Degenen met een geboortjaar voor 1940 werden verdeeld in geboren voor en na het begin van de depressie (1930). Degenen die na 1940 werden geboren werden verdeeld in geboren tussen 1940 en 1955 (voor deze generatie waren de schaarste van de oorlog en de wederopbouw van belang). Een welvaarts generatie (1956-1970) en een meest recente generatie (1971-1984).

Bijlage bij hoofdstuk 3

**Tabel B3.1 Taken die de overheid zeker of waarschijnlijk moet doen naar land, 1996
(in procenten)**

	bejaarden- zorg	gezond- heidszorg	studie- toelage	huis- vesting	werkl uitk	werk- garantie
USA	87	85	85	67	48	39
Japan	91	90	64	60	73	63
Noorwegen	99	99	79	74	93	81
Zweden	98	96	79	82	90	65
Groot-Brittannië	98	99	90	89	79	69
West-Duitsland	96	97	87	80	80	75
Frankrijk	92	89	94	87	81	69
Italië	98	99	94	88	75	77
Spanje	99	99	99	98	94	91
Oost-Duitsland	98	99	95	91	92	92
Tsjechië	96	97	93	80	45	76
Polen	99	98	96	91	81	90
Hongarije	98	97	90	80	88	81
Rusland	99	98	96	94	81	93
gemiddeld	96	96	89	83	78	76

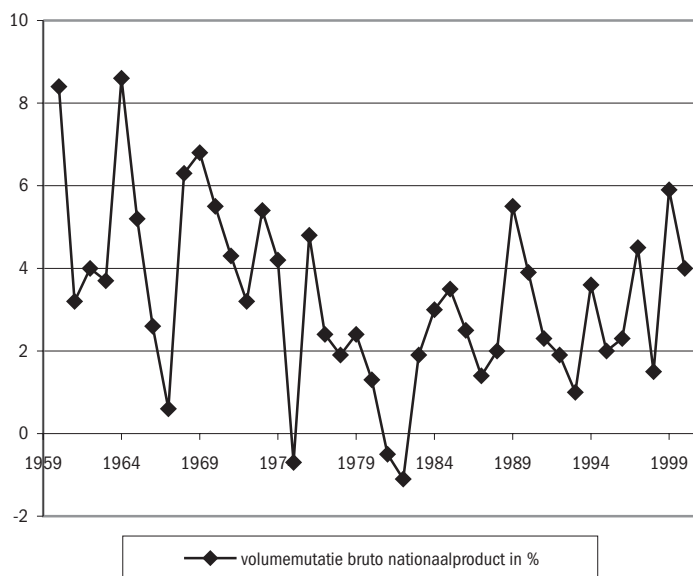
Bron: SCP (ISSP 1996)

Tabel B3.2 Taken die de overheid zeker moet doen naar land, 1996 (in procenten)

	gezondheids- zorg	bejaarden- zorg	studie- toelage	werk- garantie	huis- vesting	werkl. uitk.
USA	39	38	35	14	20	13
Japan	50	49	26	28	21	27
Noorwegen	87	86	34	48	22	41
Zweden	71	69	36	35	27	39
Groot-Brittannië	82	73	38	29	37	29
West-Duitsland	51	48	27	28	20	17
Frankrijk	52	51	59	40	44	34
Italië	81	76	59	41	45	30
Spanje	81	80	75	61	70	59
Oost-Duitsland	66	64	43	57	38	38
Tsjechië	72	64	50	49	29	11
Polen	69	68	48	58	39	31
Hongarije	69	65	51	50	38	47
Rusland	82	87	63	71	52	39
gemiddeld	68	66	46	43	36	32

Bron: SCP (ISSP 1996)

Figuur B3.1 Volumemutatie bruto nationaalproduct, 1960-2000 (in procenten)

Bron: CBS (Nationale Rekeningen 2001: 193)

Tabel B3.3 De overheidsuitgaven in het algemeen en die voor openbare voorzieningen, 1970-2000 (in procenten)

	1970	1975	1980	1985	1991	1995	2000
overheidsuitgaven in het algemeen moeten:							
stijgen of gelijk blijven		42	50	45	49	61	79
alle antwoorden:							
stijgen		9	9	8	9	16	27
gelijk blijven		33	41	37	40	46	52
dalen		58	50	55	51	39	21
veel meer of een beetje meer geld voor openbare voorzieningen	77	58	57	42	58	61	64
alle antwoorden:							
veel meer	45	26	22	11	24	23	25
beetje meer	32	32	35	31	34	39	39
zo laten	17	26	30	43	29	29	30
beetje minder	5	11	10	11	9	7	6
veel minder	2	5	3	4	5	3	1

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

Tabel B3.4 De resultaten van een principale componentenanalyse voor de overheidsvoorzieningen, 2000 (drie factor oplossing)

	F1	F2	F3
cultuur: concert, toneel	0,68		
milieu	0,63		
opvang buitenlanders	0,62		
kinderopvang	0,54		
vrije tijd: sport	0,31		
kosten levensonderhoud			0,64
sociale zekerheid			0,60
orde handhaven			0,58
werkgelegenheid			0,49
leefbaarheid grote steden			0,40
zorg: bejaarden, ziekenhuizen			0,33
algemeen vormend onderwijs		0,87	
beroepsonderwijs		0,87	
verklaarde variantie in %	19	12	10

Bron: SCP (CV'00)

Tabel B3.5 Rapportcijfers voor een aantal beleidsonderdelen, 1995-2000 (in procenten)

	1995	1997	1998	2000
werkgelegenheid				
onvoldoende (1-5)	42	25	16	13
voldoende (6)	38	35	31	25
meer dan voldoende (7-10)	21	40	53	62
kosten levensonderhoud				
onvoldoende (1-5)	32	27	27	35
voldoende (6)	38	41	37	34
meer dan voldoende (7-10)	30	33	36	30
leefbaarheid steden				
onvoldoende (1-5)	37	35	41	41
voldoende (6)	39	39	36	35
meer dan voldoende (7-10)	23	26	23	25
ordehandhaving				
onvoldoende (1-5)	45	49	54	49
voldoende (6)	34	31	30	31
meer dan voldoende (7-10)	21	20	16	20
zorgbeleid				
onvoldoende (1-5)	43	55	58	70
voldoende (6)	32	27	27	19
meer dan voldoende (7-10)	26	18	16	11

	1995	1997	1998	2000
alg. vormend onderwijs				
onvoldoende (1-5)	23	21	28	34
voldoende (6)	32	34	33	33
meer dan voldoende (7-10)	45	45	39	33
beroepsonderwijs				
onvoldoende (1-5)	23	22	24	29
voldoende (6)	31	31	29	31
meer dan voldoende (7-10)	46	47	47	39
beleid vrije tijd				
onvoldoende (1-5)	21	19	21	23
voldoende (6)	35	33	38	34
meer dan voldoende (7-10)	45	48	41	43
milieubeleid				
onvoldoende (1-5)	33	32	32	28
voldoende (6)	34	37	34	34
meer dan voldoende (7-10)	33	32	34	37
opvang buitenlanders				
onvoldoende (1-5)	30	34	43	35
voldoende (6)	32	33	27	29
meer dan voldoende (7-10)	38	33	30	36
cultuurbeleid				
onvoldoende (1-5)	21	20	23	28
voldoende (6)	38	41	35	36
meer dan voldoende (7-10)	41	39	42	36
kinderopvang				
onvoldoende (1-5)				37
voldoende (6)				34
meer dan voldoende (7-10)				29

Bron: SCP (CV'95-'00)

Tabel B3.6 De samenhang tussen de rapportcijfers, de tevredenheid met het overheidsbeleid en de mening over het functioneren van de overheid, 2000 (in Pearsoncorrelaties)^a

	tevreden met beleid univariaat	overheid functio- neert goed	tevreden met beleid gezuiverd ^b	overheid functio- neert goed
kosten levensonderhoud	0,31	0,32	0,29	0,30
sociale zekerheid	0,30	0,31	0,29	0,30
leefbaarheid steden	0,27	0,28	0,26	0,27
orde	0,26	0,29	0,26	0,28
zorg	0,26	0,24	0,25	0,24
werkgelegenheid	0,26	0,29	0,24	0,28
alg vormend onderwijs	0,23	0,22	0,24	0,22
milieu	0,23	0,22	0,23	0,23
beroeps onderwijs	0,22	0,21	0,22	0,22
vrije tijd	0,17	0,18	0,16	0,17
kinderopvang	0,16	0,17	0,17	0,19
cultuur	0,15	0,16	0,14	0,15
opvang buitenlanders	0,11	0,11	0,11	0,12

a Rapportcijfers zijn gescoord in de richting van 10 punten.

b Gezuiverd voor sekse, leeftijd, opleiding, bruto gezinsinkomen en politieke oriëntatie.

Bron: SCP (CV 2000)

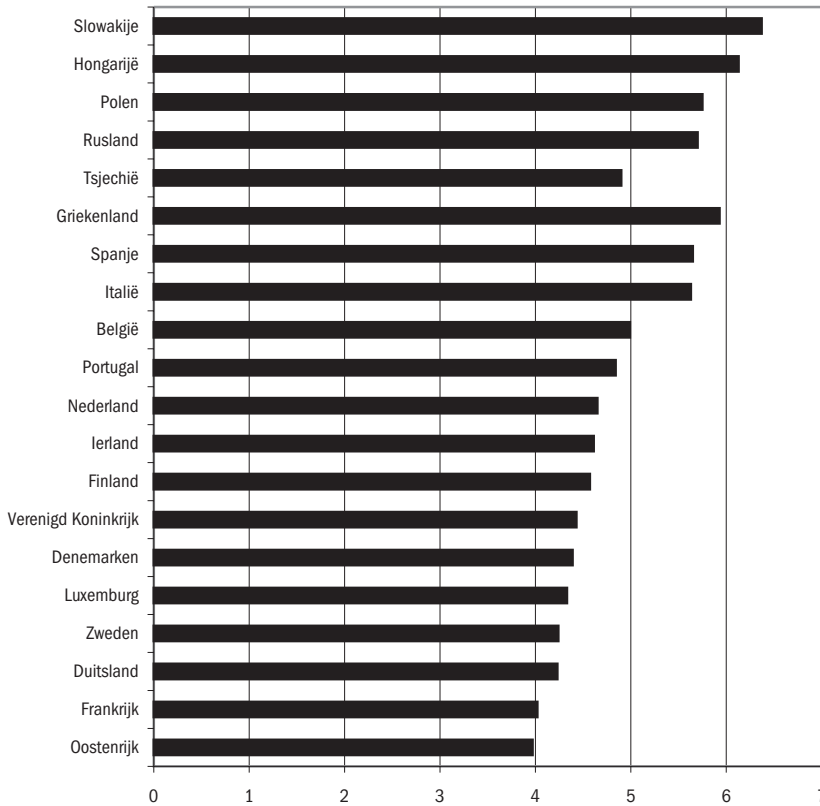
4 De opvattingen over de uitkeringen

4.1 Enkele internationale gegevens

In 2000 vroegen de onderzoekers van de European Values Study het publiek in verschillende landen wat zij vonden van een welvaartsgarantie. Zouden de mensen zelf meer verantwoordelijkheid voor hun levensonderhoud op zich moeten nemen of zou dat meer de taak van de staat moeten zijn? De respondenten konden een standpunt innemen op een schaal van één tot tien, waarbij de code één stond voor individuele en de code tien voor de collectieve verantwoordelijkheid. Hoe hoger het gemiddelde uitviel, hoe meer de respondenten geneigd waren om van de overheid te verwachten dat niemand gebrek leed. In grafiek 4.1 zijn schaalgemiddelden per land opgenomen. Het gaat om de scores van de vijftien lidstaten van de Europese Gemeenschap, aangevuld met die van enkele Oost-Europese landen.¹

In de Europese Gemeenschap zijn de Grieken, de Spanjaarden en de Italianen het meest geneigd om de verantwoordelijkheid voor ieders welvaart bij de overheid te leggen. De Oostenrijkers en de Fransen hebben de blik het minst op de overheid gevestigd. Zij leggen het accent bij de individuele verantwoordelijkheid. Het oordeel in Nederland komt dicht in de buurt van dat in de Zuid-Europese landen, waar men veel van de overheid verwacht. In de Europese context zijn de Nederlanders er dus toe geneigd om van de staat een algemene inkomensgarantie te verwachten. Zij doen dit overigens toch minder dan de inwoners van Oost-Europese landen en Rusland, de Tsjechen uitgezonderd.

Figuur 4.1 Verantwoordelijkheid voor het levensonderhoud: de mensen zelf (1) vs de staat (10), 2000 (in gemiddelden)

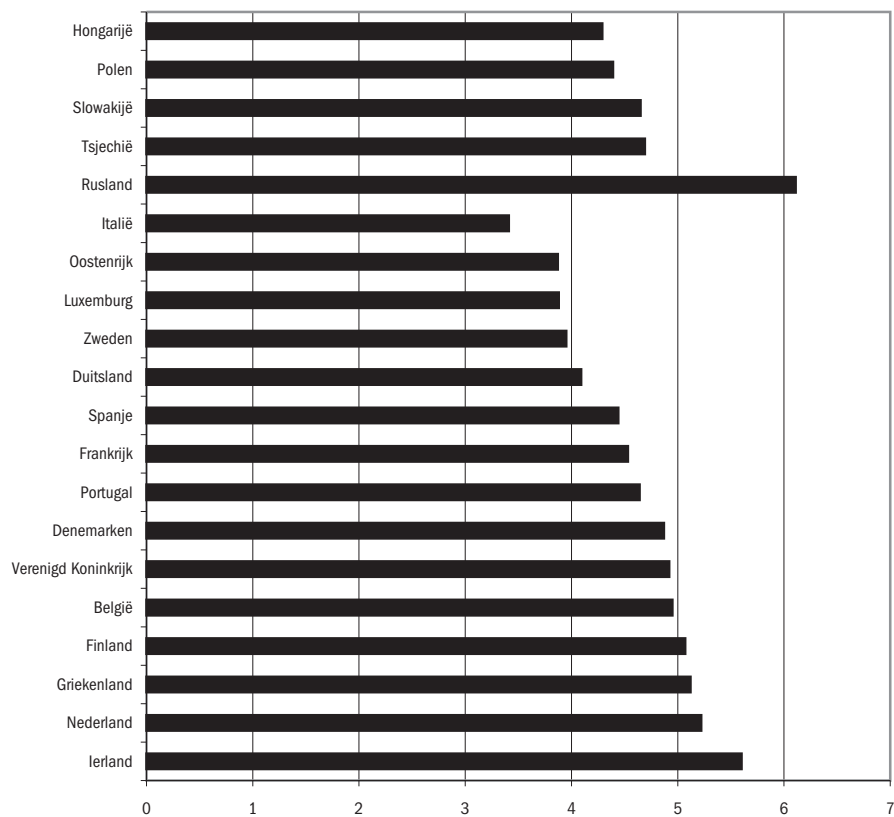
Bron: Halman (2001: 165)

Moet een werkloze elk beschikbaar werk aannemen om zijn uitkering te behouden of mag hij bepaald werk weigeren? De beantwoording van deze vraag laat iets zien van de rechten die men de werkloze toekent. Hoe tolerant is men jegens deze uitkerings-trekkers? In de enquête is de vraag is op dezelfde manier geformuleerd als die naar de verantwoordelijkheid voor het voldoende levensonderhoud. In figuur 4.2 wijst een hoog gemiddelde op een tolerante houding. Nederlanders blijken de werkloze althans in het opzicht van de passende arbeid goed gezind. Van de vijftien lidstaten geven Nederland en Ierland de werkloze in de sterkste mate het recht om werk te weigeren als dat niet overeenkomt met zijn voorkeuren. Het eerder gevonden onderscheid tussen de Zuid-Europese en de overige landen bestaat in dit geval niet. In Italië is men bijvoorbeeld veel minder tolerant dan in Griekenland. Spanje neemt qua tolerantie een middenpositie in. De oost-Europese landen onderscheiden zich niet in het bijzonder. Rusland is de opvallende uitzondering.

De houding tegenover de acceptatie van passend werk is in Nederland overigens minder lankmoedig dan het internationaal onderzoek doet vermoeden. In Culturele Veranderingen in Nederland is een vraag over dit issue opgenomen. De respondenten reageren op de stelling dat men een werkloze niet moet verplichten om te solliciteren als hij echt geen passend werk kan vinden. De resultaten zijn beschikbaar voor 1981-1995 (tabel 4.1). De gematigde instelling van de Nederlanders blijkt uit de neiging van de ondervraagden om de uitersten van het 'zeer mee eens' en het 'zeer mee oneens' te vermijden. Het aantal mensen de stelling verwerpt is echter groter dan het aantal dat deze aanvaardt. In conjunctureel ongunstige jaren – 1981 en 1991 – is de tolerantie het laagst. Het gevoel dat werklozen elk werk dienen te accepteren is de Nederlanders dus vertrouwd. In andere landen is dat echter meer het geval.

De resultaten voor Zuid en Oost Europa doen vermoeden dat de mate, waarin een bevolking een algemene inkomensgarantie van de overheid vraagt, gerelateerd is aan de omvang van de verzorgingsstaat. Hoe beperkter de verzorgingsstaat is, hoe meer de bevolking vraagt. Er zijn echter nogal wat uitzonderingen, waaronder Nederland. In Nederland voelt men er veel voor dat de overheid ieders welvaart garandeert. De houding jegens de werklozen vertoont een zekere ontspanning. De gegevens zijn gering in aantal. Met deze beperking in gedachten, mag men vermoeden dat de Nederlandse opvattingen jegens de sociale zekerheid internationaal gezien vrij gunstig uitvallen.

Figuur 4.2 Acceptatie van werk door werklozen: zij moeten elk werk accepteren (1) vs zij mogen bepaald werk weigeren (10), 2000 (in gemiddelden)

Bron: Halman (2001: 165)

Tabel 4.1 Men moet een werkloze niet verplichten om te solliciteren als er geen passend werk voor hem is, 1981-1995 (in procenten)

	1981	1985	1989	1991	1995
sterk mee eens	9	14	11	6	9
mee eens	21	25	23	18	26
mee eens, noch mee oneens	12	14	13	15	13
mee oneens	35	29	25	27	34
sterk mee oneens	24	18	29	34	18

Bron: SCP (CV'81-'95)

4.2 Veranderingen

4.2.1 Gegevens

In het project Culturele Veranderingen in Nederland zijn niet alle reeksen over de sociale zekerheid even goed bijgehouden. Een deel van de vragen heeft betrekking op specifieke beleidsplannen, zoals het zogenaamde 'mini-stelsel'. Als zo'n plan op de achtergrond raakt, wordt de opname van de corresponderende enquêtevraag minder dringend en blijft zij menigmaal achterwege. De resultaten raken verbrokkeld. Er is om die reden van af gezien dit soort van 'kortlopende' vragen bij de analyse te betrekken. De volgende groepen van vragen, waarvan de metingen doorlopen tot 2000, zijn benut.

- De vragen naar de mate waarin een aantal belangrijke uitkeringen voldoende of onvoldoende hoog zijn. De vragen over hoogte van de AOW, de Algemene bijstandswet, de Werkloosheidswetten en de Nabestaanden wet zijn sinds 1970 gesteld. De vraag over de Ziektewet en de Arbeidsongeschiktheidswetten werden in 1978 aan de onderzoeken toegevoegd.
- De tevredenheid met het stelsel van sociale voorzieningen in Nederland is sinds 1970 gemeten.
- Sinds 1980 worden enkele vragen gesteld die de hoogte van de uitkeringen rechtstreeks met de economische conjunctuur in verband brengen.

4.2.2 Verwachtingen omtrent de uitkeringen, 1980-2000

Verwacht het publiek dat de uitkeringen in de komende periode zullen stijgen, dalen of gelijk blijven? Deze vraag is sinds 1980 in de onderzoeken opgenomen. Meteen daarop volgt de vraag hoe de uitkeringen zich *gezien de economische situatie* zouden moeten ontwikkelen. De eerste vraag indiceert vanzelfsprekend verwachting omtrent de feitelijkheid, de tweede vraag bevat een normatieve component.

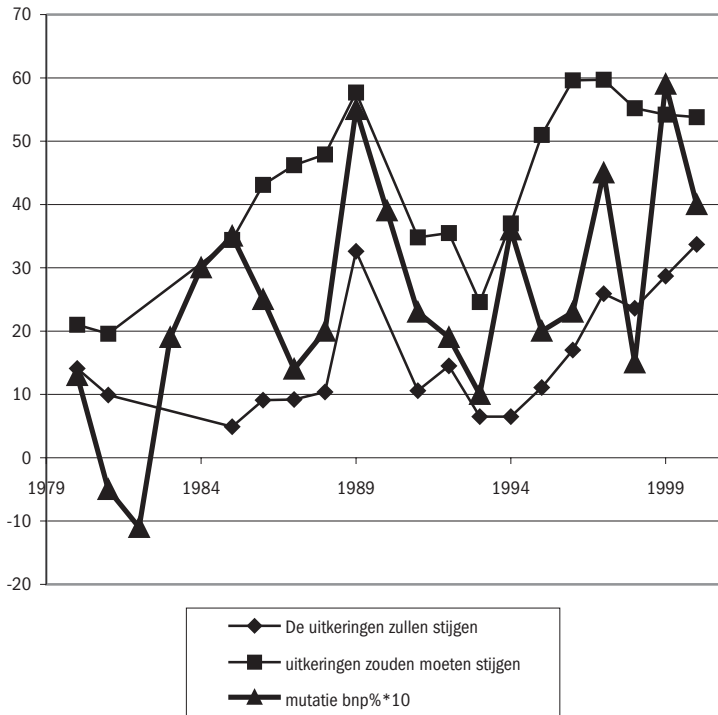
De verandering van beide meningen tussen 1980 en 2000 blijkt vrij goed overeen te komen met die van de feitelijke conjunctuur. Als conjunctuur gunstig is, zijn de oordelen over de uitkeringen dat ook. Als het met de welvaart minder gaat, moeten de uitkeringstrekkers inleveren.

Toch staat het Nederlandse publiek staat redelijk welwillend tegenover de uitkeringen. In elk van de onderzochte jaren blijkt namelijk dat de Nederlanders de uitkeringstrekkers meer gunnen dan deze naar alle waarschijnlijkheid zullen krijgen. In figuur 4.3 ligt de lijn voor de normatieve uitspraak namelijk boven die van de feitelijke verwachting (figuur 4.3). Dat is ook het geval in conjunctureel ongunstige jaren, zoals de eerste helft van de jaren tachtig. In 1985 bijvoorbeeld verwacht slechts 5% van het publiek dat de uitkeringen zullen stijgen, maar een veel hoger percentage, namelijk 35, is van mening dat zij dit eigenlijk zouden moeten doen.

Alles bij elkaar bestaat er, ondanks allerlei bezwaren, welwillendheid jegens de uitkeringen, maar waar niet is verliest de kiezer zijn recht. Aldus laat zich de publieke opinie toch wel samenvatten.

Ten slotte is de afvlakking van de steun voor de voorzieningen die jaren negentig naar voren kwam, eveneens zichtbaar bij de gewenste ontwikkeling van de uitkeringen. Na 1996 blijft de aanhang voor het idee dat de uitkeringen zouden moeten stijgen eerst gelijk, daarna daalt zij licht. Bij de verwachtingen is dat niet het geval. Deze gaan met de conjunctuur mee naar boven.

Figuur 4.3 De uitkeringen zullen stijgen, de uitkeringen zouden moeten stijgen en de mutatie van het bruto nationaal product, 1980-2000 (in procenten)

Bron: SCP (CV'80-'00); CBS (2001: 193)

4.2.3 Uitkeringen afzonderlijk, 1970-2000

Niveaus van steun

In de oordeelsvorming over de hoogte van uitkeringen spelen verschillende elementen een rol. Men mag veronderstellen dat een uitkering die in principe voor iedereen bestemd is, meer steun geniet dan een uitkering, waarvan alleen een specifieke categorie profiteert. In het eerste geval heeft iedereen het vooruitzicht dat hij in geval van

nood een uitkering kan krijgen, in het tweede geval is de kring van begunstigden in principe beperkt. Volgens de tabellen 4.2 en 4.3 gaat deze veronderstelling op. Bij de AOW, de Nabestaanden wet en de bijstand zijn de percentages voor 'de uitkering is onvoldoende' veel hoger dan de overeenkomstige percentages bij de werknemersverzekeringen. De mensen vinden de uitkering van de algemene voorzieningen ook niet snel te hoog, hoewel de bijstand daar in enkele jaren een uitzondering op vormt (tabel 4.2 en tabel 4.3).

Verder is het, wellicht stereotype, beeld dat het publiek van een categorie uitkeringstrekkers heeft van enig belang. Vrij hoge percentages vinden de uitkering van de Nabestaanden wet – in de beeldvorming bestemd voor weduwen en wezen – onvoldoende. In het verlengde van stereotype oordelen hebben ziekte en gezondheid eveneens belang voor het beeld van de uitkeringen. De arbeidsongeschiktheidsuitkeringen worden vaker onvoldoende gevonden dan die voor werklozen. De ziektewet blijft hier buiten beschouwing, omdat de uitkering nog steeds wordt aangevuld tot 100% van het laatst genoten loon.

Daarnaast houdt het publiek er waarschijnlijk ideeën op na over de mate, waarin een groep over andere hulpbronnen beschikt. Het oordeel dat de AOW te laag is, wordt eigenlijk niet zoveel onderschreven als wordt bedacht dat de percentages bij het 'onvoldoende' in 2000 voor bijstand en AOW vrijwel even hoog zijn. Toch zal iedereen te zijner tijd AOW ontvangen, maar lang niet iedereen zal ooit een bijstandsuitkering aanvragen. De AOW is echter een basisuitkering, waarvoor geldt dat steeds meer mensen er een ander pensioen naast hebben. In de jaren negentig komt de adhesie voor de Nabestaanden wet en de Arbeidsongeschiktheidswetten op een hoger niveau te liggen. In beide gevallen is er waarschijnlijk sprake geweest van een reactie op bezuinigingen, die als onrechtvaardig zijn ervaren (hoofdstuk 1, § 3; SCP 1998: 467-472).

Het geheel van motieven is vrij vaag omljnd. De cijfers geven een idee van de oorzaken die voor verschillende niveaus van ondersteuning verantwoordelijk zijn, maar zij leveren geen nauwkeurige verklaring op. De mensen reageren waarschijnlijk het onderwerp. Van een echte afweging lijkt weinig sprake zijn.

Tabel 4.2 De mening over de hoogte van een aantal belangrijke voorzieningen, 1970-2000 (in procenten)

	1970	1975	1978	1980	1985	1989	1991	1995	2000
AOW									
te hoog		1	1	1	1	1	1	1	1
voldoende	32	63	68	74	62	47	52	44	46
onvoldoende	68	36	31	25	37	53	47	55	53
Nabestaandenwet									
te hoog		1	1	1	1	1	3	3	1
voldoende	33	57	59	59	54	45	49	51	38
onvoldoende	67	42	41	40	45	54	49	46	62
bijstand									
te hoog		20	16	13	3	3	3	2	4
voldoende	55	59	62	62	39	35	35	36	41
onvoldoende	45	21	22	25	58	62	62	62	55

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

Tabel 4.3 De mening over de hoogte van een aantal belangrijke werknemersverzekeringen, 1970-2000 (in procenten)

	1970	1975	1978	1980	1985	1989	1991	1995	2000
Ziektewet									
te hoog			8	11	5	4	5	3	4
voldoende			83	83	79	82	81	76	78
onvoldoende			9	6	16	15	14	21	18
WW									
te hoog		27	31	25	7	6	9	5	12
voldoende	73	61	57	62	60	56	68	65	65
onvoldoende	27	12	12	12	33	38	23	30	23
AAW/WAO									
te hoog			7	13	4	3	6	3	6
voldoende			63	65	50	46	55	42	46
onvoldoende			30	23	47	51	39	55	48

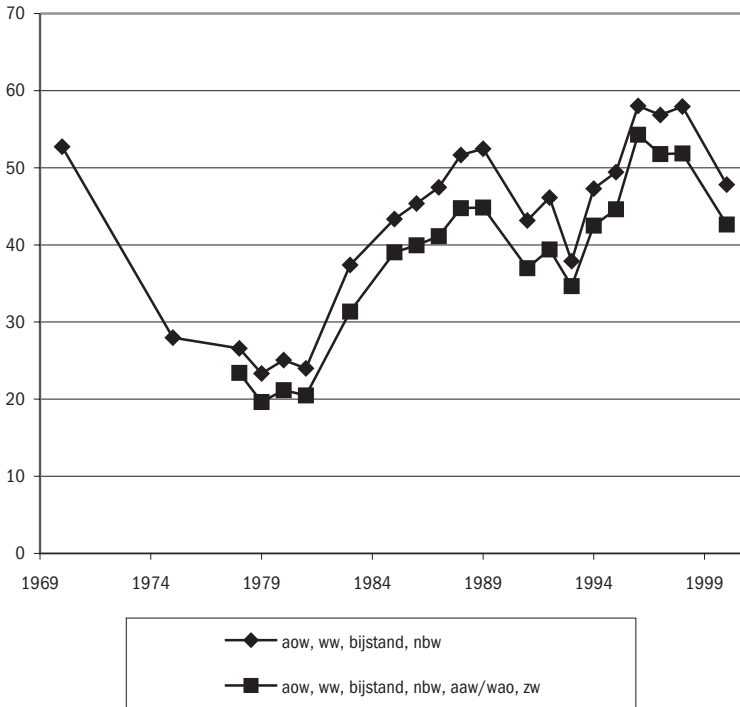
Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

4.2.4 Houdingen

De verandering in de adhesie voor de uitkeringen valt reeds af te lezen uit de tabellen 4.2 en 4.3. Figuur 4.4 biedt een globaal overzicht, doordat houdingen in beeld zijn gebracht. Dat is gebeurd voor de uitkeringen, waarover sinds 1970 vragen zijn gesteld, namelijk de AOW, de bijstand, de werkloosheidsuitkeringen en de Nabestaanden wet ofwel de Weduwen- en wezenwet. Daarnaast zijn scores weergegeven voor deze vier uitkeringen plus die voor de uitkeringen die in 1978 aan het onderzoek werden toegevoegd, namelijk die van de Ziektewet en van de Arbeidsongeschiktheids- wetten (zie voor de schalen dez van hoofdstuk 2). De scoring verloopt in de richting van het 'onvoldoende' of 'de uitkeringen zouden hoger moeten zijn'. Hoe hoger de score in figuur 4.3 is, hoe meer er sprake is van steun of adhesie voor de sociale zekerheid. De curven lijken op die voor de overheidsvoorzieningen (figuur 3.5). Er is overigens een kleine aantekening op zijn plaats. De resultaten van 1970 zijn niet in alle opzichten vergelijkbaar met die van de andere jaren. In het eerste jaar is 'te hoog' niet bij de antwoordmogelijkheden opgenomen.² Voor de bijstand en de werkloosheidsuitkering is dat jammer, omdat deze mening tussen 1975 en 1980 vrij vaak wordt gegeven. Bij de andere uitkeringen komt het idee dat zij te hoog zijn zelden naar voren.

De instemming met de uitkeringen volgt eveneens de conjunctuur, evenals de adhesie voor de voorzieningen, al is er een verschil aan te wijzen. In 1970 is de steun voor de sociale zekerheid, evenals die voor de voorzieningen, hoog. Daarna treedt een aanzienlijke daling op. Het dieptepunt van de adhesie ligt bij de uitkeringen echter wat vroeger dan bij de voorzieningen. Het ligt niet in het midden van de jaren tachtig, maar in 1981. Dat is opmerkelijk omdat de economische groei toen negatief was en de werkloosheid zich tussen 1980 en 1982 twee maal verdubbelde en van ruim 200 000 op ongeveer 800 000 kwam te liggen (SCP 1998: 377). Het publiek lijkt op duidelijk ongunstige economische situatie van die jaren te reageren met de wens om de uitkeringen op peil te houden. Dat is niet allen gebeurd ten aanzien van het probleem dat de meeste publiciteit kreeg, de werkloosheid, want de steun voor de andere uitkeringen nam eveneens toe (SCP 1999: 14; tabel 4.2 en tabel 4.3). Na het midden van de jaren tachtig is de overeenkomst tussen de curve voor de uitkeringen en die voor de voorzieningen weer groter. De dip aan het begin van de jaren negentig treedt eveneens op bij de uitkeringen. De stagnatie van de instemming met de overheidsvoorzieningen in de welvarende helft van de jaren negentig komt bij de uitkeringen eveneens naar voren. Zij is daar zelfs meer pregnant te noemen. Na 1996 daalt, afgaande op de houdingsscores, de adhesie. In de meningsvorming over de uitkeringen afzonderlijk valt enige, maar geen bijzonder sterke nuancering te bespeuren. De ondersteuning van de AOW blijft tussen 1995 en 2000 gelijk. Die voor de Nabestaanden wet stijgt nog. Bij de andere uitkeringen stijgt de aanhang voor het idee dat deze voldoende of zelfs te hoog zijn. Ondanks de stijgende welvaart worden de opvattingen over voorzieningen en uitkeringen in de loop van de jaren negentig minder royaal (tabel 4.2 en tabel 4.3).

Figuur 4.4 De houding jegens een aantal belangrijke sociale uitkeringen, 1970-2000 (in gemiddelden)

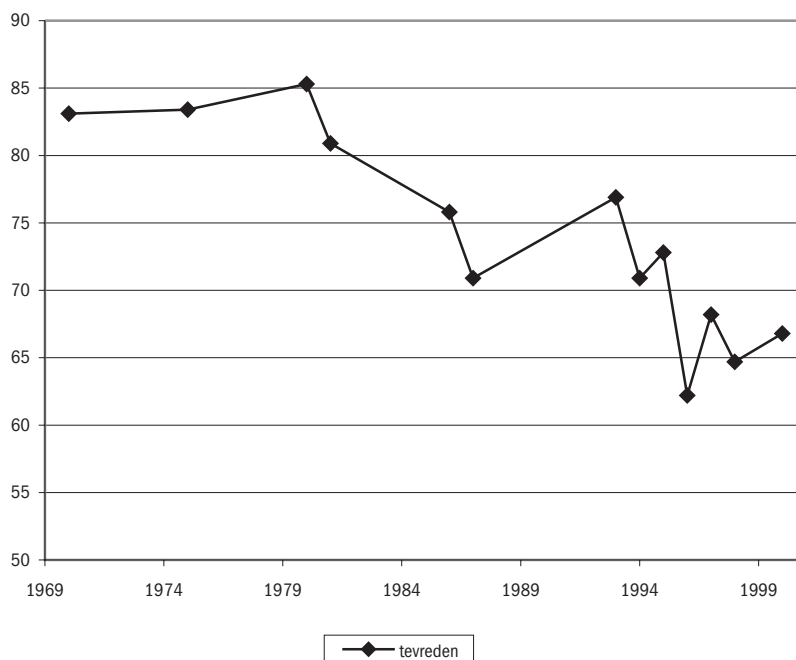
Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP CV ('75-'00)

4.2.5 Waardering

Op lange termijn – sinds het begin van de jaren tachtig – is de houding tegenover de uitkeringen gunstiger geworden. Daar staan de ombuigingen en bezuinigingen tegenover, die na 1978 hebben plaats gehad (SCP 1998: 424-429). De ombuigingen richtten zich op verschillende aspecten van de sociale zekerheid. Tussen 1983 en 1989 werd er bezuinigd op de uitkeringshoogte. Tussen 1990 en 1998 werden uitkeringen en lonen ontkoppeld. Het tempo, waarin maatregelen zijn doorgevoerd, verschilt per periode. Zij hebben in de praktijk in verschillende mate succes gehad. Alles bij elkaar is er in de laatste decennia van de twintigste eeuw voortdurend sprake geweest van bezuiniging op de sociale zekerheid. Het publiek wil dus meer dan de overheid kan of wil verschaffen. Het wekt daarom geen verwondering dat de tevredenheid met het stelsel op langer termijn is afgenomen (figuur 4.5). Figuur 4.5 geeft de resultaten voor slechts één enquêtevraag weer: 'Bent u tevreden of ontevreden over de sociale verzekeringen en sociale voorzieningen in ons land?' De ondervraagden konden antwoorden met 'tevreden' of met 'ontevreden'. De gegevens zijn dus beperkt in aantal. Daar staat tegenover dat de tijdreeks een lange periode beslaat.

Tussen 1970 en 1980 bevindt de tevredenheid met de sociale zekerheid zich op een hoog niveau van ruim 80% tevreden personen. Zij blijft gelijk of neemt zelfs nog iets toe. Na 1980 daalt het aantal ondervraagden dat zich tevreden toont, in 2000 is 67% tevreden. Na 1996 stijgt de tevredenheid iets, hetgeen overeenkomt met de gedaalde steun voor de uitkeringen.

Figuur 4.5 De tevredenheid met het stelsel van sociale voorzieningen, 1970-2000 (in procenten)

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP CV ('75-'00)

4.3 Het oordeel van bevolkingscategorieën

4.3.1 Gegevens

De opvattingen van bevolkingscategorieën over de uitkeringen is op dezelfde wijze vastgesteld als in paragraaf 3.4 is gebeurd. De meningen over het niveau van zes uitkeringen en de tevredenheid met het stelsel zijn onderzocht. De bevolking is onderverdeeld naar partijvoorkeur, naar de kenmerken van de sociaal-economische status en naar geslacht en leeftijd. Er is eveneens gebruik gemaakt van een nieuw gegeven, namelijk de 'sociale groep', waarbij de ondervraagden zijn onderscheiden naar hun belangrijkste dagelijkse bezigheid of – bij uitkeringstrekking – naar sociale groep. De

indeling omvat degenen die meer dan 15 uur per week betaalde arbeid doen, werklozen, arbeidsongeschikten en gepensioneerden. De categorie, die het huishoudelijk werk als voornaamste bezigheid opgeeft, is afzonderlijk onderscheiden. Daarnaast is er nog sprake van scholieren en studenten.

Het aantal werklozen is in de peilingen van Culturele Veranderingen in Nederland aan de lage kant, enkele perioden met een zeer hoge nationale werkloosheid daargelaten. De onderzoeken, uitgevoerd in 1991 en later zijn gepoold, om een goede vertegenwoordiging van de werklozen te verkrijgen. De groepen zijn, evenals de aanhangers van de onderscheiden politieke partijen, opgevat als dichotomieën. De aantallen respondenten per categorie in de gecombineerde bestanden zijn vermeld in tabel 4.7.³

4.3.2 Partijvoorkeur

De uitkeringen zijn althans onder het electoraat minder een issue van partijpolitiek dan men zou verwachten. Bij Groen Links, D66, de kleine protestantse partijen en de niet stemmers komen er geen significante coëfficiënten voor (tabel 4.4). De voorkeur voor één van deze partijen of het voornemen niet te stemmen voorspelt de opvatting over de uitkeringen dus niet. Bij de aanhangers van het CDA is er slechts van één significant resultaat sprake. De CDA-stemmers vinden, wellicht in het verlengde van de nadruk op het gezin, de uitkering van de Nabestaanden wet vaker te laag dan de stemmers op de andere partijen.

Evenals in het geval van de voorzieningen staat het electoraat van de Socialistische Partij tegenover dat van de VVD. De aanhangers van de Socialistische Partij vinden alle uitkeringen onvoldoende, die van de Nabestaanden wet uitgezonderd. Zij zijn bovendien naar verhouding vaak ontevreden over het stelsel. Stemmers op de VVD tonen zich in enige mate tevreden. Zij vinden de uitkeringen al gauw hoog genoeg of zelfs te hoog. Ook bij hen vormt de Nabestaanden wet een uitzondering.

Degenen, die in de PvdA zijn geïnteresseerd, ondersteunen de bijstand, de uitkeringen in het geval van werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Hun opvattingen staan dus in tegenstelling tot die van de VVD, maar toch minder scherp dan bij de aanhangers van de Socialistische Partij.

**Tabel 4.4 De correlatie tussen de steun voor de sociale uitkeringen en de partijvoorkeur, 2000
(in Pearsoncorrelaties)**

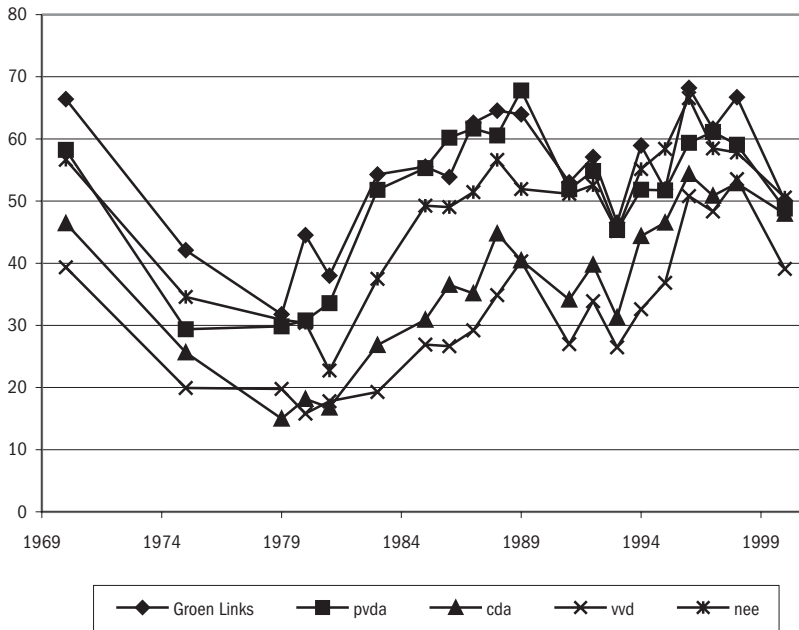
	SP	Gr links	PvdA	D66	CDA	VVD	kl prot	niet
de AOW (onv)	0,06					-0,07		
de bijstand (onv)	0,06		0,07			-0,13		
de Nabestaanden wet (onv)					0,10			
de Ziektewet (onv)	0,07					-0,08		
de Werkloosheidswetten (onv)	0,11		0,07			-0,15		
de Arbeidsongeschiktheidswetten (onv)	0,11		0,06			-0,15		
tevreden met stelsel (tevreden)	-0,11					0,06		

Bron: SCP (CV'00)

De betrekkelijk geringe verschillen tussen de politieke partijen, zoals die uit tabel 4.4 naar voren komen, hebben niet altijd in dezelfde mate bestaan (figuur 4.6).⁴ Tussen 1970 en 2000 liggen de scores van de PvdA en van andere linkse partijen dicht bij elkaar, tussen 1970 en 1980 is de afstand wat groter dan in de jaren daarna. In dezelfde periode sluiten de opvattingen van CDA-stemmers vrij goed aan bij die van de ondervraagden die aan de VVD de voorkeur geven. De meningen van de niet-stemmers bevinden zich tussen beide kampen in. In de meningen over de voorzieningen werd hetzelfde patroon geconstateerd: een scheiding tussen PvdA en Groen Links enerzijds en CDA en VVD anderzijds met de niet-stemmers in de middenpositie (figuur 3.9).

Sinds 1995 is er van convergentie sprake. De meningen van het electoraat voor Groen Links, PvdA en CDA groeien naar elkaar toe. In 2000 liggen de scores van de drie partijen dicht bij elkaar. De mening van de VVD-ers gaat hier van afwijken in de voor de uitkeringen negatieve richting.

Figuur 4.6 De houding jegens de uitkeringen naar partijvoorkeur, 1970-2000 (in gemiddelden)

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP CV ('75-'00)

4.3.3 Sociaal-economische status

Mensen voelen minder voor de uitkeringen naarmate hun inkomensniveau hoger is (tabel 4.5). Deze uitspraak geldt de uitkeringen van de bijstand, van de Ziektewet en van de Werkloosheids- en Arbeidsongeschiktheidszwetten. Het oordeel over de AOW en de Nabestaanden wet is onafhankelijk van het inkomensniveau.

Verder zijn de resultaten weinig opvallend. Lager opgeleiden en ondervraagden met een lager geklasseerd beroep ondersteunen de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. Lager opgeleiden beschouwen de uitkering van de Nabestaanden wet naar verhouding vaak als te laag.

Tabel 4.5 De correlatie tussen de steun voor de sociale uitkeringen en de sociaal-economische status, 2000 (in Pearsoncorrelaties)

	opleiding (hoog)	beroepsniveau (hoog)	inkomen (hoog)	ses totaal (hoog)
de AOW (onv)				
de bijstand (onv)			-0,11	
de Nabestaandenwet (onv)	-0,07			
de Ziektewet (onv)			-0,08	
de Werkloosheidswetten (onv)			-0,15	-0,10
de Arbeidsongeschiktheidswet (onv)	-0,09	-0,09	-0,10	-0,11
tevreden met stelsel (tevreden)				

Bron: SCP (CV'00)

4.3.4 Geslacht en leeftijd

Naarmate de ondervraagden ouder zijn, ondersteunen zij de uitkeringen meer en zijn zij minder tevreden met het stelsel van de sociale zekerheid (tabel 4.6). De Ziektewet vormt hier de enige uitzondering. Vrouwen steunen enkele uitkeringen meer dan mannen, namelijk de AOW, de bijstand en de uitkering bij werkloosheid.

Tabel 4.6 De correlatie tussen de steun voor de sociale uitkeringen en geslacht en leeftijd, 2000 (in Pearsoncorrelaties)

	geslacht (V)	leeftijd (oud)
de AOW (onv)	0,08	0,08
de bijstand (onv)	0,07	0,08
de Nabestaanden wet (onv)		0,15
de Ziektewet (onv)		
de Werkloosheidswetten (onv)	0,06	0,11
de Arbeidsongeschiktheidswet (onv)		
tevreden met stelsel (tevreden)		-0,07

Bron: SCP (CV'00)

4.3.5 Sociale groep

Volgens de literatuur wordt de beoordeling van uitkeringen niet in de laatste plaats ingegeven door het belang dat iemand er bij heeft. Het belang is nauw verbonden met de sociale positie en met de sociale groep waartoe iemand behoort. Het begrip 'belang' kan echter op verschillende wijze worden uitgelegd.

Er kan sprake zijn van een direct of specifiek belang, men steunt de uitkering waar men de meeste baten van mag verwachten. In dat geval mag worden verwacht dat werkenden de werknemersverzekeringen zullen ondersteunen. Werklozen zullen de werkloosheidsuitkering en ook de bijstand positief bezien. Arbeidsongeschikten

zullen de uitkeringen voor arbeidsongeschiktheid welwillend beschouwen. Gepensioneerden zullen allicht voelen voor de AOW.

De visie van degenen met het huishouden als voornaamste bezigheid valt moeilijk te voorspellen. Het zal vooral gaan om gehuwde vrouwen van een wat hogere leeftijd, die zich zullen refereren aan de sociaal-economische positie van hun partner. Op grond van het feit dat de categorie vooral uit vrouwen bestaat, mag echter enige lankmoedigheid jegens de uitkeringen worden verwacht (tabel 4.6). De scholieren en studenten komen evenmin direct met de sociale zekerheid in aanraking. Wellicht zullen zij zich refereren aan de sociale positie van hun ouders. De categorie bestaat echter uit jongeren, die volgens tabel 4.6 weinig adhesie voor de uitkeringen vertonen. Het ligt dus niet voor de hand dat scholieren en studenten de sociale zekerheid sterk zullen steunen.

Er is een andere redenering mogelijk, waarbij het belang niet zozeer als specifiek, maar als algemeen wordt gezien. Er loopt dan een scheidslijn tussen werkenden en uitkeringstrekkers in hun oordeel over de uitkeringen. Als deze interpretatie hout snijdt, zullen werkenden alle uitkeringen negatief beschouwen. Zij zouden het gevoel kunnen hebben dat zij de lasten van de uitkeringen moeten opbrengen, terwijl de baten aan anderen ten deel vallen. Daar tegenover zouden werklozen en arbeidsongeschikten zich als solidair kunnen beschouwen met andere groepen van uitkeringstrekkers en de neiging vertonen alle uitkeringen te ondersteunen. Over de gepensioneerden, de huisvrouwen en de scholieren vallen verwachtingen niet goed uit te spreken.

Tabel 4.7 laat zien hoe de leden van de onderscheiden sociale categorieën zich tot de uitkeringen verhouden. Zoals vermeld, zijn de resultaten gebaseerd op de gepoolde waarnemingen van de onderzoeken uit Culturele Veranderingen in Nederland sinds 1991. Het aantal respondenten is groot, ruim 18 000. Daardoor zijn ook coëfficiënten met een geringe waarde nog significant. De lezer doet er misschien verstandig aan vooral te letten op de correlaties die wat hoger uitgevallen zijn, bijvoorbeeld die met een waarde van 0,06 of meer.

Of men nu aan alle cijfers uit tabel 4.8 betekenis toe wil kennen of niet, het patroon van de resultaten is duidelijk.

De werkenden vinden van alle uitkeringen dat zij voldoende of zelfs te hoog zijn. Bij de Werkloosheidswet is dit oordeel het meest uitgesproken. De werkenden zijn overwegend ontevreden over het stelsel als geheel. Daar staan de arbeidsongeschikten tegenover. Zij vinden alle uitkeringen onvoldoende.

Onder de werklozen bestaat eveneens het idee dat de uitkeringen te laag zijn, maar in mindere mate dan bij de arbeidsongeschikten. De coëfficiënten zijn lager. Bovendien steunen de werklozen de uitkeringen voor de arbeidsongeschiktheid niet in het bijzonder. Hier komt mogelijk toch weer de specifieke interpretatie van het belang naar voren.

Gepensioneerden houden er weinig uitgesproken opvattingen op na. Zij zijn in enige mate ontevreden met de sociale zekerheid en zij vinden in elk geval dat

arbeidsongeschikten genoeg inkomen krijgen. Verwonderlijk genoeg hoeft de AOW van hen niet hoger te worden, terwijl dat bij ouderen in het algemeen wel het geval is (tabel 4.6).

De huisvrouwen staan gunstig tegenover de uitkeringen. Er zijn daarbij geen uitzonderingen, zodat niet de aard van de uitkering van betekenis is, maar eerder het feit dat het hier vooral om vrouwen gaat. De scholieren en studenten vinden het wel genoeg met de uitkeringen.

Tabel 4.7 De correlatie tussen de steun voor de sociale uitkeringen en activiteitscategorie, 1991-2000 (gepoolde waarnemingen, in Pearsoncorrelaties)

	werkt > 15 uur (n = 8931)	werkloos (n = 505)	arbeids- ongeschikt (n = 1019)	gepensio- neerd (n = 1481)	huishou- den (n = 4186)	scholier/ student (n = 1398)
de AOW (onv)	-0,03	0,02	0,06	-0,03	0,04	-0,06
de bijstand (onv)	-0,08	0,04	0,06		0,06	
de Nabestaanden wet (onv)			0,05		0,06	-0,12
de Ziektewet (onv)	-0,08	0,03	0,07		0,05	-0,02
de Werkloosheidswetten (onv)	-0,12	0,04	0,08		0,09	-0,03
de Arbeidsongeschiktheidswet (onv)	-0,05		0,08	-0,03	0,06	-0,05
tevreden met stelsel (tevreden)	-0,02	0,04	0,07	-0,03	0,03	-0,07

Bron: SCP (CV'91-'00)

4.3.6 Gegevens in samenhang

Evenals bij de voorzieningen zijn de meningen over de uitkeringen geresseerd op de persoonsgegevens (zie 3.4.2). De invloeden van de persoonsgegevens zijn dus gezuiverd voor elkaar weergegeven. De partijvoorkeur en de demografische gegevens zijn, evenals in hoofdstuk 3, als afzonderlijke blokken ingevoerd om na te gaan welke van de twee de belangrijkste verklaring biedt.

Het inkomen is hier gebruikt in plaats van de opleiding, zoals in tabel 3.23 over de voorzieningen nog gebeurde. Als het gaat om de uitkeringen, een typisch financiële aangelegenheid, heeft het inkomen meer belang dan het opleidingsniveau (tabel 4.5).

De meningen over de uitkeringen laten zich minder goed uit de gekozen persoonsgegevens verklaren dan die over de voorzieningen. In tabel 4.9 zijn de verklaarde varianties laag te noemen. Aan de afzonderlijke regressiecoëfficiënten kan nog betekenis worden gehecht.

Volgens tabel 4.8 hebben leeftijd en inkomen de neiging om de verschillen tussen de aanhangers van diverse politieke partijen weg te verklaren. Bij de leeftijd zijn vier van de zes coëfficiënten significant. De ouderen steunen de AOW, de nabestaanden wet, en de werkloosheidsuitkering meer dan jongeren. Zij zijn vaker dan de jongeren tevreden. Mensen met lagere inkomens oordelen positief over het ziekengeld en over de

werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. De tegenstelling tussen de aanhangers van de Socialistische Partij en de vvd blijft zichtbaar, maar beperkt zich tot de werkloosheid en de arbeidsongeschiktheid. Bij de stemmers op het CDA verschijnt een coëfficiënt, die er op duidt dat zij de AOW vaker voldoende vinden dan de aanhangers van de andere partijen. De opvattingen van de PvdA-aanhang worden geheel door leeftijd en inkomen verklaard.

Tabel 4.8 De invloed van politieke partij, geslacht, leeftijd en inkomen op meningen over de uitkeringen, 2000 (in bèta's)

	SP	Gr links	PvdA	D66	CDA	VVD	kl niet prot	ge-slacht (V)	leef-tijd (hoog)	inko-men (hoog)
de AOW (onv)					-0,10			0,09	0,15	
de bijstand (onv)										
de Nabestaanden wet (onv)									0,13	
de Ziektewet (onv)										-0,10
de Werkloosheidswetten (onv)	0,10					-0,12			0,13	-0,13
de Arbeidsongeschiktheidswet (onv)	0,13					-0,11				-0,08
tevreden met stelsel (tevreden)					-0,10				0,08	

Bron: SCP ('00)

De verklaring met behulp van de partijvoorkeur is iets sterker dan die met de demografische gegevens al ontloopt de betekenis van beide groepen van predictoren elkaar niet veel. De partijvoorkeur verklaart gemiddeld ongeveer 2,8% van de afhankelijken en de demografische factoren verklaren ruim 1,61%. De omgekeerde volgorde van invoer verandert het beeld niet ingrijpend. De variantie wordt iets anders verdeeld: de demografische gegevens verklaren gemiddeld bijna 2% als zij als eerste worden ingevoerd, de partijvoorkeur verklaart dan ruim 2,4%.

Tabel 4.9 De totale verklaarde variantie en die van de politieke partijen en geslacht, leeftijd en inkomen afzonderlijk, 2000 (in procenten)

	politieke partijen	geslacht, leeftijd, opleiding	totaal
AOW	1,9	2,8	4,7
Bijstand	2,3	1,0	3,3
NBW	1,9	2,1	4,0
ZW	1,6	1,1	2,7
WW	4,8	3,1	7,9
AAW/WAO	5,1	0,6	5,7
tevredenheid	1,9	0,6	2,5
gemiddeld % verklaard	2,8	1,6	4,4

Bron: SCP (CV'00)

Tabel 4.10 over de betekenis van de sociale groep heeft een andere basis dan de voorafgaande tabel 4.8, doordat de bestanden van de onderzoeken uit 1991 en latere jaren gecombineerd zijn. Het aantal respondenten is daardoor ruim tien maal zo hoog. De coëfficiënten van tabel 4.10 zijn sneller significant. Desondanks blijken belangrijke uitkomsten na statistische zuivering weg te vallen. De werkenden en de uitkeringstrekkers staan niet langer tegenover elkaar. Als er rekening wordt gehouden met de groepssamenstelling naar geslacht, leeftijd en inkomen, houden werkenden er geen bijzondere opvattingen over de uitkeringen op na. Bij de werklozen is dat eveneens het geval. De arbeidsongeschikten blijken bijstand, werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkering te blijven steunen. De bijzondere opvattingen van de huisvrouwen zijn, zoals werd verondersteld, toe te schrijven aan het feit dat zij voornamelijk vrouw zijn en niet aan hun sociale positie. Het oordeel van de scholieren en studenten over de uitkeringen blijft hard, ook als er rekening mee gehouden wordt dat zij jong zijn. Het is niet duidelijk welke factor er dan in het spel is.

De resultaten voor het inkomen trekken aandacht. Lager opgeleiden zijn consequent pro-uitkering, hoger opgeleiden zien de sociale zekerheid liever beperkt. Er is sprake van een verschillende afweging van belangen, maar deze wordt uiteindelijk niet aangetroffen bij werkenden en bij uitkeringstrekkers, maar bij degenen met hogere en lagere inkomens. Als mensen financieel goed af zijn, hebben zij al snel het gevoel dat zij betalen voor anderen. Zij willen dit offer beperken. Voor de lagere inkomens geldt deze afweging niet. Zij zijn naar verhouding vaak op de uitkeringen aangewezen en zien die graag wat hoger.

Tabel 4.10 De invloed van sociale groep, geslacht, leeftijd en inkomen op meningen over de uitkeringen, 1991-2000 (gepoolde waarnemingen, in bèta's)

	werkt > 15 uur	werk- loos	arbeids on- gesch.	gepens.	huish.	scho- lier/ student	gesl. (V)	leeft. (hoog)	ink. (hoog)	verkl var in %
de AOW (onv)						-0,11	0,08		-0,11	3
de bijstand (onv)			0,05				0,09	0,07	-0,08	2
de Nabestaanden wet (onv)						-0,09		0,09	-0,04	3
de Ziektewet (onv)							0,06		-0,11	3
de Werkloosheidswetten (onv)			0,05	-0,05				0,14	-0,13	5
de Arbeidsongeschikt- heidswet (onv)			0,06			-0,05	0,05		-0,08	2
tevreden met stelsel (tevreden)				-0,06		-0,09			-0,08	2

Bron: SCP ('00)

4.4 Samenvatting

Het feit dat iemand een Nederlander is, bepaalt tot op enige hoogte de steun die hij aan de uitkeringen geeft. Landenvergelijkend onderzoek doet vermoeden dat de Nederlanders vrij gunstig tegenover de sociale zekerheid staan. Zij zijn geneigd de verantwoordelijkheid voor een algemene inkomensgarantie bij de overheid te leggen.

De soort uitkering is van belang voor de mate van adhesie. In 2000 ontmoet de nabestaanden wet de meeste instemming. Daarop volgen in een aflopende reeks de bijstand en de AOW en de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. De werkloosheidsuitkering wordt betrekkelijk weinig ondersteund in die zin dat zeer veel mensen deze uitkering voldoende of zelfs te hoog vinden. Dit geldt in nog sterkere mate voor de Ziektewet, waarbij moet worden bedacht dat deze uitkering op 100% van het loon is gefixeerd. Deze rangorde van populariteit blijft in de loop van de tijd ongeveer hetzelfde. Zij treedt ook op in tijden van economische teruggang.

De volksverzekeringen, uitkeringen die in principe voor iedereen gelden, genieten meer steun dan de werknemersverzekeringen. Uitkeringen die volgens langbestaande stereotypen bestemd zijn voor 'deerniswekkende categorieën', zoals bejaarden, nabestaanden en zieken, ondervinden meer steun dan andere. Verder is het idee dat een groep van uitkeringstrekkers over extra hulpbronnen beschikt, vermoedelijk van belang. Dit komt naar voren bij de AOW, die voor veel gepensioneerden niet langer de enige inkomensbron is. Verder heeft de adhesie de neiging toe te nemen bij uitkeringen, waarop recent is bezuinigd. De ingreep in de uitkeringen voor arbeidsongeschikten in de jaren negentig is hiervan een voorbeeld.

De soort van uitkering is dus van belang voor de steun, maar geen van de genoemde mogelijkheden tot verklaring is echt afdoende.

De tijd, het moment van ondervraging, is van belang voor de adhesie. Evenals bij de voorzieningen volgt de steun voor de uitkeringen de conjunctuur. Zij is laag in perioden van economische teruggang en hoog in tijden van groei. Het publiek gaat kennelijk uit van een eenvoudig idee van verdeling. Bij een hoge welvaart kunnen overheid en uitkeringstrekkers meer krijgen dan bij geringe economische groei het geval is. Anders dan bij de voorzieningen komt de steun van het publiek voor de uitkeringen door de jaren heen op een hoger niveau te liggen. Het ziet er naar uit dat de gehechtheid aan de sociale zekerheid de afgelopen decennia is toegenomen of gelijk is gebleven. Dat de bezuinigingen van de jaren tachtig en negentig gepaard zijn gegaan met toenemende ontevredenheid over het stelsel als geheel, wijst in die richting. De voor de uitkeringen gunstige ontwikkeling verhindert echter niet dat de instemming in de tweede helft van de jaren negentig, als de economie zich nog gunstig ontwikkelt, toch afneemt. Alleen bij de AOW en bij de nabestaanden wet is dit niet het geval.

Over de houding van verschillende bevolkingscategorieën valt het volgende op te merken. Ouderen voelen duidelijk meer voor de uitkeringen dan jongeren. Vrouwen doen dit meer dan mannen. Het inkomen bepaalt van alle persoonsgegevens het denken over de sociale zekerheid het meest. Hoe lager het inkomen is, hoe groter de adhesie, vooral bij de bijstand, de werkloosheidsuitkering en de uitkering voor arbeidsongeschikten.

De stemmers op de Socialistische Partij staan tegenover de aanhangers van de VVD. De eersten staan positief tegenover de uitkeringen, de laatsten negatief. Een gunstige houding wordt eveneens aangetroffen onder de PvdA-ers, maar toch minder sterk dan bij de stemmers op de Socialistische Partij. De mensen met een voorkeur voor één van de andere partijen – Groen Links, D66, CDA en de kleine Protestantse partijen – en de niet-stemmers onderscheiden zich niet of nauwelijks in hun oordeel. Als er rekening mee wordt gehouden dat de aanhang van de politieke partijen mogelijk naar inkomen verschilt, treedt de tegenstelling tussen Socialistische Partij en VVD nog steeds aan den dag. Zij komt echter minder pregnant naar voren, want zij beperkt zich tot werkloosheid en arbeidsongeschiktheid.

De mate waarin de partijvoorkeur dan wel de combinatie van de gegevens geslacht, leeftijd en inkomen de opvattingen bepalen, is ongeveer gelijk.

De negatieve relatie tussen het inkomen en de steun voor de uitkeringen werkt door in het verschil in attitude tussen werkenden en uitkeringstrekkers. De werkenden (betaald werk voor meer dan vijftien uur per week) betonen zich gereserveerd jegens alle onderzochte uitkeringen. De werklozen en arbeidsongeschikten steunen deze. Als er rekening mee wordt gehouden dat het inkomen van werkenden gemiddeld hoger is dan een uitkering, verdwijnt deze tegenstelling uit de resultaten. De werkenden onderscheiden zich in hun oordeel niet langer van de ondervraagden zonder betaald werk. De werklozen doen dat eveneens. De arbeidsongeschikten blijven zich wel van de andere respondenten onderscheiden. Zij vormen een categorie met een eigen mentaliteit op het terrein van de sociale zekerheid. Hetzelfde geldt voor de

scholieren en studenten, die ook als er met hun inkomen en leeftijd rekening gehouden is, uitkeringen weinig ondersteunen.

Noten

- 1 Er is gekozen voor grotere Oost-Europese landen, die in het verleden een band met West Europa hebben onderhouden en voor Rusland.
- 2 In 1970 was de antwoordmogelijkheid 'te hoog' niet opgenomen. In 1975 was dat wel het geval maar met de enquêteursinstructie 'Alleen 'te goed' coderen als de ondervraagde weigert te kiezen tussen voldoende en onvoldoende. 'Te goed' niet oplezen'. Sinds 1998 luidt de instructie als volgt: 'Te goed' niet oplezen! Dit antwoord alleen noteren als de ondervraagde het uit zichzelf noemt. Als de ondervraagde weigert te kiezen tussen voldoende en onvoldoende, dan 'weet niet' noteren.
- 3 Vooral de werklozen zijn met kleine aantallen vertegenwoordigd in de steekproeven. De aantallen arbeidsongeschikten zijn hoger. De categorie heeft in het universum een groter aandeel dan de werklozen. De trefkans is dus groter. Bovendien zijn arbeidsongeschikten in verband met gezondheidsklachten vaker thuis dan werklozen, hetgeen de kans dat zij geïnterviewd kunnen worden vergroot. Bij de aanmaak van het gegeven 'activiteitscategorie' zijn enkele groepen buiten beschouwing gebleven, namelijk militairen, eerste oefening, zoekt voor de eerste keer werk (schoolverlaters en herintreders) en 'anders' of onbekend. De N (geldige cases) is voor 1991-2000 18214. Het totaal aantal werklozen is 505.
- 4 De veranderingen zijn op dezelfde manier weergegeven als die van figuur 3.18. Partijen met geringe aantallen aanhangers in de steekproef of die niet gedurende de gehele periode 1970-2000 in de onderzoeken voorkwamen, zijn weggelaten.

5 Meningen over ongelijkheid

5.1 Enige internationale gegevens

Volgens het *Sociaal en Cultureel Rapport* 1990 namen de Nederlanders in internationaal opzicht een gematigde houding aan tegenover de sociaal-economische ongelijkheid (SCP 1990: 325-327, 346-350). De gegevens waren afkomstig van het International Survey Programme (ISSP) uit 1987. Zij maakten het mogelijk Nederland met acht landen te vergelijken.¹ Een greep uit de resultaten van toen laat zien dat Nederland bij de drie landen hoorde, waarvan de inwoners de inkomensverschillen het meest accepteerden. Bij de instemming met de stelling dat deze verschillen kleiner moesten worden, hoorde Nederland tot de middengroep. Nederland had vaker een plaats in het midden van de reeks van onderzochte landen. Dat was onder meer het geval bij de instemming met een progressieve belastingheffing en bij het idee dat de overheid voor elke burger een behoorlijke levensstandaard diende te garanderen. De gematigde instelling jegens de maatschappelijke ongelijkheid hield mogelijk verband met de vorm van de Nederlandse inkomensverdeling. Deze was in vergelijking met die van andere landen vlak te noemen. Er was dus al een aanzienlijke gelijkheid van inkomens gerealiseerd.²

Enige verspreide internationale gegevens van recenter datum doen vermoeden dat er in de weinig verandering in de situatie is gekomen. Nederland behoort nog steeds tot de Europese landen met een vrij grote inkomensgelijkheid. Volgens gegevens uit 1997 is deze het duidelijkst aanwezig in de Scandinavische landen, Duitsland en Oostenrijk en Nederland (Ras et al. 2002: 7). In Nederland zijn de meningen over de economische ongelijkheid nog steeds gematigd of 'gemiddeld' te noemen. Internationale gegevens over meningen zijn ontleend aan de European Value Study (EVS) of Europees Waardenonderzoek van 1999/2000 en aan het International Survey Programme (ISSP) van 1999. Nederland maakte deel uit van beide onderzoeken. Het is discutabel of de Nederlandse ISSP-resultaten volledig vergelijkbaar zijn met die van de andere landen, omdat de data op een afwijkende manier verzameld zijn. De invloed die de manier van dataverzameling op de resultaten heeft gehad, lijkt in dit geval echter niet van ingrijpende aard te zijn geweest.³ Een kleine selectie van gegevens levert een beeld op dat vrij veel lijkt op dat van 1987.⁴

'Wat is de belangrijkste oorzaak van armoede in de samenleving?', zo luidt één van de vragen in het Europees Waardenonderzoek. Van de Nederlanders geeft 26% een 'maatschappijkritisch antwoord', namelijk dat de samenleving onrechtvaardig is. Nederland schaart zich daarmee in de middengroep van de West- en Zuid-Europese landen. Aan de armen zelf ligt het volgens het Nederlandse publiek ook niet: mensen zijn niet arm omdat zij lui zijn. 14% van de Nederlanders denkt dat armoede uit

luiheid voortkomt, hetgeen internationaal gezien aan de lage kant is. Armoede is evenmin het gevolg van modernisering. Dat denkt men – begrijpelijk genoeg – vooral in Rusland. De Nederlanders koesteren vooral het idee dat de armen door domme pech in hun situatie zijn geraakt. Volgens de Nederlanders is er dus eigenlijk geen bijzondere reden voor armoede aan te wijzen. Hun houding wijst op een zekere afstandelijkheid. In West- en Zuid-Europa geven de Nederlanders dit antwoord het vaakst (33%).

Verder zit er niet veel lijn in de resultaten. In sterk van elkaar verschillende landen, zoals Polen, Zweden en Spanje blameert de bevolking het maatschappelijk systeem het meest. In Denemarken, Griekenland en Tsjechië gebeurt dit het minst. Een duidelijke verdeling tussen West-, Zuid- en Oost-Europa, zoals die bij andere onderwerpen wel gevonden wordt, bestaat hier niet (tabel 5.1).

Tabel 5.1 De belangrijkste reden van armoede in een aantal landen, 2000 (in procenten)

	onrechtvaardige samenleving	pech	luiheid	hoort bij vooruitgang	geen van deze
West- en Zuid-Europa					
Zweden	50	10	7	33	0
Spanje	48	20	20	10	2
Frankrijk	44	14	11	27	3
Italië	38	20	23	16	4
Duitsland	37	12	28	20	4
België	35	27	16	20	2
Ierland	33	23	21	19	4
Verenigd Koninkrijk	31	16	25	24	4
Nederland	26	33	14	18	10
Finland	24	15	23	35	3
Luxemburg	23	32	23	18	4
Oostenrijk	22	14	32	25	7
Portugal	22	23	42	12	2
Griekenland	18	14	30	34	3
Denemarken	17	19	17	34	13
Oost-Europa					
Polen	50	6	23	19	2
Hongarije	38	13	28	19	3
Slowakije	37	11	31	11	9
Rusland	22	10	23	44	1
Tsjechië	19	16	43	18	5

Bron: Halman (2001: 47)

Evenals in 1987 onderschrijven betrekkelijk lage percentages van de Nederlanders de gedachte dat de inkomensverschillen in hun land te groot zijn, dat de overheid die zou moeten verminderen en dat de mensen met een hoog inkomen ook de meeste belasting zouden moeten betalen (tabel 5.2). Ongeveer 15% van de Nederlanders hangt elk van deze meningen aan. De meningsvorming lijkt op die in Duitsland en zelfs op die in de Verenigde Staten, waar het publiek de nivellering slechts weinig ondersteunt. Van de West- en Zuid-Europese landen is Portugal het meest voor nivellering geporteerd. De Fransen beoordelen de nationale inkomensverschillen vaak als te groot, maar dringen in vergelijking met dit oordeel minder aan op overheidsmaatregelen. Van de Oost-Europese nationaliteiten zijn de Russen de grootste voorstanders van nivellering. De volledige beantwoording van de vraag over de wenselijkheid van kleinere inkomensverschillen is opgenomen in de bijlage van dit hoofdstuk (bijlage, tabel B5.1). Als er naast het ‘sterk mee eens’ ook met het minder extreme antwoord ‘mee eens’ rekening wordt gehouden, ondersteunen de Nederlanders de nivellering wat meer, maar ook dan ontbreekt duidelijk enthousiasme.

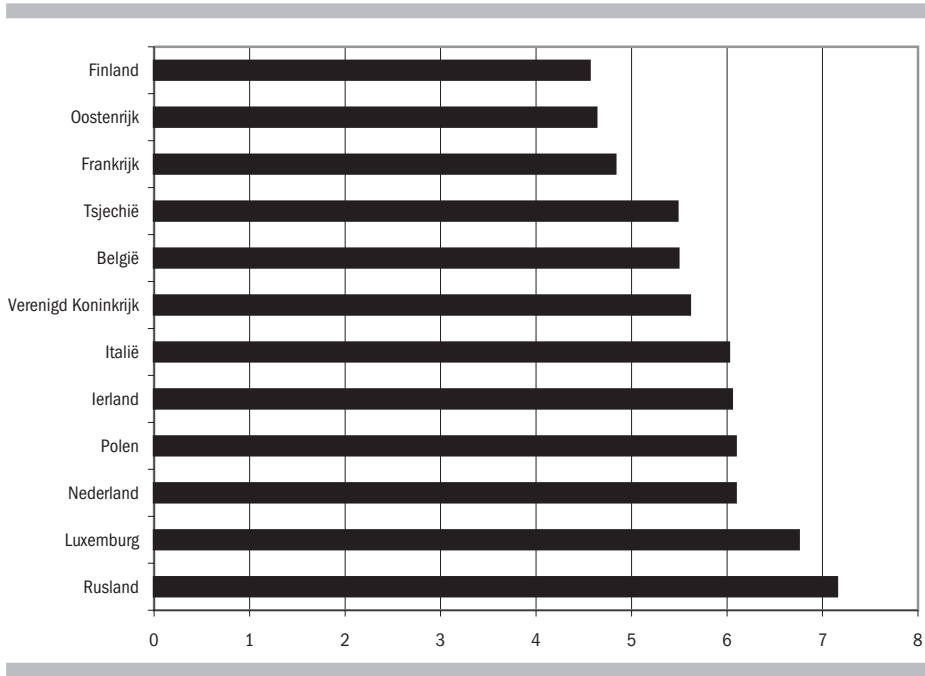
Tabel 5.2 Enige meningen over ongelijkheid in een aantal landen, 1999 (in procenten)

	inkomensverschillen te groot (sterk eens)	overheid moet inkomens- verschillen verminderen (sterk eens)	hogere inkomens meer belasten (sterk eens)
USA	25	11	22
West- en Zuid-Europa			
Portugal	82	70	43
Frankrijk	60	33	25
Oostenrijk	42	30	30
Spanje	36	32	25
Groot-Brittannië	31	19	22
Zweden	29	24	16
Duitsland	26	17	24
Nederland	16	15	14
Oost-Europa			
Rusland	79	62	62
Slowakije	74	42	35
Hongarije	68	48	31
Tsjechië	60	44	28
Polen	48	37	40

SCP (ISSP'99)

De beantwoording van een vraag uit de European Value Study wijst in dezelfde richting. De Nederlanders kiezen namelijk vaker voor een beloning naar individuele inspanning of prestatie dan voor gelijke inkomens (figuur 5.1).

Figuur 5.1 De inkomens moeten gelijk(er) worden (1) vs individuele inspanning meer belonen (10) in een aantal landen, 2000 (in gemiddelden)

Bron: Halman (2001: 165)

Nederlanders mogen dan niet zo zwaar aan de inkomensongelijkheid tillen, zij zijn er toch erg op tegen dat een hoog inkomen privileges oplevert. Het internationaal gezien hoge percentage van 60 vindt het zeer onrechtvaardig dat iemand met een hoog inkomen zich betere gezondheidszorg en beter onderwijs zou kunnen veroorloven dan een ander, die minder verdient. Iemand mag zijn geld in elk geval niet gebruiken om zich in de collectieve sector een voorkeursbehandeling te verwerven (tabel 5.3).

Tabel 5.3 Mening over het kopen van dienstverlening in een aantal landen, 1999 (in procenten)

	Het is zeer onrechtvaardig dat de mensen met de hogere inkomens:	
	betere gezondheidszorg kunnen kopen	beter onderwijs kunnen kopen
USA	29	28
West- en Zuid-Europa		
Nederland	60	60
Frankrijk	60	52
Zweden	51	51
Portugal	49	31
Oostenrijk	46	42
Spanje	46	47
Duitsland	34	34
Groot-Brittannië	20	20
Oost-Europa		
Hongarije	63	64
Tsjechië	34	42
Slowakije	32	41
Rusland	29	36
Polen	24	26

SCP (ISSP'99)

5.2 Veranderingen

5.2.1 Gegevens

De beoordeling van economische ongelijkheid en de wenselijkheid van het nivelleringsbeleid zijn met behulp van de volgende enquêtevragen vastgesteld.

- Een vraag naar de beoordeling van de inkomensongelijkheid, die is gesteld tussen 1975 en 2000. Zijn de verschillen in Nederland te groot, juist goed of te klein?
- Twee vragen over de wenselijkheid van nivellering van inkomensverschillen en verschillen in bezit, gesteld tussen 1970 en 2000.

Deze drie vragen vormen de attitudeschaal 'algemene beoordeling van economische ongelijkheid'. De Cronbach alpha's zijn opgenomen in de bijlage van hoofdstuk 2.

- Over het nivelleringsbeleid zijn tussen 1970 en 1996 vragen gesteld. De aanhef 'de overheid moet' is consequent opgenomen in de formulering van de statements. Moet de overheid kansengelijkheid in het algemeen bevorderen, de inkomensverschillen en de verschillen in bezit verkleinen, vergroten of zo laten? Moet de overheid meer belasting heffen op hogere inkomens of minder belasting vragen van mensen met een laag inkomen? Moet de overheid de belasting op winsten en vermogens verhogen of moet zij dit juist niet doen?⁵

De zes vragen over het overheidsbeleid vormen de houdingsschaal 'maatregelen nivellering'. Ook in dit geval zijn de coëfficiënten te vinden in de bijlage van hoofdstuk 2.

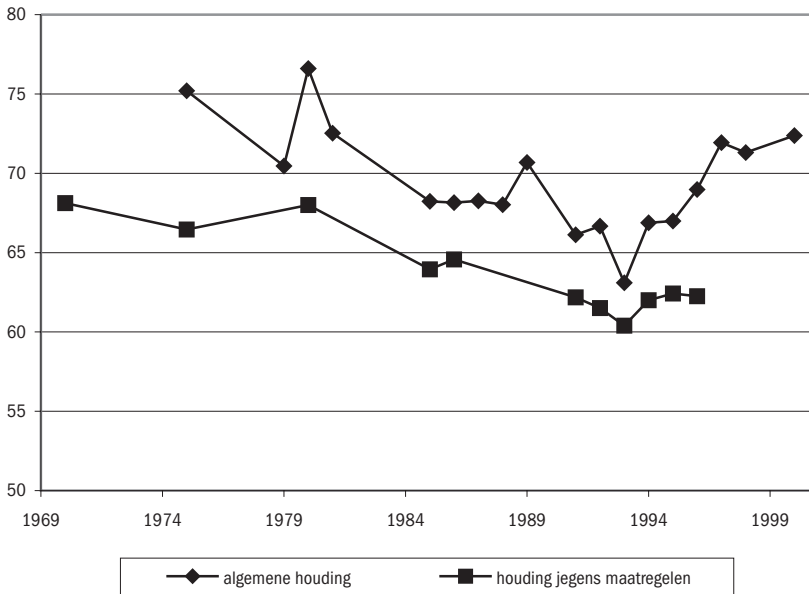
Het project Culturele Veranderingen in Nederland bevat nog meer vragen over de gelijkheid, maar deze vragen zijn slechts in enkele jaren gesteld of hun formulering is verouderd. De vraag naar de acceptatie van standsverschillen vormt een voorbeeld van het laatste. Deze vragen zijn buiten beschouwing gebleven.

5.2.2 De veranderingen globaal gezien

In figuur 5.2 is de verandering van twee houdingen opgenomen. Beide schalen, waarvan de steekproefgemiddelden in de figuur zijn opgenomen, zijn gescoord in de richting van 'meer gelijkheid'. Er zijn drie perioden te onderscheiden.

- Tussen 1970 en 1980 is de verandering onduidelijk. De steun voor het nivelleringsbeleid, de maatregelen, verandert nauwelijks. Bij de algemene beoordeling van de ongelijkheid ontbreekt in 1970 het resultaat, omdat één van de samenstellende vragen in 1975 voor het eerst is gesteld. De adhesie voor meer gelijkheid daalt tussen 1975 en 1979, maar blijkt een jaar later weer gestegen te zijn. In die periode is er dus weinig peil op de resultaten te trekken.
- Tussen 1980 en 1993 neemt de instemming met nivellering volgens beide maatstaven af. Op middellange termijn groeit de acceptatie van economische ongelijkheid.
- Na 1993 komt daar verandering in. De roep om meer gelijkheid klinkt weer luider. Tussen 1993 en 1996 gaat het publiek meer om nivelleringsbeleid vragen.

Figuur 5.2 De houding jegens nivellering, 1970-2000 (in gemiddelden)

Bron: onderzoek Progressiviteit en conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

De houdingen jegens de gelijkheid vertonen dus een golfbeweging. Als van allerlei fluctuaties wordt afgezien is er tussen 1975 en het begin van de jaren negentig sprake geweest van een afnemende steun voor het gelijkheidstreven, die zich in de jaren daarna herstelde. Het oorspronkelijke niveau is in 2000 echter nog niet bereikt. De curve lijkt op die van de overheidsvoorzieningen en op die van de adhesie voor de uitkeringen (figuur 3.6 en figuur 4.4). Het dieptepunt ligt bij de gelijkheid echter niet in het midden van de jaren tachtig, maar treedt zo'n vijf jaar later op. Het verband met de economische conjunctuur, dat bij de voorzieningen en de uitkeringen werd gepostuleerd, bestaat hier vermoedelijk niet. Men zou kunnen redeneren dat neergaande conjunctuur het gelijkheidstreven een impuls geeft, omdat de afname in welvaart bij de lager geplaatsten extra hard aankomt. Opgaande conjunctuur zou het gelijkheidstreven kunnen verminderen, omdat iedereen er financieel wel wat bij krijgt. Of men deze veronderstellingen nu accepteert of niet, het blijkt dat de daling in adhesie tussen 1975 en 1993 zich heeft voortgezet in economisch gunstige en ongunstige perioden.

Bestaat er misschien een verband met de feitelijke ongelijkheid? Gaat een grotere inkomensongelijkheid samen met grotere acceptatie van ongelijkheid op het vlak van de meningen, zodat er van goedkeuring van een reële ontwikkeling kan worden gesproken? Of gaan meer omvangrijke verschillen tussen de inkomens juist gepaard

met het verlangen naar grotere gelijkheid, zodat er van een kritisch opinieklimaat sprake is?

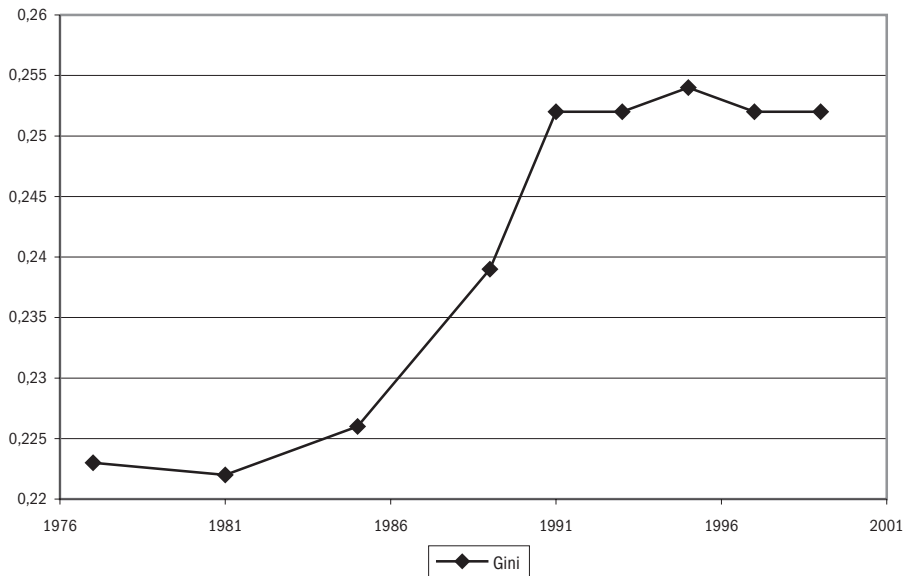
Figuur 5.3 laat zien hoe de Gini-coëfficiënt in twintig jaar tijd veranderd is. De coëfficiënt is een maatstaf voor ongelijkheid van een statistische verdeling. De waarden liggen tussen nul en één. Hoe hoger de getalswaarde is, hoe groter de ongelijkheid. De coëfficiënt is hier toegepast op de huishoudinkomens en gestandaardiseerd voor de omvang van de huishoudens (Pommer et al. 2003: 47-49).

De Gini-coëfficiënt stijgt tussen 1981 en 1991, waarna hij in de jaren negentig min of meer gelijk blijft (figuur 5.3). De inkomensongelijkheid is dus vooral in de jaren tachtig toegenomen. De instemming met inkomensnivellering neemt in dezelfde periode af. Ongelijkheid raakt meer geaccepteerd. De bevolking lijkt vrede te hebben met de grotere economische verschillen.

De jaren negentig zien er anders uit. De feitelijke inkomensongelijkheid blijft gelijk. De Nederlanders willen echter meer van de realiteit. Zij accepteren de gelijkblijvende verschillen in mindere mate. Het oordeel gaat de kritische kant op.

Er valt dus geen eenduidig verband te constateren tussen de feitelijke economische ongelijkheid en het oordeel dat het publiek daarover velt. Eerder is er sprake van opeenvolgende perioden die cultureel van elkaar verschillen. De jaren tachtig komen naar voren als een tijdvak, waarin inkomensongelijkheid werd goedgekeurd en zelfs aangemoedigd. Dat komt overeen met het algemene beeld dat men van de periode heeft. Het was de tijd van het 'Thatcherisme' en dat niet alleen in Groot-Britannië. In de jaren negentig zou dan het gevoel ontstaan zijn dat het zo wel genoeg is geweest met de ongelijkheid en gaan de meningen de andere kant uit.

Figuur 5.3 De ontwikkeling van de inkomensongelijkheid in Nederland, 1977-1999
(in Gini-coëfficiënten, gestandaardiseerd)

Bron: Pommer et al. (2003: 48)

5.3 Afzonderlijke meningen

Internationaal gezien heeft Nederland een vlakke inkomensverdeling en is het verlangen naar nivellering er niet bijzonder dringend van aard (§ 5.1). Deze conclusie komt voort uit de vergelijking van Nederland met andere landen. Zij verhindert niet dat nationale onderzoeksresultaten blijken te geven van een kritische stemming jegens de ongelijkheid. Matiging van het oordeel blijkt vooral doordat het publiek de extreme beantwoording van de meeste enquêtevragen vermijdt.

De kritiek treft de ongelijkheid van inkomens meer dan de ongelijkheid in bezit. In 2000 vindt 66% van de ondervraagden de inkomensverschillen in Nederland te groot, 70% wil dat zij kleiner worden. Deze 70% is de optelsom van 26% voor 'veel kleiner' en 44% voor een beetje kleiner. Van de ondervraagden dringt bij elkaar 51% aan op kleinere verschillen in bezit. 45% wil de bezitsverschillen laten zoals zij zijn, terwijl dat bij het inkomen voor 21% het geval is. Deze situatie wordt, vanzelfsprekend met andere percentages, eveneens in de voorafgaande jaren aangetroffen. Het is niet zonder meer duidelijk waarom het publiek verschil ziet tussen de nivellering van de inkomens en die van het bezit. Het resultaat komt toch niet geheel onverwacht naar voren. Uit de berekening van de Cronbach alpha blijkt dat de items een bruikbare schaal

vormen, maar dat het resultaat nog iets gunstiger zou zijn geweest als de bezitsnivelering uit de berekening was weggelaten. De betreffende gegevens zijn hier niet gepubliceerd. De mening over meer gelijke verschillen in bezit ligt dus aan de rand van het attitudegebied, dat is gemeten. De vraag naar de interpretatie blijft natuurlijk bestaan. Mogelijk gaat het om een afspiegeling van een stand van zaken in de samenleving. Mensen voorzien doorgaans in hun onderhoud met een inkomen uit arbeid, uit vroegere arbeid of uit inkomensoverdracht. Weinigen kunnen rondkomen van inkomen dat uit kapitaal afkomstig is. De rentenier komt bijna niet meer voor. Voor zeer velen zal inkomen meer realiteit hebben dan bezit. Het is eveneens mogelijk dat mensen wel de gelijkheid willen, maar dat er toch de vrees bestaat om de bestaande verhoudingen al te veel te doorbreken. Mogelijk associëren de mensen bezit met de deugd van het sparen. Het is dan overigens onduidelijk waarom een hoog inkomen niet met de deugd van hard werken in verband wordt gebracht. In elk geval spreekt er een zekere matiging uit de cijfers. Wat iemand elke maand ontvangt moet aan banden worden gelegd, maar wat hij eenmaal heeft, mag hij houden (tabel 5.4).

De veranderingen, zoals die eerder werden geconstateerd blijken ook hier. In 1980 wil bijvoorbeeld 76% kleinere inkomensverschillen. In 1991 is dat 56% en in 2000 weer 70%. De afwisseling van perioden, die eerder werd geconstateerd, is bij alle items terug te vinden.

Tabel 5.4 Meningen over ongelijkheid, 1970-2000 (in procenten)

	1970	1975	1980	1985	1991	1995	2000
de inkomensverschillen zijn							
te groot		66	73	57	50	54	66
ongeveer juist		32	25	34	43	41	30
te klein		2	2	10	7	5	4
gewenste inkomensverschillen							
veel groter	1	1	2	3	1	2	2
beetje groter	3	2	3	11	9	7	7
zo blijven	28	25	19	25	34	33	21
beetje kleiner	34	41	40	34	38	39	44
veel kleiner	33	31	36	27	18	19	26
gewenste verschillen in bezit							
veel groter	0	1	1	1	1	1	1
beetje groter	1	1	2	4	3	3	3
zo blijven	44	41	42	55	59	61	45
beetje kleiner	27	37	35	27	26	27	38
veel kleiner	28	21	20	14	11	9	13

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

Gelet op de resultaten van 1996 vormt een algemeen beleid dat gelijke kansen bevordert een uitzondering onder de overheidsmaatregelen. De adhesie is namelijk hoog, 80% is het zeer sterk of sterk met zo'n beleid eens. Dat is meer dan bij het beleid voor inkomensnivellering wordt aangetroffen, dat door bij elkaar 54% wordt gesteund (tabel 5.5). Nivellering via de belastingen zou meer moeten gebeuren door een milde behandeling van lagere inkomens dan door een harde aanpak van de hogere. In 1996 wil bij elkaar 71% minder lasten voor de lagere inkomens en 48% wil meer belasting op de hogere inkomens. Nog 15% onderschrijft een maatregel, waarbij de mensen met een hoog inkomen juist minder belasting zouden betalen. Vrijwel niemand wil dat de lagere inkomens meer belastinggeld opbrengen. Het verschil in de oordelen over inkomen en bezit blijkt ook ten aanzien van de belastingheffing. Het betrekkelijk lage percentage van 32 wil een beleid dat de verschillen in bezit kleiner maakt en 37% wenst dat de belasting op winsten en vermogens wordt verhoogd (tabel 5.6).

Het patroon van verandering valt volgens de verwachting uit. Tussen 1970 en 1980 verandert er weinig. Tussen 1980 en 1991 vermindert de instemming met de nivellerende maatregelen. De steun voor kansengelijkheid blijft daarbij het meeste op peil: 85% in 1980 en 80% in 1991. Ter vergelijking: in 1980 wil 52% dat de overheid de verschillen in bezit kleiner maakt, in 1991 is dat 32%. Tussen 1991 en 1996 verandert er tenslotte niet zoveel.

Tabel 5.5 De mening over algemene beleidsmaatregelen voor nivellering, 1970-1996 (in procenten)

	1970	1975	1980	1985	1991	1996
de overheid moet kansengelijkheid bevorderen						
sterk voor	52	33	33	22	27	24
voor	36	45	52	54	53	56
voor, noch tegen	8	11	8	14	13	15
tegen	4	8	6	10	6	5
sterk tegen	1	2	2	1	1	1
de overheid moet inkomensverschillen verkleinen						
sterk voor	29	25	24	15	14	16
voor	31	38	45	42	37	38
voor, noch tegen	16	15	10	19	18	22
tegen	18	17	15	21	23	21
sterk tegen	6	5	4	4	7	4
de overheid moet verschillen in bezit verkleinen						
sterk voor	21	20	17	8	8	8
voor	26	31	35	25	24	24
voor, noch tegen	20	20	18	27	23	31
tegen	27	22	26	34	35	30
sterk tegen	7	7	5	6	10	6

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

Tabel 5.6 De mening over enkele belastingmaatregelen, 1970-1996 (in procenten)

	1970	1975	1980	1985	1991	1996
de overheid moet de belasting op de hogere inkomens						
sterk verhogen	26	23	29	28	19	17
beetje verhogen	27	31	39	35	34	31
zo laten	26	31	24	26	32	37
beetje verlagen	13	11	6	8	11	11
sterk verlagen	8	5	2	3	4	4
de overheid moet de belasting op de lagere inkomens						
sterk verhogen	1	1	0	0	0	0
beetje verhogen	2	2	2	1	1	1
zo laten	18	23	29	26	28	27
beetje verlagen	30	38	44	45	42	49
sterk verlagen	50	36	25	28	28	22
de overheid moet de belasting op winsten en vermogens						
sterk verhogen	24	16	15	14	13	12
beetje verhogen	23	27	31	28	27	25
zo laten	29	34	37	38	39	41
beetje verlagen	13	16	13	13	14	15
sterk verlagen	12	8	5	6	6	8

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

5.4 Het oordeel van bevolkingscategorieën

5.4.1 Partijvoorkeur

De mening van verschillende bevolkingscategorieën is nagegaan voor het laatste beschikbare jaar van onderzoek Voor de algemene houding jegens nivellering is dat de peiling van 2000. Voor de opvatting over de maatregelen gaat het om 1996. In de tabellen zijn, zoals gebruikelijk, alleen de coëfficiënten vermeld met een significantieniveau van 5% of hoger.

Ongelijkheid en nivellering zijn onderwerpen, die aanhangers van de linkse partijen en de vvd aan spreken, zij het op een verschillende manier. Bij de algemene houding staan de Socialistische Partij, Groen Links en de PvdA tegenover de vvd. Bij alle drie items blijkt dat de aanhangers van de linkse partijen voorstanders van nivellering zijn en het electoraat van de vvd tegen stemt (tabel 5.7). Bij de maatregelen is het beeld hetzelfde, alleen zijn de verbanden tussen voorkeur voor de Socialistische Partij en kleinere verschillen in bezit en een hogere belasting op winsten en vermogens niet-significant. De aanhang van de Socialistische Partij lijkt vooral gespitst op inkomensnivellering. De aanhangers van D66 voelen voor minder belasting op lagere inkomens, maar verder is de nivellering voor deze stemmers eigenlijk geen issue. Dat is

evenmin het geval bij het electoraat van het CDA, de kleine protestantse partijen en de niet-stemmers (tabel 5.8).

Tabel 5.7 De correlatie tussen de steun voor nivellering en de partijvoorkeur, 2000 (in Pearsoncorrelaties)

	SP	Groen Links	PvdA	D66	CDA	VVD	KI Prot	niet
oordeel inkomensverschil (te groot)	0,11	0,09	0,08			-0,19		
gewenste inkomensverschil (veel kleiner)	0,12	0,10	0,07			-0,17		
gewenste verschil bezit (veel kleiner)	0,10	0,10	0,08			-0,10		

Bron: SCP (CV'00)

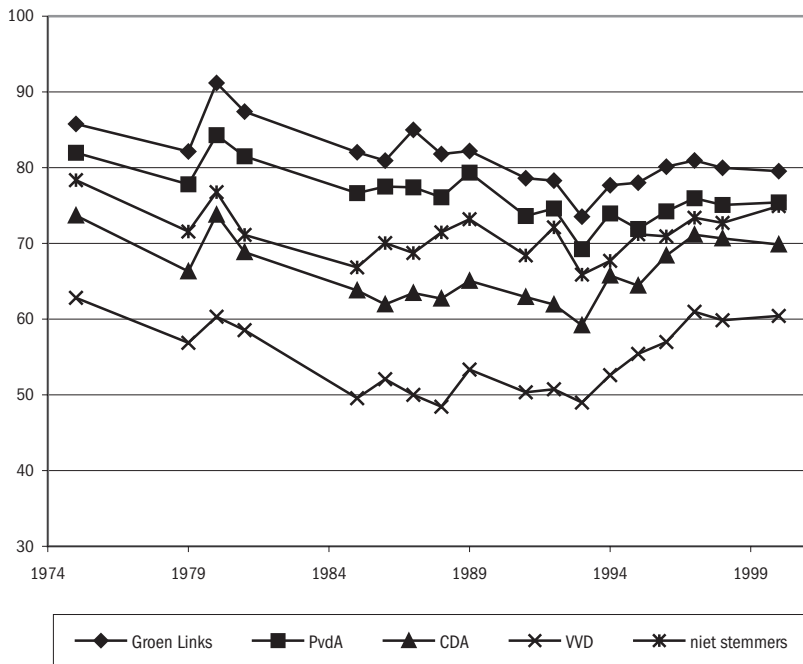
Tabel 5.8 De correlatie tussen de steun voor nivellerende maatregelen en de partijvoorkeur, 1996 (in Pearsoncorrelaties)

	SP	Gr Links	PvdA	D66	CDA	VVD	KI Prot	niet
gelijke kansen (niv)	0,06	0,11	0,10			-0,12	-0,05	
inkomensverschil (niv)	0,08	0,16	0,10			-0,23		
verschil bezit (niv)		0,13	0,11			-0,17		
belast hoger inkomen (meer)	0,07	0,11	0,10			-0,20		
belast lagere inkomens (minder)	0,07	0,11	0,11	0,06		-0,15		-0,07
belast winst vermogen (meer)		0,04	0,04			-0,09		

SCP (CV'00)

Tussen 1975 en 2000 volgen de opvattingen van de verschillende groepen van partij-aanhangers de algemene trend, zoals die in de figuur 5.2 is weergegeven. Tussen 1980 en 1993 daalt de steun voor nivellering onder alle categorieën van stemmers, daarna stijgt zij weer. Het zou voorstelbaar zijn geweest als stemmers op een linkse partij de nivellering in versterkte mate zouden steunen als het maatschappelijk klimaat zich voor dit beleid ongunstig ontwikkelde. Voor stemmers op de vvd laat zich een analoge veronderstelling formuleren. Zij zouden juist met meer ongelijkheid in moeten stemmen. Dit blijkt niet het geval te zijn. Ook al is een categorie van stemmers voorstander van nivellering, zij gaat niet in tegen de tijdgeest. Politieke partijen roeien met hun programma's misschien tegen de stroom op, hun aanhangers doen dit niet (figuur 5.4).

Figuur 5.4 De algemene houding jegens nivellering naar partijvoorkeur, 1975-2000 (in gemiddelden)

Bron: SCP (CV'75-'00)

5.4.2 Sociaal-economische status

Hoe hoger de sociaal-economische status van de respondent is, hoe minder hij voor nivellering voelt. Het inkomen is daarbij misschien iets belangrijker dan de opleiding, al ontlopen de beide statusindicatoren elkaar weinig in gewicht (tabel 5.9 en tabel 5.10). Ook hier blijkt dat het publiek de maatschappelijke ongelijkheid meer associeert met de ongelijkheid van inkomens dan met verschillen in bezit. Bij de algemene visie zijn de betreffende coëfficiënten significant, maar aan de lage kant. Bij de totaal-telling van de sociaal-economische status slaat de coëfficiënt niet uit (tabel 5.9). Bij de hogere belasting op winsten en vermogens geldt dat eveneens. De relatie tussen deze maatregel en het beroepsniveau is afwezig (tabel 5.10).

Tabel 5.9 De correlatie tussen de steun voor nivellering en de sociaal-economische status, 2000 (in Pearsoncorrelaties)

	opleiding (hoog)	beroepsniveau (hoog)	inkomen (hoog)	ses totaal (hoog)
oordeel inkomensverschil (te groot)	-0,12	-0,12	-0,17	-0,16
gewenste inkomensverschil (veel kleiner)	-0,08	-0,10	-0,15	-0,13
gewenste verschil bezit (veel kleiner)	0,03	0,04	-0,05	

Bron: SCP (CV'00)

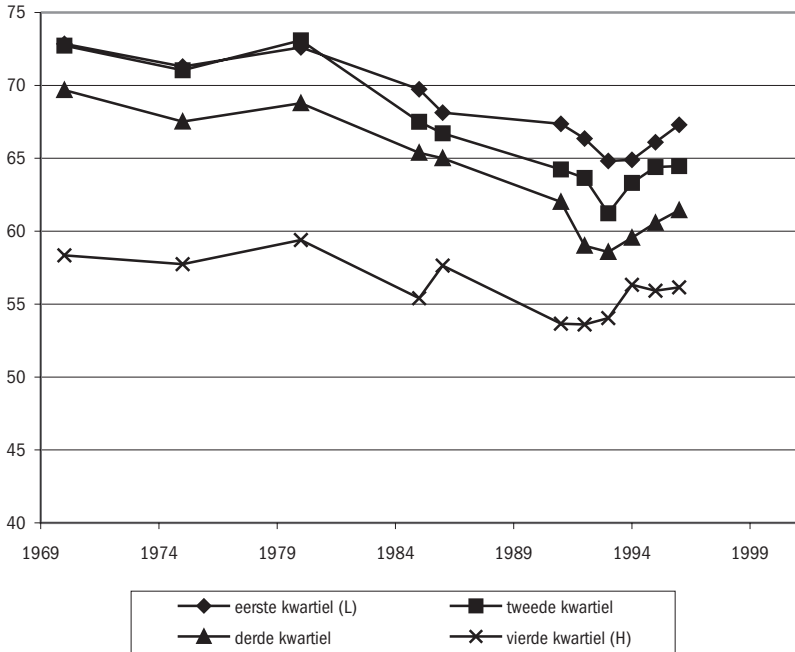
Tabel 5.10 De correlatie tussen de steun voor nivellerende maatregelen en de sociaal-economische status, 1996 (in Pearsoncorrelaties)

	opleiding (hoog)	beroepsniveau (hoog)	inkomen (hoog)	ses totaal (hoog)
gelijke kansen (niv)		-0,05	-0,09	-0,06
inkomensverschil (niv)	-0,04	-0,07	-0,17	-0,12
verschil bezit (niv)			-0,09	-0,07
belast hoger inkomen (meer)	-0,12	-0,14	-0,23	-0,19
belast lagere inkomen (minder)				
belast winst vermogen (meer)	-0,08		-0,06	

SCP (CV'00)

Figuur 5.5 toont de verandering in de houding jegens de nivellerende maatregelen tussen 1970 en 1996, uitgesplitst naar inkomenskwartielen. De opvatting over de maatregelen is hier weergegeven, omdat deze nauw met het inkomen verbonden zijn. Er is immers onder meer sprake van belastingmaatregelen (tabel 5.6). In de figuur is te zien dat de steun voor de maatregelen vooral onder de respondenten in het hoogste kwartiel gering is. Verder blijkt er, evenals in figuur 5.4, een overheersende tijdsinvloed te bestaan. De opvattingen binnen de vier inkomenscategorieën volgen de algemene trend.

Figuur 5.5 De houding jegens nivellerende maatregelen naar inkomen, 1970-1996 (in gemiddelden)

Bron: onderzoek Progressiviteit en Conservatisme 1970 (Middendorp); SCP (CV'75-'00)

5.4.3 Geslacht en leeftijd

Ouderen zijn vaker voorstander van nivellering dan jongeren. Vrouwen zijn vaker voorstander dan mannen, maar het beeld is hier minder consequent dan bij de leeftijd het geval is (tabel 5.11 en tabel 5.12). De generatie, waartoe men behoort, heeft enige betekenis voor het oordeel over ongelijkheid. Oudere generaties ondersteunen de nivellering meer dan de meer recente. De verschillen zijn echter betrekkelijk gering. Geen van de onderscheiden generaties keert zich in het bijzonder van de nivellering af of gaat deze in opvallende mate ondersteunen. De resultaten zijn hier niet gepubliceerd.

**Tabel 5.11 De correlatie tussen de steun voor nivellering en geslacht en leeftijd, 2000
(in Pearsoncorrelaties)**

	geslacht (v)	leeftijd (oud)
oordeel inkomensverschil (te groot)	0,05	0,11
gewenste inkomensverschil (veel kleiner)		0,10
gewenste verschil bezit (veel kleiner)		0,05

Bron: SCP (CV'00)

Tabel 5.12 De correlatie tussen de steun voor nivellerende maatregelen en geslacht en leeftijd, 1996 (in Pearsoncorrelaties)

	geslacht (v)	leeftijd (oud)
gelijke kansen (niv)	0,05	0,05
inkomensverschil (niv)		0,09
verschil bezit (niv)	0,05	0,09
belast hoger inkomen (meer)		0,11
belast lagere inkomen (minder)		0,17
belast winst vermogen (meer)		0,09

SCP (CV'00)

5.4.4 Gegevens in samenhang

De verschillen in opvatting tussen de verschillende bevolkingscategorieën zijn zoals in voorafgaande hoofdstukken eveneens gebeurde, gezuiverd voor hun samenstelling naar geslacht, leeftijd en een statusgegeven. Zij zijn eveneens in twee groepen ingevoerd. Als statusgegeven is er het inkomen gekozen, omdat dit gegeven meer met de opvattingen samenhangt dan opleiding of beroepsniveau.

Opvattingen over nivellering laten zich beter uit persoonsgegevens verklaren dan die over voorzieningen en uitkeringen. De verklaarde varianties van de regressies in tabel 5.14 zijn hoger dan die in tabellen 3.24, 4.9 en 4.10.

Het patroon van uitslagen dat in de tabellen 5.7-5.12 wordt aangetroffen, blijft na statistische zuivering grotendeels intact. De tegenstelling tussen de linkse partijen en de aanhang van de vvd blijft bestaan, met dien verstande dat de oorspronkelijke samenhang tussen de algemene opvattingen over nivellering en de PvdA toegeschreven moeten worden aan de samenstelling naar geslacht, leeftijd en inkomen van de aanhang. Als het op de maatregelen aankomt, blijven de PvdA-stemmers de nivellering steunen. De duidelijke uitslagen bij het electoraat van de vvd zijn opvallend. Degenen die op deze partij willen stemmen hebben een grote kans om tegen nivellering gekant te zijn, ongeacht hun leeftijd, hun inkomen en ongeacht het feit dat zij man of vrouw zijn. De lagere inkomens steunen de nivellering, ongeacht het geslacht en de leeftijd van de ondervraagden en ongeacht hun partijvoorkeur. Vrouwen ondersteunen de nivellering meer dan mannen.

De eenzame coëfficiënt, die aangeeft dat de stemmers op de kleine protestantse partijen in zekere mate afkering zijn van meer kansengelijkheid, is moeilijk te interpreteren. Het resultaat werd eerder aangetroffen (tabel 5.8). Het blijft na zuivering bestaan, hetgeen er op duidt dat het idee aan eigen is aan dit deel van de stemmers. Het valt echter niet in te zien waarom de aanhangers van het orthodoxe protestantisme nu juist dit aspect van de nivellering zouden afkeuren en andere niet. De niet-stemmers zouden graag zien dat de verschillen in bezit kleiner worden en dat mensen met een lagere inkomen minder belasting betalen. Aan deze geïsoleerde uitkomsten moet maar niet te veel betekenis worden gehecht (tabel 5.13).

De grootste weerstand tegen nivellering en nivelleringsbeleid bestaat dus onder degenen die op de VVD zijn georiënteerd, onder de jongeren, onder de hogere inkomens en onder de mannen. Ondersteuning wordt aangetroffen onder de aanhangers van linkse partijen, de ouderen, de lagere inkomens, de ouderen en de vrouwen.

Tabel 5.13 De invloed van politieke partij, geslacht, leeftijd en inkomen op meningen over nivellering, 1996 en 2000 (in bèta's)^a

	SP	Gr links	PvdA	D66	CDA	VVD	KI Prot	niet	gesl. (v)	leeftijd (hoog)
algemene opvattingen										
inkomensverschillen (te groot)	0,08		0,07			-0,23			0,09	0,09
gewenste inkomensverschillen (kleiner)	0,10					-0,18			0,08	0,09
gewenste verschil in bezit (kleiner)	0,10	0,08				-0,15			0,08	0,07
de overheid moet:										
kansen (gelijk)		0,09	0,08			-0,17	-0,11		0,09	0,12
inkomensverschillen (kleiner)	0,09	0,15	0,13			-0,21				0,10
verschil in bezit (kleiner)		0,10	0,10			-0,18	0,07	0,09		0,15
belasting hogere inkomens (hoger)	0,09	0,12	0,11			-0,18				0,12
belasting lagere inkomens (lager)							0,09	0,06		0,09
belasting winsten, vermogens (hoger)	0,06	0,19	0,16	0,11		-0,15				0,16

a De algemene opvattingen: 2000; de overheid moet...: 1996.

Bron: SCP (CV'96 en CV'00)

Over het algemeen verklaart de partijvoorkeur uiteindelijk meer van de variantie dan de overige gegevens (tabel 5.14). Het politiek standpunt zou gemiddeld 8,3% van het denken over ongelijkheid bepalen. Ook in dit geval doet de volgorde van invoer er weinig toe. Van de onderzochte complexen van meningen beantwoordt het denken over ongelijkheid wellicht het meeste aan het gebruikelijke beeld van een ideologie, dat wil zeggen een geheel van voorstellingen dat met een politieke stroming of met een maatschappelijke positie verbonden is. Daar is slechts een enkele uitzondering op. Het idee dat lagere inkomens in de belastingheffing ontzien moeten worden, is in politiek opzicht algemeen van aard (tabel 5.13).

Tabel 5.14 De totale verklaarde variantie en die van de politiek partijen en geslacht, leeftijd en inkomen afzonderlijk, 1996 en 2000 (in procenten)^a

	politieke partijen	geslacht, leeftijd, inkomen	totaal
algemene opvattingen			
inkomensverschillen (te groot)	9,1	2,9	12,0
gewenste inkomensverschillen (kleiner)	6,9	2,4	9,3
gewenste verschil in bezit (kleiner)	5,5	1,3	6,8
de overheid moet:			
kansen (gelijk)	7,7	2,4	10,1
inkomensverschillen (kleiner)	12,7	2,9	15,6
verschil in bezit (kleiner)	8,7	3,5	12,5
belasting hogere inkomens (hoger)	10,3	5,1	15,3
belasting lagere inkomens (lager)	2,6	1,7	4,3
belasting winsten, vermogens (hoger)	11,2	3,0	14,3
gemiddeld % verklaard	8,3	2,8	11,1

a De algemene opvattingen: 2000; de overheid moet...: 1996.

Bron: SCP CV'96 en CV'00)

5.5 Samenvatting

Nederland is internationaal beschouwd een land met een vlakke inkomensverdeling en gematigde opvattingen over ongelijkheid. Deze conclusie neemt niet weg dat het meer en deel van de Nederlanders kritisch tegenover de maatschappelijke ongelijkheid staat. De kritiek geldt overigens meer de inkomensongelijkheid dan de ongelijkheid in bezit.

Tussen 1980 en 1993 is ongelijkheid meer geaccepteerd geraakt. In de jaren negentig komt er een eind aan deze ontwikkeling. Grotere gelijkheid wordt meer gewenst en de steun voor nivelleringsbeleid groeit. Er is hier geen relatie met de economische conjunctuur of met de feitelijke ongelijkheid. Het gaat hier vooral om de invloed van periode of tijd.

Meningen over ongelijkheid hangen beter met de partijvoorkeur en andere persoonsgegevens samen dan die over overheidsvoorzieningen en die over de uitkeringen. Vooral het denken over ongelijkheid lijkt een ideologisch karakter te hebben.

De grootste weerstand tegen nivellering en nivelleringsbeleid bestaat onder degenen die op de vvd zijn georiënteerd, onder de jongeren, onder de hogere inkomens en onder de mannen. Ondersteuning wordt aangetroffen onder de aanhangers van linkse partijen, de ouderen, de lagere inkomens, de ouderen en de vrouwen.

Noten

- 1 Deze landen waren: de Verenigde Staten, Australië, Zwitserland, Groot-Brittannië, West-Duitsland, Hongarije, Italië en Oostenrijk. Samen met Nederland hadden negen landen aan het onderzoek deelgenomen.
- 2 Op grond van de beantwoording van de vraag naar het inkomen werd in 1987 per land de Theil-coëfficiënt berekend.
- 3 Het ISSP-onderzoek over 'maatschappelijke ongelijkheid' is in Nederland gehouden met een computerpanel van het NIPPO, Capi@home. In de andere landen is zo'n instrument niet benut. Daar is gebruik gemaakt van face-to-face ondervraging, van telefonische enquêtes of van postenquêtes.
- 4 De keuze van de landen is zoveel mogelijk op dezelfde manier gemaakt als in de hoofdstukken 3 en 4.
- 5 De reeksen zijn na 1996 niet voortgezet ten gevolge van plaatsgebrek in de vragenlijsten.

6 Samenvatting

6.1 Quartaire sector en sociaal draagvlak

Deze studie bevat de rapportage van dertig jaar onderzoek naar tijdreeksen van meningen over de quartaire sector. De tijdreeksen komen voort uit het project Culturele Veranderingen in Nederland van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). De meningen indiceren positieve dan wel negatieve opvattingen over het gevoerde beleid. De opvattingen zijn in hun totaliteit gekenmerkt met het begrip sociaal draagvlak of subjectieve instemming: de houding tegenover of de gehechtheid aan het beleid. Er zijn drie beleidsterreinen onderscheiden: de voorzieningen, de uitkeringen en de sociaal-economische nivellering.

Voor bepaalde onderwerpen, bijvoorbeeld het milieubeleid, maakt het gedrag deel uit van het draagvlak. Er is hier van af gezien het gedrag bij de beschouwingen te betrekken. Er is doorgaans geen sprake van vrijwillige medewerking aan het beleid. Het gedrag ligt institutioneel vast. Men moet belasting en premies betalen. Bovendien valt bij veel beleid het corresponderend gedrag niet aan te wijzen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het nivelleringsbeleid.

Het gaat in deze studie evenmin om de feitelijke vraag naar quartaire diensten. Daarover zijn in andere studies van het Sociaal en Cultureel Planbureau gegevens te vinden. De feitelijke vraag wordt geacht voort te komen uit demografische ontwikkelingen in combinatie met sociale en individuele problemen en de mogelijkheden om die te verhelpen.

Gegevens over het sociale draagvlak verschaffen wel inzicht in het klimaat van instemming of afkeuring onder de bevolking of in de bereidheid uitbreiding, dan wel de krimp van de dienstverlening te accepteren. Als er omgebogen moet worden, ontmoet de overheid dan wel of niet een willig oor?

Er is de volgende vraag gesteld.

- Hoe heeft het sociale draagvlak van de quartaire sector zich sinds 1970 qua niveau van steun en qua structuur van de meningsvorming ontwikkeld?

6.2 De structuur van de meningen

Hoeveel er ook verandert in de niveaus van steun voor de voorzieningen, de structuur van het sociale draagvlak blijft stabiel. Stabiliteit bestaat echter niet in alle opzichten. In de loop van de tijd gaan de mensen minder consistent op de voorgelegde vragen reageren. Dit blijkt uit de ontwikkeling van de schalen in het project Culturele Veranderingen in Nederland. Bij de schalen gaat het om groepjes van inhoudelijk verwante items, die zo sterk samenhangen dat zij een attitude of houding indiceren. De onderlinge samenhang, uitgedrukt in de Cronbach alpha als maat voor schaalbaarheid, verzwakt. Deze ontwikkeling heeft vooral in de jaren negentig plaatsgevonden. De

verzwakking van de samenhangen is gering, maar zij treedt consequent op bij vrijwel alle schalen. Een zodanige veroudering van vraagstellingen, dat zij het publiek weinig meer te zeggen hebben, is niet uitgesloten, maar vormt naar het zich laat aanzien geen afdoende verklaring. Toegenomen enquête-moeheid onder het publiek zou althans een deel van het verschijnsel kunnen verklaren. Niet alleen willen er steeds minder mensen aan surveys deelnemen, degenen die nog willen participeren, zouden zich minder op een nauwkeurige beantwoording van de vragen kunnen concentreren.

Verminderde consistentie in de beantwoording laat de verdeling van houdingen en meningen in groepen of onderling samenhangende complexen voorlopig onaangetast. Tussen 1970 en 2000 vallen de opvattingen in Nederland in twee grote groepen te verdelen. Opvattingen over het sociaal-economisch beleid – overheidsuitgaven, voorzieningen en uitkeringen – vormen een complex, dat als de tegenstelling tussen progressiviteit en conservatisme kan worden gekenmerkt. Respondenten antwoorden meer naar de ene of naar de andere kant. In het tweede complex hebben opvattingen over huwelijk en gezin, de rolverdeling tussen man en vrouw en de opvoeding een plaats. Liberaliteit en traditionalisme zijn hier de polen, waartussen de opvattingen van het individu variëren. Er valt nog op te merken dat opvattingen over democratisering zich doorgaans bij de libertair traditionele dimensie voegen. Hetzelfde geldt voor opvattingen over het al dan niet streng straffen van misdadigers. Er is overigens ook iets voor te zeggen om hier een zelfstandig complex in te zien. De resultaten zijn op dit punt onduidelijk.

De combinatie van twee dimensies met elk twee polen levert vanzelfsprekend een vier deling op. Ruwweg vallen de meningen in Nederland dan ook in vier groepen uiteen. Mensen kunnen progressief en libertair zijn, maar ook conservatief en libertair. Zij kunnen progressief en traditioneel denken, maar ook conservatieve en traditionele standpunten innemen. Vooruitstrevendheid, dan wel een meer behoudende instelling, zijn dan ook geen eenduidige begrippen. Mensen kunnen vooruitstrevend zijn op het ene gebied maar niet op het andere. Meer concreet geformuleerd: een individu kan voor hogere uitkeringen en sociale gelijkheid uitspreken, maar tegelijkertijd vinden dat het bij de rolverdeling tussen man en vrouw maar bij het oude moet blijven.

Aan het eind van de jaren negentig – om precies te zijn in de peiling van 1996 – lijkt deze vier deling te worden doorbroken. Er is enige reden om aan te nemen dat de eerder geconstateerde dimensies moeten worden aangevuld met gunstige, dan wel minder gunstige opvatting over minderheden en migranten. In dat geval zou er niet meer van een vier deling in de meningsvorming sprake zijn, maar van een achtdeling. Het individu zou bijvoorbeeld progressief en libertair kunnen denken, maar tegelijkertijd gunstig of ongunstig tegenover minderheden kunnen staan. Helaas sluit de beschikbaarheid van de gegevens het uit na te gaan of de ‘minderheden-dimensie’ voor de jaren negentig ook al bestond. De omstandigheid dat minderheden en migranten in de loop van de tijd steeds meer als probleem worden beschouwd, pleit ervoor de nieuwe indeling als een recent verschijnsel te zien. Het valt niet te verwachten dat de nieuwe dimensie snel zal verdwijnen, ook al zijn de peilingen van Culturele

Veranderingen in Nederland er misschien niet langer omvangrijk genoeg om haar te constateren.

6.3 Enige internationale aspecten

Het Nederlandse draagvlak voor de quartaire sector vertoont in vergelijking met andere landen weinig bijzondere trekken. Vooral in landen waar de verzorgingsstaat beperkt genoemd moet worden, stelt de bevolking collectieve dienstverlening op hoge prijs. Dit is vooral het geval in Zuid Europa. Mensen willen vooral wat er in hun ogen ontbreekt. De omvang van de Nederlandse verzorgingsstaat maakt het begrijpelijk dat Nederland wat de voorkeur voor de quartaire sector betreft, internationaal een middenpositie inneemt. Ondanks lacunes in de data laat zich concluderen dat de Nederlanders in de jaren negentig voornamelijk tegenstanders waren van een volledige privatisering van voorzieningen. Regulering en financiering door de overheid wilden zij wel, maar zij waren tevens voorstander van een combinatie van overheidszorg met de activiteiten van andere maatschappelijke instituties en eigen initiatief.

Als het om de uitkeringen gaat, is het draagvlak in Nederland wellicht wat sterker dan gemiddeld. De Nederlanders zijn er bijvoorbeeld vrij sterk toe geneigd om van de overheid een garantie voor ieders welvaart te verlangen.

Op het gebied van de sociale nivellering doet zich een paradox voor. In nationale enquêtes tonen de Nederlanders zich overwegend voorstanders van nivellering. Volgens internationale vergelijking hoort Nederland echter tot de landen waar de sociale ongelijkheid het minst als probleem wordt onderkend. Het ideaal van de gelijkheid mag dan leven in Nederland, elders is dat nog meer het geval. Het feit dat Nederland, vergeleken met andere landen, reeds een vlakke inkomensverdeling heeft, is hier vermoedelijk voor verantwoordelijk.

Het gaat bij deze conclusie in de eerste plaats om economische gelijkheid of om de grootte van inkomensverschillen. Daarin denken de Nederlanders gematigd. Dat is niet meer het geval bij de mogelijkheid dat kapitaalkrachtige cliënten voor zichzelf een betere gezondheidszorg gaan kopen of beter onderwijs voor hun kinderen aan gaan schaffen. Daar is de Nederlandse bevolking duidelijk op tegen en dat geldt ook in internationaal opzicht. Inkomensverdeling en economische ongelijkheid mogen in Nederland dan als minder problematisch worden ervaren dan verwacht, met onderschrijft de stelling dat de quartaire sector gelijkheid van levenskansen hoort te bevorderen.

6.4 Draagvlak: voorzienigen, uitkeringen en nivellering

6.4.1 Niveaus van steun

De kracht van een sociaal draagvlak valt niet exact in één getal uit te drukken, daarvoor zijn de opvattingen van de bevolking te genuanceerd. Op grond van zo'n dertig jaar aan tijdreeksen mag niettemin worden aangenomen dat de Nederlanders positief tegenover de quartaire sector staan. Meninge, die zeggen dat de overheid minder

aan voorzieningen moet doen, vinden doorgaans weinig aanhang. Een voor de quartaire sector minder gunstige ontwikkeling in de meningen komt vrijwel altijd tot uiting doordat de instemming van de zeer positieve mening naar de gematigd positieve opvatting of naar het neutrale standpunt verschuift. Er bestaat natuurlijk verschil in de aanhang voor de verschillende voorzieningen. Zulke verschillen laten zich niet in alle opzichten goed verklaren. Niettemin laat zich vaststellen dat voorzieningen, waarvan zeer veel mensen profiteren, hoog genoteerd staan. Het gaat daarbij om ordehandhaving, om criminaliteitsbestrijding, om de zorg, om het onderwijs en om de volkshuisvesting. Het milieubeleid ondervindt nog vrij veel steun, maar die is in het verleden aanzienlijk hoger geweest. Minder populair zijn culturele voorzieningen, waarvan het publiek kennelijk aanneemt dat zij ten goede komen aan een elite en de voorzieningen voor minderheden. In dit geval heeft de overheidsinspanning betrekking op een subcategorie van de bevolking, waar bovendien nogal negatief over wordt gedacht. Dat wil zeggen dat de bevolking ongelijke behandeling of discriminatie in meerderheid afkeurt, maar dat een voorrangbeleid evenmin omvangrijke steun geniet. De toelating van migranten ziet men graag beperkt.

Het positieve oordeel geldt voor de sociale uitkeringen in mindere mate. Een aanzienlijk deel van de ondervraagden vindt de uitkeringen namelijk hoog genoeg. Uitkeringen die in principe voor iedereen bestemd zijn, worden positiever beoordeeld dan uitkeringen voor een specifieke categorie. De volksverzekeringen staan meer in de gunst dan de werknemersverzekeringen. Er zitten echter nogal wat haken en ogen aan deze verklaring. Allerlei overwegingen laten echter onverlet dat het op peil houden van de sociale zekerheid een belangrijke prioriteit van beleid wordt gevonden. Ondanks bedenkingen en klachten lijkt de bevolking niet van de sociale zekerheid af te willen.

Een groot deel van de bevolking stemt in met inkomensnivellering, zowel met het principe als met de daartoe strekkende beleidsmaatregelen. De nivellering van het bezit is veel minder een noodzaak. Men kan hier een vorm van gematigd denken in zien. De inkomens mogen niet te ver uit elkaar lopen, maar wat iemand nu eenmaal heeft, mag hij houden.

6.4.2 Veranderingen

De instemming met voorzieningen en uitkeringen volgt de economische conjunctuur. In perioden van economische teruggang – die tussen 1970 en 1974, tussen 1975 en 1985 en opnieuw rond 1990 optraden – neemt de adhesie af. Als de conjunctuur er beter op wordt, komt de steun weer op een hoger niveau. De positieve en negatieve fluctuaties wegen tegen elkaar op. In dertig jaar tijd is de steun voor de quartaire sector uiteindelijk op ongeveer hetzelfde niveau gebleven.

Op lange termijn is er van een u-vormige verandering van de ondersteuning sprake, zowel bij de voorzieningen als bij de uitkeringen. Tussen 1970 en ongeveer 1985 daalt de adhesie, daarna stijgt zij weer tot bijna het oorspronkelijke niveau. Ook op de lange termijn verloopt de ontwikkeling van de meningen parallel aan die van de

economische conjunctuur. Tussen 1970 en ongeveer 1985 worden de volumemutaties van het bruto nationaal product in achtereenvolgende jaren kleiner, daarna stijgen zij.

Het draagvlak voor sociaal-economische nivellering veranderde op een andere manier. Tussen 1980 en 1994 nam de instemming met grotere gelijkheid en met het daarmee corresponderend beleid af. In de tweede helft van de jaren negentig krijgt de nivellering weer meer steun. Ook in dit geval is er sprake van een golfbeweging in de meningen. Deze volgde de conjunctuur echter niet. Het valt op dat de afwending van de nivellering voornamelijk plaats vond in de jaren tachtig, toen de feitelijke inkomensongelijkheid er groter op werd. Dit duidt op toenemende acceptatie van ongelijkheid, die past bij het beeld dat er van de jaren tachtig bestaat. Gedurende de jaren negentig bleef de feitelijke inkomensongelijkheid op hetzelfde niveau. De wens deze te verkleinen, kreeg meer aanhang.

Aan het eind van de jaren negentig ontstaat kritiek op het beleid bij enkele voorzieningen of onderwerpen: de ordehandhaving, de zorg en het onderwijs. Daar zouden voorzieningen voor de combinatie van kinderverzorging met betaalde arbeid aan toe gevoegd kunnen worden. De kritiek richt zich – met een enkele toevoeging – vooral op voorzieningen met een algemeen belang, waarvan zeer velen profiteren. De nadruk die de bevolking rond 2000 opnieuw op het welzijn legde, heeft dus een voorgeschiedenis.

Alles bij elkaar verlangt het publiek aan het einde van de jaren negentig naar meer welzijn en meer gelijkheid. Welke invloed de vermindering van de economische groei na 2000 heeft gehad, moet nog blijken. In een enkel opzicht zou er verandering in de wensenlijst kunnen komen. Het prijsbeleid – de beheersing van de kosten van het levensonderhoud – behoorde tot nu toe niet tot de echt belangrijke prioriteiten. Gelet op recente ontwikkelingen zal dit onderwerp vrijwel zeker aan belang winnen. Bovendien heeft het prijsbeleid een centrale plaats in de meningsvorming. De waardering voor dit beleid bepaalt namelijk de waardering voor het overheidsbeleid als geheel in belangrijke mate. De kosten van het levensonderhoud zullen waarschijnlijk in de resultaten van volgende enquêtes als aangrijpingspunt worden geaccentueerd.

6.5 Bevolkingscategoriën

6.5.1 Voorzieningen

De opvattingen over de voorzieningen weerspiegelt de verdeling van de bevolking in categorieën met een politiek linkse of rechtse voorkeur of met een oriëntatie op het centrum. Degenen die op de Socialistische Partij, op Groen Links of op de PvdA zouden stemmen als er verkiezingen waren, staan tegenover de aanhangers van de VVD. De linkse stemmers zijn over het algemeen voorstander van voorzieningen. Bij de VVD huldigt men in meerderheid het standpunt dat deze beter beperkt kunnen blijven. Vooral de PvdA stemmers staan positief tegenover migranten, bij de VVD dringt men in elk geval aan op beperking in de toelating. De VVD-stemmers hebben – als vrijwel de enigen – een vrij hoge waardering voor het gevoerde beleid. Zij zijn tevreden met de bestaande situatie. De aanhangers van CDA en van D66 hebben geen

uitgesproken meningen over de wenselijkheid van de voorzieningen. Zij vormen het politieke midden. De aanhangers van de kleine protestantse partijen kunnen daar aan worden toegevoegd. Niet-stemmers houden er evenmin uitgesproken meningen op na, niet alleen bij de voorzieningen, maar ook op de andere onderzochte beleidsterreinen.

Naast de partijvoorkeur is de sociaal-economische status van de ondervraagde van belang. Mensen met een lager inkomen en mensen met een lagere opleiding ondersteunen vooral de basisvoorzieningen, dat wil zeggen het complex van zorg, orde-handhaving, leefbaarheid in de steden, prijsbeleid, sociale zekerheid en werkgelegenheidsbeleid. Hoe hoger de opleiding van de mensen is, hoe meer zij instemmen met beleid voor allochtonen en hoe soepeler zij willen zijn bij de toelating van buitenlanders.

6.5.2 Uitkeringen

Over het algemeen laten de meningen over de uitkeringen zich slecht verklaren met de gebruikelijke persoonsgegevens, waaronder de partijvoorkeur. Wel staan de aanhangers van de Socialistische Partij en VVD vooral in hun mening over de werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidswetten op de verwachte manier tegenover elkaar. De sociale zekerheid is onder de bevolking echter in mindere mate een politiek issue dan men denken zou.

De kans dat werkenden ooit een beroep zouden kunnen doen op een uitkering kleurt hun meningen niet ten gunste van dit beleid. Zij vinden de uitkeringen namelijk al gauw hoog genoeg. Vermoedelijk speelt de sociale samenstelling van de werkenden naar geslacht, leeftijd en inkomen een rol. Na statistische zuivering onderscheiden de werkenden zich tenminste niet meer van de anderen.

Van de uitkeringsontvangers zelf geven nemen vooral de arbeidsongeschikten duidelijk een standpunt in. Zij geven steun aan de bijstand, de werkloosheids- en de arbeidsongeschiktheidsuitkering.

Over het algemeen is vooral het inkomen belangrijk voor het oordeel over de uitkeringen. In de analyses wisselt het belang van dit persoonskenmerk al naar gelang de gegevens waar het mee wordt gecombineerd. Ondanks deze bedenking geldt toch dat de mensen met lagere inkomens de uitkeringen ondersteunen en dat de hogere inkomens dit in veel mindere mate doen.

Ouderen ondersteunen de uitkeringen. Jongeren – in dit geval vooral de scholieren en studenten – nemen een vrij hard standpunt jegens de uitkeringen in.

6.5.3 Nivellering

De partijvoorkeur heeft meer dan bij de voorzieningen en de uitkeringen betekenis voor de mening over de nivellering en het nivelleringsbeleid. In termen van politieke scheidslijnen is de gelijkheid dus vooral de toetssteen. De meningen van de stemmers op Socialistische Partij, Groen Links en PvdA staan opnieuw vrijwel consequent tegenover die van de VVD-aanhang. De eerste groep vindt nivellering hard nodig, de tweede vindt dat zeker niet. Stemmers op de centrumpartijen – CDA en D66 – houden

er hier geen uitgesproken mening op na. Zuivering met geslacht, leeftijd en inkomen nuanceert dit beeld wel iets, maar niet ingrijpend.

Nivellering is vanzelfsprekend een onderwerp, waarmee een financieel belang verbonden is. Geslaagd beleid betekent immers dat mensen met een lager inkomen er geld bij krijgen, terwijl degenen die beter af zijn geld af moeten staan. Het zal dan ook geen verbazing wekken, dat het inkomensniveau veel van de meningen verklaart. Mensen met lagere inkomens zijn voorstanders van grotere gelijkheid, mensen met hogere inkomens zijn er doorgaans op tegen.

Naarmate men ouder is ondersteunt met de nivellering meer. Vrouwen zijn vaker voorstander dan mannen.

6.6 Slotconclusie

Als de economische conjunctuur daalt, boet het sociale draagvlak voor de quartaire sector aan kracht in. De aanhang voor het oordeel dat uitgaven voor voorzieningen en uitkeringen niet verder mogen groeien neemt dan toe. Als de conjunctuur verbetert, herstelt het draagvlak zich weer. In dertig jaar tijd is het draagvlak, zowel op korte als op lange termijn verzwakt, maar daar is steeds een versterking op gevolgd. Uiteindelijk is de instemming met het beleid van de quartaire sector ongeveer gelijk gebleven. De instemming met inkomensnivellering is grotendeels onafhankelijk van de conjunctuur. Toch doet zich daarbij eveneens de afwisseling van afkalving en herstel voor.

Vanzelfsprekend brengt de bevolking de kosten van de quartaire sector op. Enkele opvattingen over de belastingdruk wijzen uit dat deze last als drukkend wordt ervaren. Het voordeel dat de quartaire sector brengt weegt kennelijk zwaarder in de oordeelsvorming, want de houdingen zijn toch overwegend positief. De baten van de quartaire sector zijn of in principe voor iedereen bestemd of zij zijn over verschillende bevolkingscategorieën gespreid. Enkele daarvan – bejaarden en zieken – spreken de mensen bovendien emotioneel aan. De quartaire sector biedt een systeem van ‘elk wat wils’. Langdurig doorgevoerde bezuinigen vallen op den duur niet in goede aarde. Zij doen dit zeker niet als zij voorzieningen treffen, waarvan veel mensen profiteren, zoals blijkt uit de klachten over ordehandhaving, zorg en onderwijs.

Enerzijds maken de positieve houding jegens de quartaire sector en zijn achtergrond het onwaarschijnlijk dat in de publieke opinie het draagvlak werkelijk ingrijpend zal verzwakken. Anderzijds zorgt de relatie met de conjunctuur zorgt er voor dat de eisen aan de overheid niet tot in het oneindige zullen stijgen. Als de verlangens op een hoog niveau zijn, zal een conjuncturele omslag er immers voor zorgen dat zij weer dalen. Het sociale draagvlak kent tot op grote hoogte zelfregulering. Er is sprake van een bandbreedte, waarbinnen de eisen aan het beleid variëren. In de jaren negentig lijkt er enige verandering op te treden. De conjunctuur stijgt dan nog, maar de instemming met de voorzieningen en de uitkeringen blijft over het algemeen op het zelfde niveau. Enkele geselecteerde voorzieningen vormen hier een uitzondering op.

Hoe de situatie zich verder zal ontwikkelen en wat de invloed van de recente conjuncturele omslag zal zijn, moet verder worden onderzocht.

De conclusies, die gaandeweg de productie van dit rapport zijn getrokken, geven aanleiding tot meer beschouwingen dan hier konden worden gehouden. Één element verdient het om in een slotbeschouwing nog enige aandacht te krijgen. Het is waarschijnlijk dat de overheid de komende jaren niet alleen versterkt zal worden aangesproken op de handhaving van enkele voorzieningen, maar eveneens op de beheersing van de prijzen, ofwel de kosten van levensonderhoud.

Literatuur

- Arts, W. en J. Gelissen (1999). Verzorgingsstaten in soorten. Op zoek naar ideaal- en reële typen. *Mens en Maatschappij*, 74, 2.
- Barret, P.T. et al. (1998). The Eysenk Personality Questionnaire. An Examination of the Factorial Similarity of P, E, N, and L across 34 Countries. *Personality and Individual Differences*, 25, 805-819.
- Becker, J.W. (1998). Het Nederlandse onderzoek naar culturele veranderingen sinds 1970. De rol van Ivan Gadourek. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (Lezing ter gelegenheid van de 75e verjaardag van Ivan Gadourek, gehouden aan de RU Groningen op 29 april 1998).
- Becker, J.W. (2000). Zijn culturele veranderingen autonoom? Een terugblik op het project Culturele Veranderingen in Nederland. In: *Jaarboek 2000 van de Nederlandse Vereniging voor Marktonderzoek en Informatiemanagement*. Haarlem: Uitgeverij de Vrieseborch.
- Becker, J.W. en R. Vink (1994). *Secularisatie in Nederland, 1966-1991*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau (Sociale en Culturele Studies 19).
- Becker, J.W. et al. (1996). Publieke opinie en milieu. Een verkenning van het sociale draagvlak voor het milieubeleid op grond van survey-gegevens. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Becker, J.W., J. de Hart en J. Mens (1997). *Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Becker, J.W. en H. de Wit (2000). *Secularisatie in de jaren negentig*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2000/3).
- Borre, O. (1995). Beliefs and the Scope of Government. In: O. Borre en E. Scarbrough (red.). *The Scope of Government. Beliefs in Government*, vol. 3. Oxford: Oxford University Press.
- Van den Broek, A. (1996). *Politics and Generations. Cohort Replacement and Generation Formation in Political Culture in the Netherlands*. Tilburg: Tilburg University Press.
- CBS (2001). *Nationale Rekeningen 2001*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Easton, D. (1975). A re-assessment of the concept of political support. *The British Journal of Political Science*, 5, 435-457.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. Londen: Penguinbooks.
- Van 't Eind, G.J. en C.A. de Kam (1982). Heroverweging van bezuinigingen op de publieke uitgaven. *Economisch statistische berichten*, 67, 296-301.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Felling, A., J. Peters en O. Schreuder. *Burgerlijk en onburgerlijk Nederland*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1983.
- Gadourek, I. (1982). *Social Change as Redefinition of Roles*. Assen: Van Gorcum, 1982.
- Gelissen, J. (2001). *Worlds of Welfare, Worlds of Consent? Public Opinion on the Welfare State*. Tilburg: Universiteit van Tilburg (dissertatie).
- Groot, H. de, en E. Pommer 1987. *Individuele voorkeuren voor collectieve voorzieningen*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau (Cahier 55).
- Halman, L. et al. (1987). *Traditie, secularisering en individualisering*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Halman, L. (2001). *The European Values Study. A Third Wave. Source Book of the 1999/2000 European Values Study Surveys*. Tilburg: Tilburg University/EVS/WORC.
- Hamblin, R.L., R.B. Jacobson en J.L.L. Miller (1973). *A Mathematical Study of Social Change*. New York: Wiley, 1973.

- Knol, H.R. (1980). *Dominante houdingspatronen in een pluriforme samenleving*, Groningen.
- Koole, R. (1995). *Politieke partijen in Nederland*. Utrecht: Het Spectrum.
- Middendorp, C.P. (1976). *Progressiveness and Conservatism*. Amsterdam.
- Middendorp, C.P. (1979). *Ontzuiling, politisering en resaturatie in Nederland*. Boom: Meppel.
- Middendorp, C.P. (1991) *Ideology in Dutch Politics. The Democratic System Reconsidered 1970-1985*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Middendorp, C.P. (1994). De ideologische cultuur van de arbeidersklasse. Evolutie van hun posities op de dimensies van 'libertair-autoritair' en 'links-rechts' tussen 1970 en 1992. In H. de Witte (red.). *Op zoek naar de arbeidersklasse. Een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen, Nederland en Europa*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1994.
- Motivaction (2001). *Het nationaal vrijheidsonderzoek i.s.m. het Comité 4 en 5 Mei*. Amsterdam: Motivaction (www.motivaction.nl).
- Nas, M. (1999). *Duurzaam milieu, vergankelijke aandacht. Een onderzoek naar meningen, media en milieu*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau (Cahier 165).
- NIPO (2002). *Het WIN-model. Waardensegmentatie in Nederland*. Amsterdam: NIPO.
- Pommer, E., J. van Leeuwen en M. Ras (2003). *Inkomen verdeeld. Trends in ongelijkheid, herverdeling en dynamiek*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (Onderzoeksrapport 2003/3).
- Ras M.R.M., E. Pommer en J.M. Wildeboer Schut (2002). *Income on the Move. Report on Income Distribution, Poverty and Redistribution*. European Commission, Directorate-General for Employment and Social Affairs.
- SCP (1978). *Sociaal en Cultureel Rapport 1978*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Sdu.
- SCP (1980). *Sociaal en Cultureel Rapport 1980*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (1994). *Sociaal en Cultureel Rapport 1994*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (1995). *Sociale en Culturele Verkenningen 1995*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau (Cahier 120).
- SCP (1996). *Sociaal en Cultureel Rapport 1996*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (1998). *Sociaal en Cultureel Rapport 1998. 25 jaar sociale verandering*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (1999). *Sociaal en Culturele Verkenningen 1999*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2000). *Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Nederland in Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2001). *De sociale staat van Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 14).
- SCP (2002). *Sociaal en Cultureel Rapport 2002*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2002.
- Smith, T.W. (with assistance from G.J. Rich) (1980). *A Compendium of Trends on General Social Survey Questions*. Chicago: National Public Opinion Research Center (NORC).
- Veenhoven, R. (2002). *Het grootste geluk voor het grootste aantal. Geluk als richtsnoer voor beleid*. Rotterdam: EUR.
- Wildeboer Schut, J.M., J.C. Vrooman en P.T. de Beer (2000). *De maat van de verzorgingsstaat. Inrichting en werking van het sociaal-economisch bestel in elf westerse landen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2000/1).
- De Witte en Scheepers (red.) (1999). *Ideology in the Low Countries. Trends, Models and Lacunae*. Assen: Van Gorcum.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2002-2003) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0097-7 (EUR 10).

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1 (EUR 41).

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2 (EUR 34).

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-X (EUR 49,50).

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001) (\$ 99,50).

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8 (EUR 11).

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 Years of Social Change in The Netherlands; Key Data from the Social and Cultural Report 1998. Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-X (EUR 11).

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4 (EUR 13,40).

SCP-publicaties 2001

2001/1 Gewenste groei. Bevolkingsgroei en sociaal-ruimtelijke ontwikkelingen in ex-groei-kernen (2001). ISBN 90-377-0031-4 (EUR 15,90).

2001/2 Noch markt, noch staat. De Nederlandse non-profitsector in vergelijkend perspectief (2001). ISBN 90-377-0027-6 (EUR 27,30).

2001/3 Onderwijs in allochtone levende talen. Een verkenning in zeven gemeenten (2001). ISBN 90-377-0050-0 (EUR 13,60).

2001/4 Verstandig verzorgd. Een empirisch onderzoek naar de efficiëntie van de intramurale zorg voor verstandelijk gehandicapten (2001). ISBN 90-377-0051-9 (EUR 11,35).

2001/5 Trends in de tijd. Een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening (2001). ISBN 90-377-0068-3 (EUR 15,90).

2001/6 Vrij om te helpen. Verkenning betaald langdurig zorgverlof (2001). ISBN 90-377-0053-5 (EUR 18,20).

- 2001/8 Zo gewoon mogelijk. Een onderzoek naar draagvlak en draagkracht voor de vermaatschappelijking in de geestelijke gezondheidszorg (2001). ISBN 90-377-0071-3 (EUR 30).
- 2001/10 Over werken in de postindustriële samenleving (2001). ISBN 90-377-0057-8 (EUR 34,10).
- 2001/11 Rapportage ouderen 2001. Veranderingen in de leefsituatie (2001). ISBN 90-377-0059-4 (EUR 29,55).
- 2001/13 De stad in de omtrek (2001). ISBN 90-377-0060-8 (EUR 18,20).
- 2001/14 De sociale staat van Nederland 2001 (2001). ISBN 90-377-0067-5 (EUR 36,15).
- 2001/17a Rapportage minderheden 2001. Deel 1 Vorderingen op school (2001). ISBN 90-377-0075-6 (EUR 22,50).
- 2001/17b Rapportage minderheden 2001. Deel 2 Meer werk (2001). ISBN 90-377-0077-2 (EUR 14,80).
- 2001/17 Deel 1 en 2 Rapportage minderheden 2001 (2001). ISBN 90-377-0078-0 (EUR 32,95).
- 2001/18 Armoedemonitor 2001 (2001). ISBN 90-377-0069-1 (EUR 20,42).

SCP-publicaties 2002

- 2002/2 Van huis uit digitaal. Verwerving van digitale vaardigheden tussen thuismilieu en school (2002). ISBN 90-377-0089-6 (EUR 19).
- 2002/3 Voortgezet onderwijs in de jaren negentig (2002). ISBN 90-377-0072-1 (EUR 29,90).
- 2002/4 Boek en markt. Effectiviteit en efficiëntie van de vaste boekenprijs (2002). ISBN 90-377-0095-0 (EUR 24,50).
- 2002/5 Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid (2002). ISBN 90-377-0076-4 (EUR 34,50).
- 2002/6 Niet-stemmers. Een onderzoek naar achtergronden en motieven in enquêtes, interviews en focusgroepen (2002). ISBN 90-377-0098-5 (EUR 19,90).
- 2002/7 Zelfbepaalde zekerheden. Individuele keuzevrijheid in de sociale verzekeringen: draagvlak, benutting en determinanten (2002). ISBN 90-377-0088-8 (EUR 12,50).
- 2002/8 E-cultuur. Een empirische verkenning (2002). ISBN 90-377-0092-6 (EUR 17,50).
- 2002/9 Taal lokaal. Gemeentelijk beleid onderwijs in allochtone levende talen (OALT) (2002). ISBN 90-377-0090-x (EUR 22,50).
- 2002/10 Rapportage gehandicapten 2002. Maatschappelijke positie van mensen met lichamelijke beperkingen of verstandelijke handicaps (2002). ISBN 90-377-0104-3 (EUR 29,50).
- 2002/13 Emancipatiemonitor 2002 (2002). ISBN 90-377-0110-8 (EUR 24,50).
- 2002/14 Ouders bij de les (2002). ISBN 90-377-0091-8 (EUR 19,90).

SCP-publicaties 2003

- 2003/1 Mantelzorg. Over de hulp van en aan mantelzorgers (2003). ISBN 90-377-0112-4 (EUR 17,50).
- 2003/4 Rapportage Sport 2003 (2003). ISBN 90-377-0109-4 (EUR 17,90).

Onderzoeksrapporten 2001

- 2001/7 Geleidelijk digitaal (2001). ISBN 90-377-0083-7 (EUR 12).
- 2001/9 Het beeld van de wetenschap (2001). ISBN 90-377-0056-x (EUR 13,60).
- 2001/15 Een model voor de strafrechtelijke keten (2001). ISBN 90-377-0066-7 (EUR 18,20).
- 2001/16 Efficiency of Homes for the Mentally Disabled in the Netherlands (2001). ISBN 90-377-0064-0 (EUR 11,35).
- 2001/21 De leefsituatie van allochtone ouderen in Nederland (2001) ISBN 90-377-0080-2 (EUR 12,90).

Onderzoeksrapporten 2002

- 2002/01 Onbetaalde arbeid op het spoor. ISBN 90-377-0073-X (EUR 12).
2002/12 De werkelijkheid van de Welzijnswet (2002). ISBN 90-377-0116-7 (EUR 15,90).
2002/15 De vierde sector (2002). ISBN 90-377-0093-4 (EUR 34,50).

Onderzoeksrapporten 2003

- 2003/3 Inkomen verdeeld (2003). ISBN 90-377-0074-8 (EUR 32,50)
2003/2 Beter voor de dag. Evaluatie van de stimuleringsmaatregel Dagindeling (2003). ISBN 90-377-0124-8 (EUR 17,50).
2003/3 Inkomen verdeeld (2003). ISBN 90-377-0074-8 (EUR 32,50).
2003/6 Vragen om hulp. Vraagmodel verpleging en verzorging (2003).
ISBN 90-377-0114-0 (EUR 24,50).
2003/7 Vragen om hulp. Vraagmodel verpleging en verzorging. Samenvatting van het onderzoeksrapport (2003). ISBN 90-377-0133-7 (EUR 10).

Werkdocumenten (rechtstreeks te verkrijgen bij het SCP)

- 67 De vraag naar kinderopvang (2001) (EUR 6,80).
68 Trends en determinanten in de sport (2000) (EUR 6,80).
69 De toekomst van de AWBZ (2001) (EUR 6,80).
70 The non profit sector in the Netherlands (2001) (EUR 6,80).
71 Oudkomers in beeld (2001) (EUR 6,80).
72 Het nieuwe consumeren (2001) (EUR 6,80).
73 Voorstudie onderzoek 0-12-jarigen (2001) (EUR 6,80).
74 Maten voor gemeenten (2001) (EUR 6,80).
75 Ontwikkelingen in reïntegratie van uitkeringsontvangers (2001) (EUR 13,60).
76 Tussenrapport Onderwijs in Allochtone Levende Talen (2001) (EUR 6,80).
77 Ruime kavel of compacte stad? (2001) (EUR 6,80).
78 Verslaglegging van de modellering van de ouderenzorg ten behoeve van het ramingsmodel zorg (2001) (EUR 6,80).
79 Sociale cohesie en sociale infrastructuur (2002) (EUR 6,80).
80 Gemeentelijk ramingsmodel kinderopvang (2002). ISBN 90-377-0108-6 (EUR 6,80).
81 Modellering van de gehandicaptenzorg (2002) (EUR 6,80).
82 Verslaglegging van de modellering van de geestelijke gezondheidszorg ten behoeve van het ramingsmodel zorg (2002). ISBN 90-377-0099-3 (EUR 6,80).
83 Verslaglegging van de modellering van de gehandicaptenzorg (2002). ISBN 90-377-0100-0 (EUR 6,80).
84 Cultuur op het web. Het informatieaanbod op websites van musea en theaters (2002).
ISBN 90-377-0101-9 (EUR 6,80).
85 Intramurale AWBZ-voorzieningen. Achtergronden bij gebruik en eigen bijdragen (2002).
ISBN 90-377-0102-7 (EUR 6,80).
86 Memorandum quartaire sector 2002-2006 (2002). ISBN 90-377-0103-5 (EUR 10).
87 Naar een agenda voor de jeugd. Voorstellen voor een positief lokaal jeugdbeleid (2002).
ISBN 90-377-0105-1 (EUR 6,80).
88 Kenniscentra in Nederland. Een inventariserend onderzoek naar kenmerken en groei van het aantal kenniscentra (2002). ISBN 90-377-0122-1 (EUR 11,00).
89 Modellering van de care-sectoren in het Ramingsmodel Zorg (2003). ISBN 90-377-0123-X (EUR 17,50).
90 Sociale activering. Een brug tussen uitkering en betaald werk (2003).
ISBN 90-377-0127-2 (EUR 10)
91 Het sociale draagvlak voor de quartaire sector, 1970-2000. Analyse van meningen (2003).
ISBN 90-377-0131-0 (EUR 15).

Overige publicaties

On Worlds of Welfare. Institutions and their effects in eleven welfare states (2001).
ISBN 90-377-0049-7 (\$19.95/EUR 22) (integrale vertaling van *De maat van de verzorgingsstaat*).

Report on the Elderly 2001 (2001). isbn 90-377-0082-9 (EUR 34) (integrale vertaling van *Rapportage ouderen 2001*).

Essay Waarom blijven boeren? (2001). ISBN 90-377-0084-5 (EUR 4,50).

Doelmatigheid in de publieke sector in perspectief (2001). ISBN 90-377-0081-0 (EUR 7).

Particulier initiatief en publiek belang (2002). ISBN 90-377-0086-1 (EUR 19,90).

Uitgewerkt! (2002). ISBN 90-377-0085-3 (EUR 7).

De oplossing van de civil society (2002). ISBN 90-377-0107-8 (EUR 4,50).

Leeft Europa wel? Een verkenning van de Europese Unie in de publieke opinie en het onderwijs (2002).
ISBN 90-377-0117-5 (EUR 6,80).

De veeleisende samenleving. Psychische vermoeidheid in een veranderde sociaal-culturele context (2002).
ISBN 90-377-0199-1 (EUR 6,80).

Armoedebericht 2002 (2002). ISBN 90-377-0121-3 (EUR 9,90).

Kijken naar gevaren. Over maatschappelijke percepties van externe veiligheid (2002).
ISBN 90-377-0120-5 (EUR 7,50).